

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет
внутрішніх справ

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

За загальною редакцією
професора В. А. Кройтора

*Рекомендовано Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Харків 2020

УДК 346.9(477)(075.8)

Г72

Авторський колектив:

В. А. Кройтор, канд. юрид. наук, проф.;
О. В. Синегубов, д-р юрид. наук, доц.;
О. Г. Бортнік, канд. юрид. наук;
О. Л. Зайцев, канд. юрид. наук, доц.;
О. Є. Кухарев, канд. юрид. наук, доц.;
А. С. Савченко, канд. юрид. наук, доц.;
Я. М. Садикова, канд. юрид. наук, доц.;
Т. В. Степаненко, канд. юрид. наук

Рецензенти:

Д. В. Задихайло – д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
В. В. Сергієнко – канд. юрид. наук, проф., завідувач кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 6 від 26 червня 2018 р.)

Господарський процес : навч. посіб. / [В. А. Кройтор, Г72 О. В. Синегубов, О. Г. Бортнік та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 328 с.

ISBN 978-966-610-241-9

У навчальному посібнику висвітлено загальні положення про систему господарських судів в Україні та особливості господарського судочинства.

Для студентів, курсантів, аспірантів юридичних закладів вищої освіти, а також працівників юридичних установ.

УДК 346.9(477)(075.8)

ISBN 978-966-610-241-9

© Авторський колектив, 2020
© Кройтор В. А., загальне редагування, 2020

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020

ГЛАВА 1

СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ. ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ, ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ

§ 1. Становлення господарських судів в Україні

Становлення й розвиток органів, які вирішують господарські, комерційні спори, у різних країнах відбувалися по-різному. У багатьох державах господарські спори вирішуються в рамках загальних судів або за допомогою квазісудового органу, або спеціалізованими судами (наприклад, судами, які розглядають спори у сфері фінансових, податкових відносин). Так, у Франції, Німеччині та деяких інших європейських країнах ефективно діють комерційні, економічні суди.

Однією з форм розгляду господарських судів є арбітраж. Система арбітражних судів більше відповідає системі третейських судів у нашому розумінні.

На формування системи господарських судів у кожній системі впливає чимало факторів політичного, соціально-економічного, соціокультурного та правового характеру.

На території тогочасної України, як частини дореволюційної Росії, діяли комерційні суди, які розглядали торговельні та вексельні справи, справи про торговельну неспроможність. Становлення комерційних судів припадає на початок XIX століття, при цьому початком створення на території України арбітражних судів у сучасному розумінні можна вважати створення комерційного суду в м. Одесі в 1808 р. Пізніше такі суди були створені у Феодосії (1819 р.) і в Ізмаїлі (1824 р.). Кількість комерційних судів збільшувалася, проте на початок XX століття їх залишилося тільки чотири: у Москві, Петербурзі, Варшаві та Одесі. Досвід їх роботи показав, що торговельні справи цілком можуть бути вирішені й загальними судами. Головною особливістю судочинства в комерційних судах було прагнення до швидкого розгляду справ.

Комерційні суди діяли до 1917 р. Декретом про суд № 1 радянська влада їх ліквідувала. Після приходу більшовиків до влади в Росії

у декреті Ради Народних Комісарів від 22 листопада (5 грудня) 1917 р. постановлялося: «Скасувати донині існуючі загальні судові установи, як-то: окружні суди, судові палати і Правлячий Сенат з усіма департаментами, військові і морські суди всіх найменувань, а також комерційні суди, замінюючи всі ці установи судами, утворюваними на підставі демократичних виборів»¹.

В умовах громадянської війни та військового комунізму з 1917 р. до початку 20-х років потреби в комерційних судах не виникало, оскільки товарно-грошові відносини були слаборозвиненими. Крім того, націоналізація, примусове безоплатне вилучення засобів виробництва й іншого майна та передання їх у власність держави обумовили відсутність самих комерційних організацій, і, відповідно, була зведена до мінімуму можливість появи самих судових спорів. Суперечки, що виникали між підприємствами та організаціями, вирішувалися в адміністративному порядку вищестоящими органами управління.

У період громадянської війни керівництво народним господарством здійснювалося військово-адміністративними методами й було централізованим. Після закінчення громадянської війни та переходу до НЕПу умови діяльності господарюючих суб'єктів змінилися, підприємствам було надано певну оперативну, майнову самостійність. У таких умовах виникла необхідність у створенні спеціальних органів для вирішення спорів між підприємствами та організаціями. Такими органами стали **арбітражні комісії**, створені на підставі Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами й підприємствами, затвердженого постановою Ради Народних Комісарів від 21.11.1922. Відповідно до цього Положення було створено арбітражні комісії при губернських економічних радах. На арбітражні комісії було покладено повноваження з розгляду майнових спорів між державними підприємствами й установами. Процедура розгляду спорів у комісії була близька до порядку вирішення цивільних справ у судах. Проте *вивчення практики арбітражних комісій свідчить, що вони виконували не правосудні, а управлінські функції*. Тому арбітражні комісії слід розглядати як ланку в господарському механізмі країни тих років, спрямовану на зміцнення комерційного розрахунку й державного сектора економіки.

¹ Декреты Советской власти : в 2 т. Т. 1 / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; Ин-т истории СССР АН СССР. М. : Госполитиздат, 1957. С. 124.

Вища арбітражна комісія при Раді праці та оборони СРСР в рішенні у справі за позовом Уфимської контори «Хлібопродукт» до Уральського синдикату «Уралмет» про збитки за договором прямо вказала, що комерційний розрахунок веде до планового розвитку господарства в цілому².

У 1924 р. організація системи арбітражних комісій як спеціалізованих судових органів, створених для розгляду майнових спорів між державними та кооперативними підприємствами, організаціями, майже завершилась. У деяких наркоматах та інших відомствах діяли власні арбітражні комісії для вирішення майнових спорів між підприємствами та установами одного й того ж відомства, які отримали назву відомчих арбітражних комісій.

У зв'язку з переходом на адміністративні методи регулювання господарських відносин арбітражні комісії було ліквідовано постановою ВЦВК і РНК СРСР від 04.03.1931. Та хибність такого кроку була очевидна, і вирішення майнових спорів господарських органів стало юрисдикцією органів державного арбітражу. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів УРСР 05.06.1931 було затверджено Положення про Державний арбітраж УРСР. На підставі цього Положення було створено Державний арбітраж при Раді Народних Комісарів УРСР та міжрайонні органи Державного арбітражу у містах Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську й Донецьку. На Державний арбітраж було покладено повноваження з вирішення майнових суперечок між установами, підприємствами та організаціями народногосподарського сектора УРСР.

Держарбітраж було створено для вирішення майнових спорів між установами та організаціями суспільного сектора. *Державний арбітраж діяв у двох видах: державний і відомчий. У державному арбітражі вирішувалися спори підприємств і організацій різного підпорядкування, у відомчому – підпорядковані одному відомству (міністерству, комітету і т. ін.). Арбітражі також діяли при Раді Міністрів УРСР і при виконкомах Рад депутатів.*

У 1960 р. Рада Міністрів СРСР скасувала Положення «Про державний арбітраж» 1931 р. і затвердила нове Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР», в якому вказано, що

² Дело по иску Уфимской конторы «Хлебопродукт» к Уральскому Горнозаводскому синдикату «Уралмет» об убытках по сделке. Решения: с 1 мая по 31 декабря 1924 г. Решения Арбитражных Комиссий при ЦТО СССР и ЭКОСО союзных республик. 1925. Вып. 1 (5). С. 88–90.

держарбітраж є органом із вирішення господарських спорів між державними, кооперативними та іншими громадськими підприємствами, організаціями та установами. У Положенні знайшли відображення такі важливі процесуальні інститути, як сторони процесу, докази, процесуальні строки, перевірка правильності рішень головним арбітром або його заступником, чого не існувало раніше.

До 1974 р. нижчестоящі арбітражі не підпорядковувалися вищим, а діяли при виконавчих органах влади. А 17.01.1974 Держарбітраж СРСР було перетворено у союзно-республіканський орган і затверджено нове Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР».

Після прийняття Конституції СРСР Державний арбітраж у 1977 р. було визнано конституційним органом, що вирішує господарські спори між підприємствами та організаціями.

Організація й порядок діяльності органів Держарбітражу вперше визначалися Законом «Про державний арбітраж в СРСР» від 30.11.1979. На основі цього законодавства було прийнято Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР» і Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами.

У зв'язку з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про арбітражний суд» і Арбітражного процесуального кодексу України систему держарбітражу було скасовано з її одночасним перетворенням у систему арбітражних судів. В Україні починають діяти Вищий арбітражний суд України, арбітражний суд Республіки Крим, арбітражні суди областей, міста Києва та Севастополя, які склали єдину систему арбітражних судів.

Закон Української РСР «Про арбітражний суд» був проголосований Верховною Радою Української РСР в остаточній редакції 4 червня 1991 р. і встановлював, що арбітражний суд утворюється на засадах призначення всіх арбітрів Верховною Радою безстроково, здійснює правосуддя на принципах законності, незалежності, в тому числі й від органів законодавчої та виконавчої влади, рівності сторін перед законом і арбітражним судом, гласності та інших. Із неповного переліку наведених принципів видно, що арбітражний суд був наділений всіма повноваженнями й атрибутами незалежної судової влади. Без сумніву, норми Закону Української РСР «Про арбітражний суд» стали поштовхом до подальшого реформування судової системи в державі.

Перехід України до ринкових відносин зумовив заміну арбітражів, що існували з травня 1931 р. по червень 1991 р., арбітражними судами. У цих умовах вирішення спорів адміністративно-

командним методом стало неможливим. Тому **арбітраж було перетворено в суд, діяльність якого протікає у процесуальній формі, що створює відповідні гарантії захисту прав для всіх учасників процесу.**

З метою здійснення судово-правової реформи Верховна Рада України ухвалила 22 квітня 1992 р. Концепцію судово-правової реформи в Україні, якою були визначені основні принципи судово-правової реформи, порядок формування судової влади, реформування органів слідства, прокуратури, адвокатури, юстиції, соціальний захист суддів, фінансування і матеріально-технічне забезпечення діяльності судової влади тощо³. У Концепції судово-правової реформи вперше в законодавчому порядку було здійснено спробу визначити поняття судової влади як системи незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди, за Концепцією, отримували владні повноваження для відновлення порушеного права і справедливості⁴. Концепцією передбачалося, що в Україні діють конституційний, загальні й арбітражні суди, кожний з яких має чітко визначену компетенцію.

Подальше реформування судової влади відбулося 21.06.2001, коли Верховною Радою України було прийнято закони про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України», до Закону України «Про арбітражний суд», до Арбітражного процесуального кодексу України. Зокрема, арбітражні суди були перейменовані в господарські суди.

Нині в Україні діє ГПК України в новій редакції (2017)⁵, в якому господарська процесуальна форма набрала нових ознак, таких, які не були їй притаманні раніше, про що буде детально проаналізовано в наступних розділах.

Згідно зі ст. 125 Конституції України судоустрій в Україні будуватиметься за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про судоустрій

³ Концепція судово-правової реформи в Україні. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.

⁴ Шевчук Ю. Еволюція влади: судова гілка. Спадщина і початок. *Голос України*. 2002. № 131. С. 8.

⁵ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : закон України від 03.10.2017 2147-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2147-19> (дата звернення: 11.11.2019).

і статус суддів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Отже, правосуддя в господарських відносинах здійснюється в Україні спеціалізованим судом – господарським. Можна дійти висновку, що судова система України розвивається в правильному напрямі, спираючись насамперед на національну традицію побудови судової системи і використовуючи досягнення світового досвіду.

§ 2. ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ГОСПОДАРЬКОГО СУДУ. СПОСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

Частина 1 ст. 55 Конституції України передбачає, що права і свободи громадянина захищаються судом. У системі захисту прав і свобод людини ця стаття визнається стрижневою, оскільки в ній закріплюється право на судовий захист, яке в міжнародній практиці дістало назву «право на суд», або «право на правосуддя». Це право за своїм статусом належить до основних конституційних прав людини і громадянина, має загальний характер і не може бути обмеженим. Згідно з ч. 6 ст. 4 ГПК України жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному законом порядку.

Право на звернення до суду за захистом є невід’ємним особистим правом. Від такого права особа не може відмовитися. Частиною 4 цієї статті встановлено, що відмова від права на звернення до господарського суду за захистом є недійсною.

Не є відмовою від права на звернення до суду укладення угоди про передачу справи на вирішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу), а є одним зі способів реалізації права на захист своїх прав.

Згідно з ч. 5 ст. 4 ГПК України угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) допускається. До міжнародного комерційного арбітражу за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що відповідає вимогам, визначеним законодавством України про міжнародний комерційний арбітраж, крім випадків, визначених законом. До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати

будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком:

1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають під час укладення, зміни, розірвання та виконання господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних із державною таємницею;

4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справ, однією зі сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справ у спорах, що виникають із трудових відносин;

10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справ, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень;

14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Відповідно до положень ч. 2 ст. 4 ГПК України юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування (Далі – особи) мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. Тобто особи мають право звернутися до суду за захистом саме своїх прав. Право на позов має особа, права, свободи або інтереси якої порушені, що є однією зі змістових характеристик диспозитивності господарського судочинства. Статтею 14 ГПК України передбачається нормативне закріплення диспозитивності господарського судочинства. Особа вільна у виборі, крім судової форми захисту, також і інших юрисдикційних форм захисту, а також сама вирішує, які способи захисту використовувати. ГПК України встановлено, що особа має право вільно розпоряджатися своїм правом на звернення до господарського суду за судовим захистом, жодна особа не може бути примушена до звернення до господарського суду, натомість господарський суд розглядає господарські справи не інакше як за зверненням юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, фізичних осіб, які не є підприємцями, державних органів, органів місцевого самоврядування, поданим відповідно до ГПК України. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд.

Частина 3 ст. 4 ГПК України передбачає виняток із загального правила. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Захист порушених прав та інтересів можливий відповідними способами захисту. Вибір способу захисту порушеного права залежить від обраної потерпілим форми, порядку захисту та особливостей порушеного права.

Так, відповідно до ст. 16 ЦК України передбачено такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;

- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Аналізуючи закріплені у ст. 16 ЦК України способи судового захисту цивільних прав та інтересів, можна дійти висновку, що законодавець у цій статті виходить із широкого тлумачення категорії «захист», закріплюючи в ній способи, які спрямовані як на відновлення права, усунення порушень права, так, власне, і на запобігання, попередження можливих порушень права. Диспозитивний характер цієї норми дає підстави припустити, що передбачений перелік судових способів захисту не є вичерпним. Правомочна особа може вдаватися до іншого способу захисту, що встановлений договором або законом.

У ГПК України (в редакції 2017 р.) в ч. 2 ст. 5 «Способи судового захисту» закріплено принципово нове положення. Нині, відповідно до зазначеної статті, встановлено, що у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Є всі підстави зробити висновок, що наділення господарського суду правом відповідно до викладеної в позові вимоги особи визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону, є нормою, яка дозволяє розширити можливості судового захисту порушеного права особи та уникнути в майбутньому судових помилок. При цьому слід зазначити, що суд у такому випадку не порушує правило, передбачене ч. 2 ст. 14 ГПК України (право особи на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору), оскільки він буде діяти відповідно до викладеної в позові вимоги особи, котра звернулася до господарського суду. Застосування закріпленої в ч. 2 ст. 5 ГПК України норми дозволяє позбутися в судовій практиці випадків відмови в задоволенні позову з підстав невірно обраного особою способу захисту порушеного права, що є неприпустимим у тих випадках, коли право особи було дійсно порушено.

§ 3. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ

Згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Господарські суди входять до системи судів загальної юрисдикції.

Господарські суди являють собою особливий різновид судових органів, що здійснюють судову владу шляхом вирішення господарських спорів та інших справ, віднесених до їх відання. Господарські суди мають власну компетенцію, а порядок судочинства в них має специфіку, встановлену Господарським процесуальним кодексом України.

Частина 1 ст. 2 ГПК України визначає мету та завдання господарського судочинства і тому є визначальною для розуміння сутності всіх наступних статей ГПК України. **Метою господарського судочинства** є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. Цією метою обумовлюються і **завдання господарського судочинства**, якими є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду. Під час розробки, прийняття чинного ГПК України, в тому числі й тих положень, що стосуються мети й завдань господарського судочинства, були враховані базові постулати, закладені у міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною. Згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., в якій закріплено право кожної людини на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй Конституцією та законом. Крім того, ГПК України відображає основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї, що стали в результаті ратифікації їх Україною 17 липня 1997 р. складовою частиною національного законодавства, а також ст. 55 Конституції України, що проголосила захист судом прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 6 Конвенції закріплює право на справедливий суд. Як зазначають В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара, право на справедливий судовий розгляд слід аналізувати в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні це право закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції й ототожнюється з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна

особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист. Також особа повинна мати безпосередній доступ, не обтяжений якимись юридичними чи фактичними перешкодами, до судової установи, а розгляд справи мусить відбуватися з додержанням усіх вимог, що передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції. У вузькому значенні право на справедливий судових розгляд охоплює лише вимогу справедливої процедури, яка в тексті статті Конвенції про захист прав людини і основних свобод використовується поряд із вимогами незалежності та безсторонності суду, публічності й розумності строку судового розгляду. Даючи дефініції справедливості у вузькому значенні, Європейський суд з прав людини виділяє й такі вимоги, які не вказані у п. 1 ст. 6 Конвенції, наприклад, належне сповіщення та слухання, прийняття до уваги судом лише доказів, отриманих законним шляхом, ухвалення обґрунтованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання законодавця у процес здійснення правосуддя, принцип правової певності⁶. Слід звернути увагу на те, що в частині другій ГПК України окремо наголошує на те, що суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Наведені завдання здійснюються господарськими судами при-таманними їм способами та за допомогою повноважень, зазначених у господарському процесуальному законодавстві.

Господарський суд є незалежним органом у вирішенні господарських спорів, які виникають між юридичними особами, державними та іншими органами, фізичними особами – підприємцями, а також у розгляді справ про банкрутство.

Господарські суди утворюють єдину триланкову систему, яку складають:

- окружні господарські суди;
- апеляційні господарські суди;
- Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду.

Систему господарських судів України закріплено указами Президента України від 29 грудня 2017 р. № 453/2017 «Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських

⁶ Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2007. С. 15–16.

судів» та від 29 грудня 2017 р. № 454/2017 «Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах».

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. Вищим судовим органом господарських судів України зі здійснення правосуддя в господарських відносинах є Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду.

Згідно зі ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;

4) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду входять судді відповідної спеціалізації.

У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Кількість та спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням вимог частин 5 та 6 цієї статті та судового навантаження. У Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про):

- 1) банкрутство;
 - 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством;
 - 3) корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів.
- Інші палати у касаційних судах створюються за рішенням зборів суддів касаційного суду.

У Верховному Суді діє Пленум Верховного Суду для вирішення питань, визначених Конституцією України та цим Законом. Склад і порядок діяльності Пленуму Верховного Суду визначаються цим Законом (ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Згідно зі ст. 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові палати касаційного суду:

- 1) здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) аналізують судову статистику та вивчають судову практику;
- 3) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Персональний склад судових палат та кількість суддів у судових палатах визначаються зборами суддів відповідного касаційного суду.

Судову палату очолює секретар судової палати, який:

- 1) організовує роботу відповідної судової палати та головує на її засіданнях;
- 2) організовує аналіз судової статистики, вивчення судової практики;
- 3) інформує збори суддів касаційного суду про діяльність судової палати;
- 4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Секретар судової палати обирається на посаду строком на чотири роки та звільняється з посади більшістю голосів суддів відповідної судової палати шляхом таємного голосування. У разі відсутності секретаря судової палати його обов'язки виконує суддя палати, який має найбільший стаж роботи на посаді судді відповідного касаційного суду.

Згідно зі ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Велика Палата Верховного Суду є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду. Велика Палата Верховного Суду:

- 1) у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права;

- 2) діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;

3) аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів з числа суддів таких касаційних судів.

Згідно зі ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Пленум Верховного Суду є колегіальним органом, до складу якого входять усі судді Верховного Суду. Пленум Верховного Суду:

1) обирає на посади та звільняє з посад Голову Верховного Суду та заступника Голови Верховного Суду у порядку, встановленому цим Законом;

2) обирає з числа суддів Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду та увільняє від виконання обов'язків секретаря Пленуму Верховного Суду;

3) заслуховує інформацію Голови Верховного Суду про його діяльність, секретаря Великої Палати Верховного Суду про діяльність Палати;

4) надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України;

5) приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

6) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

7) затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду;

8) затверджує Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді та її склад;

9) затверджує склад редакційної колегії офіційного друкованого органу Верховного Суду;

10) затверджує бюджетний запит Верховного Суду;

12) з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиленням на судові рішення, в яких вони були сформульовані;

12) за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ;

13) розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Засідання Пленуму Верховного Суду є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин від складу Пленуму, крім випадків, установлених цим Законом.

На засідання Пленуму можуть бути запрошені представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи.

Пленум Верховного Суду скликається Головою Верховного Суду в разі потреби або на вимогу не менш як четвертої частини від складу суддів Верховного Суду, але не рідше одного разу на три місяці. У разі відсутності Голови Верховного Суду Пленум скликається заступником Голови Верховного Суду.

Про день і час скликання Пленуму Верховного Суду та питання, що виносяться на його розгляд, учасники засідання Пленуму повідомляються не пізніше як за п'ять робочих днів до засідання. У цей же строк надсилаються матеріали щодо питань, які виносяться на розгляд Пленуму.

Засідання Пленуму веде Голова Верховного Суду. У разі відсутності Голови Верховного Суду засідання Пленуму веде заступник Голови Верховного Суду.

Порядок роботи Пленуму Верховного Суду встановлюється цим Законом та прийнятим відповідно до нього Регламентом Пленуму Верховного Суду.

Пленум Верховного Суду приймає з розглянутих питань постанови. Постанови Пленуму Верховного Суду підписуються головуючим на засіданні Пленуму та секретарем Пленуму і публікуються в офіційному друкованому органі та розміщуються на вебсайті Верховного Суду.

Секретар Пленуму Верховного Суду організовує роботу секретаріату Пленуму, підготовку засідань Пленуму, забезпечує ведення протоколу та контролює виконання постанов, прийнятих Пленумом Верховного Суду.

Особливості проведення Пленуму Верховного Суду з розгляду окремих питань, у тому числі щодо процедури скликання, повноважності засідання, порядку роботи, процедури голосування, порядку прийняття рішень та підписання постанов, прийнятих Пленумом Верховного Суду, встановлюються законом.

Згідно зі ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» діє Науково-консультативна рада Верховного Суду. Науково-консультативна рада утворюється при Верховному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, що потребують наукового забезпечення. Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради визначається положенням, що затверджується Пленумом Верховного Суду.

Апеляційні господарські суди є судами апеляційної інстанції, які утворюються в апеляційних округах відповідно до Указу Президента України від 29 грудня 2017 р. № 454/2017 «Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах»⁷. Кожен із семи апеляційних округів обслуговує декілька адміністративно-територіальних одиниць.

Відповідно до зазначеного указу Президента України утворено такі апеляційні господарські суди:

1) Східний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Донецьку, Луганську, Полтавську та Харківську області, з місцезнаходженням у місті Харкові;

2) Центральний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Дніпропетровську, Запорізьку та Кіровоградську області, з місцезнаходженням у місті Дніпрі;

3) Південний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, з місцезнаходженням у місті Севастополі;

4) Південно-західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Миколаївську, Одеську та Херсонську області, з місцезнаходженням у місті Одесі;

5) Північний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Київську, Сумську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві;

6) Північно-західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Вінницьку, Волинську, Житомирську, Рівненську та Хмельницьку області, з місцезнаходженням у місті Рівному;

7) Західний апеляційний господарський суд в апеляційному окрузі, що включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську,

⁷ Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах : указ Президента України від 29.12.2017 № 454/2017. *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 28. Ст. 579.

Тернопільську та Чернівецьку області, з місцезнаходженням у місті Львові.

Окружні господарські суди. Згідно з ч. 2 ст. 21 ГПК України місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції (ч. 3 ст. 22 ГПК України). Відповідно до Указу Президента України від 29 грудня 2017 р. № 453/2017 «Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів»⁸ утворено:

1) Кримський окружний господарський суд – в Автономній Республіці Крим з місцезнаходженням у місті Сімферополі;

2) Вінницький окружний господарський суд – у Вінницькій області з місцезнаходженням у місті Вінниці;

3) Волинський окружний господарський суд – у Волинській області з місцезнаходженням у місті Луцьку;

4) Дніпропетровський окружний господарський суд – у Дніпропетровській області з місцезнаходженням у місті Дніпрі;

5) Донецький окружний господарський суд – у Донецькій області з місцезнаходженням у містах Донецьку та Харкові;

6) Житомирський окружний господарський суд – у Житомирській області з місцезнаходженням у місті Житомирі;

7) Закарпатський окружний господарський суд – у Закарпатській області з місцезнаходженням у місті Ужгороді;

8) Запорізький окружний господарський суд – у Запорізькій області з місцезнаходженням у місті Запоріжжі;

9) Івано-Франківський окружний господарський суд – в Івано-Франківській області з місцезнаходженням у місті Івано-Франківську;

10) Київський окружний господарський суд – у Київській області з місцезнаходженням у місті Києві;

11) Кіровоградський окружний господарський суд – у Кіровоградській області з місцезнаходженням у місті Кропивницькому;

12) Луганський окружний господарський суд – у Луганській області з місцезнаходженням у містах Луганську та Харкові;

13) Львівський окружний господарський суд – у Львівській області з місцезнаходженням у місті Львові;

14) Миколаївський окружний господарський суд – у Миколаївській області з місцезнаходженням у місті Миколаєві;

⁸ Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів : указ Президента України від 29.12.2017 № 453/2017. *Офіційний вісник Президента України*. 2010. № 28. Ст. 578.

- 15) Одеський окружний господарський суд – в Одеській області з місцезнаходженням у місті Одесі;
- 16) Полтавський окружний господарський суд – у Полтавській області з місцезнаходженням у місті Полтаві;
- 17) Рівненський окружний господарський суд – у Рівненській області з місцезнаходженням у місті Рівному;
- 18) Сумський окружний господарський суд – у Сумській області з місцезнаходженням у місті Сумах;
- 19) Тернопільський окружний господарський суд – у Тернопільській області з місцезнаходженням у місті Тернополі;
- 20) Харківський окружний господарський суд – у Харківській області з місцезнаходженням у місті Харкові;
- 21) Херсонський окружний господарський суд – у Херсонській області з місцезнаходженням у місті Херсоні;
- 22) Хмельницький окружний господарський суд – у Хмельницькій області з місцезнаходженням у місті Хмельницькому;
- 23) Черкаський окружний господарський суд – у Черкаській області з місцезнаходженням у місті Черкасах;
- 24) Чернівецький окружний господарський суд – у Чернівецькій області з місцезнаходженням у місті Чернівцях;
- 25) Чернігівський окружний господарський суд – у Чернігівській області з місцезнаходженням у місті Чернігові;
- 26) Окружний господарський суд міста Києва – у місті Києві з місцезнаходженням у місті Києві;
- 27) Окружний господарський суд міста Севастополя – у місті Севастополі з місцезнаходженням у місті Севастополі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте етапи становлення господарських судів в Україні.
2. Охарактеризуйте зміст права на звернення до господарського суду.
3. Охарактеризуйте способи судового захисту в господарському судочинстві.
4. Які суди утворюють систему господарських судів України?
5. Назвіть повноваження Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду України.
6. Визначте повноваження апеляційних господарських судів України.
7. Назвіть повноваження окружних господарських судів України.

ГЛАВА 2

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

§ 1. ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЗНАЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Господарський процес – це врегульований нормами господарського процесуального права порядок провадження в господарських справах, який визначається системою взаємопов'язаних процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, що реалізуються у відповідних процесуальних діях, спрямованих на здійснення правосуддя в господарських спорах.

Про господарський процес (судочинство) слід говорити насамперед як про порядок судового розгляду та вирішення господарських справ, установлений нормами господарського процесуального права. Законом встановлено певні правила поведінки господарського суду, з одного боку, та інших суб'єктів господарського процесу, з іншого боку. Реалізувати закріплені процесуальні права можливо через вчинення встановлених законом процесуальних дій, таких, як пред'явлення позову, подання апеляційної або касаційної скарги тощо.

Діяльність господарських судів щодо розгляду та вирішення господарських спорів носить упорядкований правовий характер, тобто має чітку процесуальну форму, встановлену законом.

Значення господарської процесуальної форми полягає в забезпеченні захисту невизнаних, оспорюваних або порушених прав суб'єктів господарювання та гарантуванні ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень. Процесуальна форма є важливою гарантією досягнення законності в судочинстві.

Процесуальним законодавством детально визначено процесуальну діяльність як суду, так й інших учасників процесу. Як правило, у господарському процесі можливі тільки ті процесуальні дії, які передбачені або допустимі законом.

Господарській процесуальній формі притаманні ознаки, що відображають її суть, а саме:

– нормативність господарської процесуальної форми полягає в тому, що вона закріплена нормативно-правовими актами. Так, норми господарського процесуального права закріплено в таких нормативних актах, як Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус судів» і т. ін.;

– системність господарської процесуальної форми відображає структурування господарського процесу. Ця ознака виявляється в розподілі діяльності зі здійснення правосуддя в господарських справах на стадії;

– універсальність господарської процесуальної форми – застосовність до вирішення різних справ, що належать до юрисдикції господарських судів;

– загальнообов'язковість (незаперечність) визначає вимогу щодо дотримання імперативних приписів господарського процесуального законодавства, обов'язковість дотримання форм реалізації процесуальних норм у діяльності учасників господарського процесу.

§ 2. СТАДІЇ ГОСПОДАРЬКОГО ПРОЦЕСУ

Господарське судочинство являє собою послідовний рух, що складається з ряду етапів, визначених законом. Суворе дотримання процесуального порядку у здійсненні правосуддя повинно забезпечити ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення у справі.

Господарський процес (господарське судочинство) складається з ряду поступових стадій (частин).

Стадії господарського судочинства – це складові частини єдиного господарського процесу (господарського судочинства), що характеризуються спільністю найближчої процесуальної мети, мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення.

Для кожної стадії характерна визначена сукупність процесуальних дій. Початок і закінчення стадії оформлюється відповідним процесуальним документом, зокрема ухвалою суду.

Найчастіше виділяють такі стадії господарського судочинства:

- 1) відкриття провадження у справі;
- 2) підготовче провадження;
- 3) розгляд справи по суті;
- 4) апеляційне провадження;
- 5) касаційне провадження;

6) перегляд судових рішень за виключними обставинами;

7) перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.

Наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка господарська справа обов'язково має пройти їх усі. Рух господарської справи може бути закінчено, наприклад, на стадії розгляду справи по суті. Дискусійним залишається питання щодо віднесення до стадій господарського процесу процедури виконання судових рішень.

Єдність господарського судочинства (господарського процесу) забезпечується тим, що розгляд справи здійснюється в порядку, передбаченому ГПК України. Виходячи з інстанційності судової системи і процесуальних функцій судів різних інстанцій, крім проваджень у суді першої інстанції (наказного провадження; позовного провадження (загального або спрощеного), структурно господарське судочинство як система складається з апеляційного та касаційного проваджень. Також ГПК України передбачає такі специфічні провадження господарського судочинства, як перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, провадження у зв'язку з розглядом питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у господарських справах, відновлення господарським судом втраченого судового провадження та провадження у справах за участю іноземних осіб.

Окремо слід зазначити про статус виконавчого провадження у структурі господарського судочинства. ГПК України передбачає лише процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у господарських справах, судовий контроль за виконанням судових рішень. Утім, незважаючи на те, що ГПК України не містить норм, які комплексно регулюють порядок виконання судових рішень (виконавчого провадження), а передбачає лише порядок вирішення окремих питань виконання судових рішень у господарських справах, виконавче провадження слід вважати структурним компонентом господарського судочинства. Правосуддя здійснюється не лише в результаті розгляду і вирішення господарської справи, а за умов реального захисту прав, свобод та інтересів учасників господарського судочинства, що можливо під час реалізації судових рішень, і перш за все в порядку їх примусового виконання, у процедурах виконавчого провадження, передбачених Законом України «Про виконавче провадження».

У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на значенні своєчасного виконання рішень суду для захисту прав та свобод людини і громадянина, заважаючи, що виконання судових рішень є невід'ємною частиною

цивільного процесу, а несвоєчасне виконання судових рішень є таким, що суперечить п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, і є порушенням права на суд.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, «кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом». Таким чином, відповідно до тексту Конвенції реалізація прав, закріплених у п. 1 ст. 6, гарантується особі лише при визначенні судом її *цивільних прав та обов'язків* або в разі висунення проти неї *кримінального обвинувачення*. Таким чином, застосування ст. 6 до того чи іншого виду провадження залежить від того, чи належить предмет провадження, у значенні ст. 6, до «цивільних прав і обов'язків» або до «кримінального обвинувачення». Із розвитком прецедентної практики Суду, в процесі застосування автономного та еволюційного способів тлумачення норм Конвенції, господарські справи слід розглядати як такі, що в повній мірі стосуються визначення «цивільних прав та обов'язків».

§ 3. ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ (ФОРМИ ГОСПОДАРЬКОГО СУДОЧИНСТВА)

Завдання справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, що закріплені у ст. 2 ГПК України, реалізуються в системі проваджень господарського судочинства, які відповідно до визначеної законом судової юрисдикції і уособлюють певні процесуальні порядки розгляду господарських справ. Такі процесуальні порядки розгляду господарських справ отримали свою назву в ГПК України – форми господарського судочинства.

Провадження у господарському судочинстві (форми господарського судочинства) – це врегульований законом порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю правовою природою, що обумовило певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення.

Структурно відповідно до ст. 12 ГПК України господарське судочинство є системою таких судових проваджень (форм господарського судочинства):

- 1) наказного провадження;
- 2) позовного провадження (загального або спрощеного).

Наказне провадження здійснюється з метою постановлення рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги. Характерною рисою наказного провадження є те, що вимоги, за якими видається судовий наказ, не повинні оскаржуватися протилежною стороною, оскільки в іншому випадку, тобто за наявності спору, якщо це вбачається із заяви і поданих документів, суд відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу та роз'яснює заявникові право звернутися до суду в порядку позовного провадження для вирішення спору.

Позовне провадження характеризується наявністю спору про право цивільне. Згідно з ч. 3 коментованої статті суд може розглядати справу в загальному позовному провадженні або у спрощеному позовному провадженні.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Для цілей ГПК України малозначними справами є:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Господарські суди розглядають справи про банкрутство у порядку, передбаченому цим Кодексом для позовного провадження, з урахуванням особливостей, встановлених *Кодексом України з процедур банкрутства*.

§ 4. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ

Частиною 1 ст. 19 ГПК України встановлено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими

згідно із законом. Досудове врегулювання спору є сукупністю заходів, які можуть здійснюватися стороною, права якої порушено, для безпосереднього вирішення спору, що виник, зі стороною, яка є порушником прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Важливим фактором досудового врегулювання спору є можливість застосування цього порядку лише за бажанням сторін. Водночас закріплення в договорі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору не позбавляє будь-яку сторону права одразу звернутися до суду, не врегулювавши свої суперечки в досудовому порядку. Цьому сприяло прийняття Пленумом Верховного Суду України Постанови «Про застосування судами Конституції України» № 9 від 01.11.1996, де у п. 8 з посиланням на ч. 2 ст. 124 Конституції України зазначається: «Суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку».

Закріплення на рівні закону можливості вжиття заходів до врегулювання спору перед зверненням до суду слід розглядати як важливий елемент у правовому регулюванні відносин фізичних та юридичних осіб, держави. Вирішальним для розвитку інституту досудового врегулювання стало рішення Конституційного Суду України. Зокрема, Конституційний Суд України в *рішенні від 09.07.2002 № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)* зазначив, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежено законом, іншими нормативно-правовими актами. До того ж Конституційний Суд України вказав, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Вимоги ст. 124 Конституції України про поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, слід розуміти як припис, яким реалізуються принципи поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу, судову й виняткові повноваження судів зі здійснення правосуддя. Що стосується судового розгляду

вимоги про право, то досудовий порядок жодним чином не порушує згаданої норми Конституції України, оскільки зберігається можливість судового захисту в разі відхилення вимоги в межах процедури досудового розгляду.

Можливість звернення особи до сторони, яка є порушником прав, свобод чи інтересів, з метою вирішити претензії, що виникли у неї до кредитора, і становить найголовніше значення досудового врегулювання спорів. При цьому, вирішуючи таким чином спір, позивач охороняє й інтереси відповідача. Отже, якщо вони в результаті досудового врегулювання у добровільному порядку вирішать розбіжності, то відповідача буде позбавлено від непередбачених додаткових витрат, у разі якщо спір буде передано на розгляд суду. Сторони застосовують заходи досудового врегулювання спору за домовленістю між собою.

Разом із цим ч. 3 ст. 124 Конституції України встановлено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову.

§ 5. ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Господарське процесуальне право є самостійною галуззю в системі права України, а отже, представлено системою правових норм, що регулюють певну групу суспільних відносин.

Предмет правового регулювання визначається колом суспільних відносин, урегульованих тією чи іншою системою норм права.

Предметом господарського процесуального права є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення права правосуддя в господарських справах.

Метод правового регулювання господарських процесуальних правовідносин – самостійна категорія. Поряд із предметом господарського процесуального права він характеризує господарське процесуальне право як самостійну галузь права.

Метод являє собою систему правових способів та прийомів регулювання господарських процесуальних правовідносин, які встановлюють особливий правовий режим у сфері правосуддя в господарських справах.

Метод господарського процесуального права як спосіб впливу на регульовані цією галуззю відносини є імперативно-диспозитивним, що виявляється у правовому становищі суб'єктів правовідносин, їхніх правах і обов'язках, характері юридичних фактів, санкцій.

Імперативний метод правового регулювання визначається тим, що всі господарські процесуальні відносини є відносинами влади й підпорядкування внаслідок участі в ньому господарського суду – органу державної влади, уповноваженого на здійснення правосуддя й наділеного особливими владними повноваженнями. Суд зобов'язаний точно дотримуватися вимог закону й вимагати того ж від усіх учасників господарського процесу. Тільки суд як орган влади має право застосовувати надані процесуальним законом заходи примусу.

Диспозитивність відображає інший аспект впливу господарського процесуального права: вільна реалізація наданих процесуальних прав, але в рамках закону; рівність прав і обов'язків стосовно одного й того ж виду суб'єктів (сторони у процесі рівні та ін.); гарантованість прав і контроль за виконанням обов'язків.

§ 6. ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРЬКОГО ПРОЦЕСУ

Джерела господарського процесуального права як зовнішня форма вираження права – це нормативні акти різного рівня, що містять норми зазначеної галузі права.

Джерелами господарського процесуального права є Конституція України, ГПК України, закони та інші нормативні акти. Правова доктрина України ставить на перше місце серед джерел права закон. **Закон** – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий відповідно до встановленої процедури Верховною Радою України (органом законодавчої влади) або безпосередньо народом (шляхом референдуму), який регулює найважливіші суспільні відносини. Закони повинні відповідати Конституції України.

У **Конституції України** містяться норми, які регламентують право громадян на судовий захист, їх правовий статус у господарському судочинстві (ст. 24, 29, 30, 31, 32, 55, 59) і визначають принципи організації і діяльності суду. Юридичною основою норм, що регулюють організацію і порядок господарського судочинства, є Конституція України, в якій закріплено низку положень, що мають основне значення для господарського процесу:

а) встановлює загальні правила судового захисту конституційних прав, які є основою правового статусу суб'єктів господарських правовідносин;

- б) визначає судову систему України;
- в) визначає правове становище деяких учасників господарського судочинства;
- г) визначає основні засади (принципи) судочинства;
- г) є законом прямої дії.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснюється, що суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі, якщо:

1) зі змісту норм Конституції не випливає необхідності додаткової регламентації її положень законом;

2) закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами у вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України⁹.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд у розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції та не суперечить їй.

Основними нормативними актами, що регулюють організацію, компетенцію і порядок діяльності господарських судів як складову судової системи, є закон України «Про судоустрій і статус суддів» та Господарський процесуальний кодекс України.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріпив завдання господарських судів як судів спеціалізованих, основні принципи їх діяльності, порядок призначення суддів, повноваження, порядок утворення й діяльності господарських судів різного рівня, організаційне забезпечення діяльності господарських судів та ін.

Господарський процесуальний кодекс України є основним джерелом господарського процесуального права і встановлює порядок провадження у господарських справах. ГПК України є основним

⁹ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 11.11.2019).

джерелом господарського процесуального права і визначає юрисдикцію та повноваження господарських судів щодо господарських спорів та інших визначених цим Кодексом справ, установлює порядок провадження в господарських справах. Він складається із семи розділів: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Наказне провадження; Розділ III. Позовне провадження; Розділ IV. Перегляд судових рішень; Розділ V. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у господарських справах; Розділ VI. Судовий контроль за виконанням судових рішень; Розділ VII. Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів; Розділ VIII. Відновлення господарським судом втраченого судового провадження; Розділ IX. Провадження у справах за участю іноземних осіб; Розділ X. Прикінцеві Положення; Розділ XI. Перехідні положення.

До основних джерел господарського процесуального права належить **Закон України «Про міжнародне приватне право»**. Безпосередньо питанням господарського процесу присвячено три розділи (розділи XI, XII, XIII), які регламентують провадження у справах за участю іноземних осіб, питання підсудності на виконання іноземних судових доручень, визнання та виконання рішень іноземних судів. Норми права, що містяться в цьому Законі, мають спеціальний характер щодо загальних правил господарського судочинства, у тому числі й тих, які містяться в ГПК України у розділах, присвячених визнанню та виконанню рішень іноземних судів в Україні та провадженню у справах з іноземним елементом.

Крім зазначених, до джерел господарського процесуального права належать:

- **Закон України «Про виконавче провадження»**, який визначає порядок примусового виконання судових рішень (виконавче провадження) і забезпечує реальний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права, підтверджених судовим рішенням;
- **Закон України «Про прокуратуру»** містить норми, які регламентують питання участі прокурора у господарському судочинстві;
- **Закон України «Про судовий збір»** регулює питання судових витрат при розгляді господарських справ.

Згідно з ч. 1 ст. 3 ГПК України до основних джерел господарського процесуального права належить **Кодекс України з процедур банкрутства**, який встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового

задоволення вимог кредиторів. Так, відповідно до цього Закону щодо боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства: розпорядження майном боржника; мирова угода; санація (відновлення платоспроможності) боржника; ліквідація банкрута.

Специфічними джерелами господарського процесуального права є **рішення Конституційного Суду України**. Особливістю рішень Конституційного Суду України є те, що вони є джерелами права України з тієї точки зору, що, вирішуючи питання конституційності нормативно-правових актів, суд не створює норми, а визнає нечинними ті чи інші нормативно-правові акти або ту чи іншу їх частину. Те саме стосується і рішень Конституційного Суду України щодо тлумачення чинного, у тому числі й господарського процесуального законодавства.

До джерел господарського процесуального права необхідно віднести Закон України «Про Конституційний Суд України». Згідно зі ст. 69 цього Закону рішення Конституційного Суду обов'язкові до виконання на всій території України всіма державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, установами, організаціями, підприємствами, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями¹⁰.

Крім того, механізм судового прецеденту (шляхом апробації рішень Конституційного Суду України господарськими судами) дає можливість виключити необґрунтовані колізії у здійсненні правосуддя, а також уніфікувати практику застосування положень законодавства України.

Прикладами впливу правозастосовної діяльності господарських судів можуть слугувати рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 у справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім «Кампус Коттон клуб» про офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)¹¹ і від 08.04.1999 у справі за конституційними поданнями ВАСУ та Генеральної прокуратури України про офіційне тлумачення

¹⁰ Про Конституційний Суд України : закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб»» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : документ від 09.07.2002 № 15-рп/2002. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 4. Ст. 17.

положень ст. 2 АПК України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді)¹².

Окремі питання, пов'язані з господарським судочинством, регулюються підзаконними нормативно-правовими актами. **Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів»** установлює для працівників підприємств, установ і організацій всіх форм власності, а також для державних службовців і працівників, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів, граничні норми добових витрат¹³.

Серед підзаконних актів значне місце відводиться нормативним актам, що приймаються Міністерством юстиції України. Наприклад, у **наказі Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»** викладено ряд положень, які мають значення для господарського судочинства: 1) основні види експертизи; 2) обов'язки, права та відповідальність експерта; 3) оформлення матеріалів для проведення експертиз (досліджень); 4) оформлення результатів експертиз¹⁴.

¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 15. Ст. 35.

¹³ Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 : із змін. *Урядовий кур'єр*. 19.02.2011. № 32.

¹⁴ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : із змін. і допов. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. С. 172.

Окремі питання діяльності господарських судів регулюються нормами інших галузей права. Так, вимоги про захист порушеного права приймаються до розгляду господарським судом незалежно від закінчення термінів давності відповідно до ч. 2 ст. 267 **Цивільного кодексу України**.

До джерел господарського процесуального права належать і **міжнародний договір**, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 3 ГПК України). Згідно з ч. 2 ст. 3 ГПК України якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, іншими законами України, застосовуються правила міжнародного договору. Відповідно до ч. 8 ст. 11 ГПК України у разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Дія міжнародних договорів України на території України регулюється ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», в якій встановлено, що чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, є частиною національного законодавства та застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства¹⁵.

Господарський суд, застосовуючи норми міжнародного договору, визначає дію цих норм у часі та просторі відповідно до вимог розділу 2 частини III Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969¹⁶.

У застосуванні норм міжнародного договору господарський суд виходить із того, що тлумачення міжнародних правил здійснюється в порядку, визначеному розділом 3 частини III вказаної Конвенції.

Договори, що набрали чинності з моменту підписання їх Президентом України, публікуються у Відомостях Верховної Ради України, в газеті Верховної Ради України та в Зібранні діючих міжнародних договорів України.

Опублікування міжнародних договорів України в Зібранні діючих міжнародних договорів України, а також забезпечення їх

¹⁵ Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

¹⁶ Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23.05.1969 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 11.11.2019).

офіційного перекладу державною мовою України здійснює Міністерство закордонних справ України.

Міжнародні договори СРСР, що є обов'язковими для України як його правонаступниці, опубліковано у Збірниках міжнародних договорів СРСР.

Згідно з роз'ясненням Вищого господарського суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» порядок і терміни набрання чинності міжнародними договорами України визначаються відповідними договорами або в інший спосіб, узгоджений сторонами договору¹⁷.

Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, відповідно до ст. 11 ГПК України застосовує норми права інших держав. Наприклад, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, може уточнюватися загальне правило про підвідомчість справ господарським судам.

Визначаючи право, якому підпорядковуються права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору (контракту), господарським судам слід виходити з нього. Вибір сторонами українського права як такого, що регулює їх відносини за угодою, означає вибір саме національного законодавства України, а не окремих законодавчих актів, що регулюють відповідні відносини сторін.

У разі відсутності волевиявлення сторін зовнішньоекономічної угоди щодо застосовуваного права господарський суд визначає його на підставі колізійних норм, які можуть міститись як у міжнародних договорах, що згідно зі ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства, так і в національному законодавстві.

Так, чинним законодавством України до компетенції загальногосподарського суду, а не господарського, віднесено вирішення спорів інвесторів держав – учасниць *Угоди про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності й підприємств з інвестиціями сторін даної угоди з державними органами, юридичними особами або фізичними особами, а також між інвесторами та підприємствами, в які здійснено інвестиції* (ст. 21 Угоди)¹⁸.

¹⁷ Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : роз'яснення Вищ. госп. суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02 (дата звернення: 11.11.2019).

¹⁸ Угода про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності : від 24.12.1993. *Офіційний вісник України*. 2005. № 37. Ст. 2352.

У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати *міжнародні торгові звичаї* (ч. 9 ст. 11 ГПК).

Міжнародні торгові звичаї давно й широко використовуються у зовнішній торгівлі й торговельному мореплавстві. Звичаї у сфері зовнішньоекономічних зв'язків у ряді випадків тлумачаться міжнародними організаціями. Прикладом можуть слугувати розроблені Міжнародною торговою палатою Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів, Уніфіковані правила з інкасо, Офіційні правила тлумачення торговельних термінів «Інкотермс».

Згідно з Указом Президента України від 04.10.1994 № 566/94 «Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України» розрахунки за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари (роботи, послуги), здійснюються відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованих правил з інкасо Міжнародної торгової палати. Суб'єкти підприємницької діяльності України під час укладення та виконання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) мають забезпечувати додержання вимог, передбачених зазначеними Уніфікованими правилами¹⁹.

Господарський суд у вирішенні спору застосовує звичаї у сфері міжнародної торгівлі в разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини, або якщо угодою сторін передбачено застосування правил цих звичаїв.

Забороняється відмова в розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, що регулює спірні відносини.

Особливе значення для правильного та чіткого застосування норм процесуального права мають роз'яснення та інформаційні листи Вищого господарського суду України, що видаються з питань практики застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері та порядок розгляду господарських

¹⁹ Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України : указ Президента України від 04.10.1994 № 566/94 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566/94> (дата звернення: 11.11.2019).

спорів. Роз'яснення мають рекомендаційний характер для судів, інших органів і посадових осіб, які застосовують закон, щодо якого дано роз'яснення. До джерел права названі роз'яснення не належать, а є актами судового тлумачення норм права.

Господарський процесуальний закон, як і будь-який закон, діє в часі, просторі й за колом осіб. Провадження у господарських справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи (ч. 3 ст. 3 ГПК України).

Дія цивільного процесуального закону в часі пов'язана перш за все з проблемою зворотної сили закону. В законодавстві існує загальне правило про те, що закон зворотної сили не має. Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі. Припинення дії господарського процесуального закону, як правило, відбувається в результаті офіційного його скасування, тобто прийняттям нового процесуального закону.

ГПК України визначає **дію законодавства про господарське судочинство і в просторі**. Законодавство про господарське судочинство застосовується всіма господарськими судами України при розгляді ними господарських справ відповідно до правил господарської юрисдикції (глава 2 Розділу I ГПК України). Слід зазначити, що відповідно до ст. 369 ГПК України господарський суд виконує в Україні судові доручення іноземних судів. Виконання судового доручення здійснюється відповідно до правил ГПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України.

Правила **дії господарського процесуального законодавства визначають його дію і за колом осіб**. Господарське процесуальне законодавство поширюється на фізичних осіб, юридичних осіб України, іноземців, а також осіб без громадянства. Разом з тим дія господарського процесуального законодавства за колом осіб має свої особливості. Воно діє тільки стосовно учасників господарського процесу та осіб, які мають будь-яке відношення до справи, що розглядається господарським судом, хоча і не залучених до процесу.

Згідно з ч. 4 ст. 3 ГПК України Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи, віднесені до його компетенції, в порядку, передбаченому цим Кодексом.

**§ 7. ЗАСТОСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДОМ
ПРИ РОЗГЛЯДІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ
СВОБОД 1950 РОКУ**

Згідно з ч. 4 ст. 11 ГПК України суд застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріпило обов'язок держави виконувати рішення Європейського суду з прав людини, а ст. 17 цього Закону було встановлено, що суди під час розгляду справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини багато разів указував на те, що під час прийняття того чи іншого рішення він керується своєю попередньою практикою і тлумачить Конвенцію, розглядаючи фактичні обставини конкретної справи і враховуючи постійні зміни, викликані розвитком суспільства, адже Європейський суд з прав людини повинен реагувати на будь-які нові обставини щодо стандартів, яких потрібно досягти. Тому значення рішень Європейського суду досить часто виходить за національні межі та впливає на право і судову практику країн – учасниць Конвенції.

Хоча Європейський суд з прав людини при вирішенні конкретної справи не зобов'язаний звертатися до своїх попередніх рішень і слідувати їм, але задля підтримання правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом Суд не повинен без достатніх підстав відступати від прецедентів, які були викладені в його попередніх рішеннях. Проте зміна чи скасування прецеденту не заперечується, адже це є результатом таких природних процесів, як постійний розвиток суспільства і встановлення нових стандартів захисту прав фізичних осіб, у тому числі й особистих немайнових. Таким чином рішення Європейського суду з прав людини пристосовується до нових потреб суспільства та тенденцій правозахисної діяльності, і це не можна вважати причиною для незастосування прецеденту.

Отже, рішення Європейського суду з прав людини є особливим видом прецеденту, який є обов'язковим для держав-учасниць Конвенції і для самого Суду. А ст. 17 Закону України «Про виконання

рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює обов'язковість застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами, адже з її тексту випливає застосування такої практики саме як джерела права. Таким чином, з набуттям чинності Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та її ратифікацією практика Європейського суду з прав людини стала обов'язковою для українських судів і її як особливу форму прецеденту слід уважати джерелом господарського процесуального права України.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте поняття господарського процесу та значення господарської процесуальної форми.
2. Назвіть стадії господарського процесу.
3. Які форми провадження у господарському судочинстві (форми господарського судочинства) застосовуються в Україні?
4. Визначте поняття господарського процесуального права.
5. Дайте характеристику предмета і методу господарського процесуального права
6. Які джерела господарського процесуального права ви знаєте?
7. Охарактеризуйте проблеми застосування господарським судом під час розгляду господарських справ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

ГЛАВА 3

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

В основу діяльності держави та її органів завжди покладено певні принципи. Це положення стосується й діяльності господарських судів.

Принципами господарського процесуального права є правові вимоги до суду й учасників господарського процесу, що відображають закономірності правового регулювання здійснення правосуддя у господарських справах й особливості цієї галузі права та визначають направленість регулювання відносин, що складають предмет господарсько-процесуального регулювання.

Характеристика принципів господарського процесуального права як основних засад має суттєве значення, оскільки принципи є вихідними положеннями, закріпленими в чинному законодавстві, на яких повинно ґрунтуватися господарське процесуальне законодавство та практика його застосування.

Як основні засади принципи господарського процесуального права мають такі особливості:

1) основоположний (фундаментальний) характер для господарського судочинства;

2) відбивають певний механізм здійснення судової влади під час розгляду господарських справ у порядку господарського судочинства;

3) мають нормативний характер та виключно обов'язковий характер. Недотримання принципів господарського судочинства має тягти незаконність судових актів.

У сфері господарського судочинства виявляють свою дію і принципи, закріплені в Конституції України, законодавстві про судоустрій і ГПК України. Незважаючи на те, що принципи закріплюються в різних нормативних актах, вони мають однаковий предмет правового регулювання і належать до складу принципів господарського процесуального права.

Так, у Конституції України містяться базові норми судочинства як єдині підстави правосудної діяльності всіх органів судової влади:

поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу й судову (ст. 6); верховенство права (ст. 8); право на судовий захист (ст. 55); неприпустимість примусу свідчити проти себе або своїх близьких родичів (ст. 63); здійснення правосуддя тільки судом (ст. 124) та ін.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» принципами судочинства називає такі, як здійснення правосуддя в Україні виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства (ст. 5), незалежність судів (ст. 6), право на справедливий суд (ст. 7), право на повноважний суд (ст. 8), рівність перед законом і судом (ст. 9), професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд (ст. 10), гласність і відкритість судового процесу (ст. 11), мова судочинства і діловодства в судах (ст. 12), обов'язковість судових рішень (ст. 13), право на перегляд справи та оскарження судового рішення (ст. 14).

У ч. 3 ст. 2 ГПК України закріплено загальні принципи правосуддя та принципи, специфічні для господарського судочинства:

- 1) верховенство права;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках;
- 10) розумність строків розгляду справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.

Для того, щоб принципи господарського судочинства були втілені у тканину реально функціонуючого господарського судочинства, вони повинні бути закріплені в галузевому законодавстві. Тому стосовно всіх зазначених вище принципів господарського судочинства це означає їх включення до ГПК України, причому не тільки шляхом відтворення в нормах ГПК України, *але й через розвиток і конкретизацію з урахуванням специфіки їх реалізації в окремих інститутах господарського судочинства.*

Значення принципів господарського процесуального права полягає в тому, що:

1) принципи господарського процесуального права є орієнтиром у нормотворчій діяльності, дозволяючи вдосконалювати господарське процесуальне законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми повинні відповідати певним відправним положенням. Такого підходу у правотворчій діяльності законодавця також необхідно суворо дотримуватися при внесенні відповідних змін і доповнень для вдосконалення процесуального законодавства;

2) вони дозволяють суду забезпечити правильне розуміння господарського процесуального законодавства та застосовувати його відповідно до його дійсного змісту (аналогія права). Ними суд керується у тлумаченні норм права.

Принципи господарського процесуального права у своїй системі та взаємозв'язку чітко закріплюють сутність господарського процесу. В них концентруються погляди законодавця на характер і зміст господарського судочинства.

Внаслідок особливого значення принципи господарського процесу підлягають обов'язковому дотриманню під час розгляду конкретної справи через дотримання норм права, в яких вони закріплені. Відступ від принципів розглядається як порушення закону.

Класифікація принципів господарського процесуального права можлива за різними критеріями. Залежно від того, в одній чи кількох галузях права діють відповідні принципи, вони поділяються на такі види:

1) *загальноправові* – діють у всіх без винятку галузях права, наприклад принцип законності;

2) *міжгалузеві* – закріплені в нормах декількох галузей права, як правило, близьких за характером. До них належать практично всі принципи судоустрою, закріплені у процесуальному законодавстві, наприклад гласність судового розгляду;

3) *галузеві* – закріплені в нормах тільки однієї конкретної галузі права. Раніше в господарському процесуальному праві до таких відносили ряд принципів, наприклад принципи арбітрування, доарбітражного врегулювання, однак тепер усі вони втратили своє значення, оскільки не мають нормативного закріплення. Викладена класифікація є відносною, бо деякі принципи складно віднести до групи галузевих, наприклад диспозитивність, змагальність, оскільки вони діють і в інших галузях права. Отже, відносити їх до галузевих принципів дозволяє різне нормативне закріплення їхнього змісту для кожної з процесуальних галузей права.

За функціональним призначенням принципи процесуального права прийнято поділяти на *принципи судоустрою* та *функціональні, або принципи судочинства*.

За характером нормативного джерела, в якому закріплено конкретний принцип, можна виділити *конституційні принципи* та *принципи господарського процесуального права*, закріплені галузевим законодавством.

Усі принципи господарського процесуального права взаємопов'язані, при цьому кожний із принципів послідовно розкриває зміст галузі господарського процесуального права в цілому.

§ 2. ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ ПРИНЦИПИ І НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Загальновизнані принципи і норми міжнародного права як принципи господарського судочинства є основоположними імперативними нормами міжнародного права, відхилення від яких є неприпустимим. Вони мають наднаціональний характер, закріплюються у нормах міжнародного права і мають застосовуватися субсидіарно на рівні національного правопорядку під час здійснення правосуддя у господарських справах. До загальновизнаних принципів і норм міжнародного права як принципів господарського судочинства належать: принцип верховенства права, принцип пропорційності, принцип правової визначеності.

Принцип верховенства права у господарському судочинстві.

Принцип верховенства права має тривалу історію практичного оформлення та доктринального оформлення, філософського осмислення і в своєму сучасному розумінні та застосуванні основних його параметрів є одним із найцінніших здобутків людства. На цьому наголошується в документах ООН, Ради Європи, ЄС, це відображено в доктринах та актах багатьох держав²⁰.

Відповідно до ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. ГПК України у ст. 2 вказує на верховенство права як основну засаду (принцип) господарського судочинства. Згідно з ч. 1 ст. 10 ГПК

²⁰ Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83.

України господарський суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права.

Принцип верховенства права людини у господарському судочинстві передбачений у ст. 3 Статуту Ради Європи, в якій проголошується, що кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права та принцип, відповідно до якого всі особи, які перебувають під його юрисдикцією, повинні користуватися правами й основними свободами та щиро й активно співробітничати в ім'я досягнення мети Ради, яка буде досягатися шляхом підтримки та подальшого здійснення прав людини і основних свобод. Принцип верховенства права закріплений у низці інших міжнародних актів, зокрема в Загальній декларації прав людини, ЄКПЛ та ін.

Зазначений принцип у сфері правореалізації полягає в тому, що національний суд під час розгляду справи та ухвалення рішення повинен вирішувати питання про відповідність національного законодавства принципу верховенства права людини. У випадку невідповідності національного законодавства вимогам верховенства прав людини національний суд може скасувати такий закон, розглянути його на відповідність конституції або не застосувати такий закон залежно від особливостей повноважень судових органів у конкретній країні.

Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дає підстави виділити низку вимог у змісті верховенства права, серед яких найбільш визначальним для сфери господарського судочинства є ті, що передбачають обов'язок держави забезпечити фізичним та юридичним особам доступ до суду, наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини, відповідність судового рішення вимогам правової визначеності, достатню чіткість визначення в законі обсягу будь-якого правового розсуду та способу його здійснення, наявність громадської довіри до судів як гарантів справедливості, обов'язковість судових рішень, можливість скасування рішення суду судом вищої інстанції, якщо таке рішення не набрало законної сили тощо²¹.

У Звіті Венеційської комісії 24–25 березня 2011 р. на підставі аналізу правових систем європейських держав виділено шість необхідних елементів принципу верховенства права: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у

²¹ Господарський процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. С. 27.

прийнятті рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом²².

Значною мірою розвиток принципу верховенства права пов'язаний із закріпленням зазначеного принципу у Преамбулі ЄКПЛ та подальшим еволюційним тлумаченням її положень у практиці ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі «Амуур проти Франції» (*Amuur v. France*) від 25 червня 1996 р. ЄСПЛ зазначив, що верховенство права є принципом, що властивий кожній статті ЄКПЛ, і ним слід керуватися при її тлумаченні.

Крім того, певне тлумачення змісту верховенства права було надано і на національному рівні Конституційним Судом України в його рішенні у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004, відповідно до якого верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути просякнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Принцип пропорційності в господарському судочинстві.

Однією із запропонованих законодавцем новел є нормативне закріплення і визначення принципу пропорційності (п. 6 ч. 3 ст. 2 та ст. 15 ГПК України). Принцип пропорційності у процесі розгляду господарських справ має застосовуватись судом з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Вказівки про принцип пропорційності можливо знайти у різних формулюваннях багатьох національних і наднаціональних правових систем. Він

²² Верховенство права : доп., схвал. Венеційською комісією на 86-му пленар. засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) : № 512/2009 / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) // Council of Europe, Venice Commission : офіц. сайт. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 11.11.2019).

визнається загальним принципом права Європейського Союзу. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права Європейського Союзу, принцип пропорційності прямо не закріплений. Незважаючи на це, він є одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найбільш часто застосовується у практиці ЄСПЛ²³.

Так, зазначений принцип широко використовується ЄСПЛ під час перевірки правомірності обмежень прав людини на рівні національних правопорядків. Так, у справі «Оджалан (ocalan) проти Турції» ЄСПЛ зазначив, що усій ЄКПЛ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогою захисту особистих фундаментальних прав²⁴. При цьому в дослідженні правомірності обмежень прав людини ЄСПЛ застосовується так званий тест на пропорційність, що включає в себе декілька складових, зокрема з'ясування: 1) чи передбачені обмеження прав людини, що мали місце, законом; 2) якою була мета обмеження відповідних прав; 3) чи була встановлена мета обмеження прав людини легітимною; 4) чи були застосовані обмеження співмірні з такою метою, і чи не порушився при цьому баланс приватних інтересів конкретної особи та загального публічного інтересу²⁵.

Зміни, які відбулися в господарському процесуальному законодавстві, передбачають нормативне закріплення пропорційності господарського судочинства. Так, відповідно до ст. 15 ГПК України суд визначає в межах, установлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання господарського судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Принцип пропорційності як такий, що належить до загально-визнаних принципів міжнародного права, відбиває необхідність

²³ Старженецький В. В. Россия и Совет Европы: право собственности. М. : Городец, 2004. С. 68–69.

²⁴ Постановление Европейского суда по правам человека от 12.05.2005 «Дело Оджалан (ocalan) против Турции». *Сейчас.ру*. URL: <https://www.lawmix.ru/abrolaw/5263?page=2> (дата звернення: 11.11.2019).

²⁵ Цивільний процес : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін. Харків : Право, 2017. С. 38.

дотримання необхідного балансу інтересів при втручанні держави у приватноправову сферу. Але як будь-який інший загальноправовий принцип, він потребує своєї деталізації на рівні окремих галузей права, зокрема й на рівні господарського процесу. Принцип пропорційності має бути спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері відправлення правосуддя у господарських справах, відповідно до чого під час розгляду справи у порядку господарського судочинства та ухвалення рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються.

Для того, щоб принцип пропорційності був утілений в тканину реально функціонуючого господарського судочинства, він повинен бути закріплений в галузевому законодавстві. Стосовно принципу пропорційності це означає його включення до ГПК України, причому не тільки шляхом відтворення в нормах ГПК України, але й через розвиток і конкретизацію з урахуванням специфіки його реалізації в окремих інститутах господарського судочинства. Маємо констатувати таке положення: змістом принципу пропорційності, як і будь-якого іншого принципу господарського судочинства, є відповідні положення, котрі закріплені у відповідних нормах ГПК України²⁶.

Принцип правової визначеності у господарському судочинстві полягає в доступності нормативних актів, їх несуперечливості, відсутності прогалин, обов'язковому оприлюдненні нормативних актів, єдності у застосуванні закону, правилі *res judicata* (вимозі остаточності судових рішень), вимозі беззворотної реалізації судових рішень.

Визначеність норми є основоположним аспектом усього принципу. Визначеність процесу створення та застосування правових норм має забезпечувати чіткість і злагодженість діяльності відповідних юридичних механізмів. Норма права постулюється як загальнообов'язкове формальне правило належної поведінки, що встановлюється та забезпечується державою, закріплене й оприлюднене в офіційних актах, спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав та обов'язків їхніх учасників²⁷.

²⁶ Господарський процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. М. М. Ясинка. С. 37.

²⁷ Теория государства и права : учеб. для вузов / отв. ред. В. Перевалов. М. : Норм, 2006. С. 159.

Принцип визначеності норми права висуває до процесу правотворчості вимоги несуперечливості (тобто відсутності колізій, здатних дезорієнтувати суб'єкта в масиві законодавства) і стабільності правових норм, яку слід розуміти як відсутність частого внесення змін у нормативно-правові акти, оскільки інакше суспільні відносини не встигатимуть адаптуватися до нових нормативних умов²⁸.

За позицією Венеційської комісії, визначеність в якості ключового чинника фундаментального принципу верховенства права передбачає, що правові акти мають бути чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій і правовідносин, що виникають (п. 46)²⁹. У правовій доктрині також приділяється значна увага питанню визначеності правового акта, наголошується, що визначеність являє собою реальність, у межах якої має перебувати все правове регулювання. Зокрема, запроваджене поняття «ясність» щодо визначеності правових норм, під якою розуміється простота й зрозумілість акта (правовий документ повинен бути створений так, щоби бути зрозумілим усім особам, на яких він поширюється)³⁰. Норма права буде відповідати принципу правової визначеності за умови її узгодження із системою діючого правового регулювання. Визначеність права забезпечує передумови для його реалізації. Це гарантує учасникам правовідносин відсутність непередбачуваних змін їхнього офіційно визнаного правового статусу, незмінність і стабільність взаємозв'язків, стійкість судових рішень.

Правова визначеність набула значення принципу міжнародного та національного права з прийняттям Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а формулювання її змісту та сутності було зроблене шляхом тлумачення тексту Конвенції під час розгляду конкретних справ Європейським судом із прав людини, рішення якого згідно з українським законодавством є джерелом національного права, причому в сенсовому трактуванні, наданому ЄСПЛ. Із цього приводу Суд зазначає, що норма не може вважатися законом у розумінні положень п. 2 ст. 10 Конвенції, якщо вона не сформульована з точністю, достатньою для того, щоб громадянин

²⁸ Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. С. 322–323.

²⁹ Верховенство права : доп., схвал. Венеційською комісією на 86-му пленар. засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) : № 512/2009.

³⁰ Кашанина Т. Юридическая техника : учеб. М. : Норма – Инфра-М, 2011. С. 130.

міг регулювати свої дії; він має бути здатен, якщо це необхідно, за допомогою відповідної консультації передбачати в розумній за тих чи інших обставин мірі наслідки, до яких може призвести та чи інша дія (п. 41)³¹. Отже, обмеження певного права, навіть у разі, коли воно відбувається відповідно до національного законодавства, може бути визнане неправомірним, якщо підстави обмеження викладені в законі таким чином, що це позбавляє особу можливості прогнозувати свою поведінку та передбачати її наслідки³².

Свій погляд на поняття та зміст правової визначеності навів також Конституційний Суд України. У рішенні від 22 вересня 2005 р. вказується, що «із конституційних принципів рівності й справедливості випливає вимога визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці й неминуче призводить до сваволі» (абз. 2 підп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини)³³. Вищий орган конституційної юрисдикції підкреслив, що невизначеність, нечіткість правової норми тягне за собою її неоднакове розуміння та тлумачення, що в практичній площині призводить до різного застосування. Визначеність правового регулювання має на меті запобігти будь-якому прояву сваволі щодо особи³⁴. Визначеність норми права як невід'ємна її властивість покликана сприяти тому, щоб особа завжди мала змогу спрямовувати свою поведінку в такий спосіб, який відповідає вимогам норми на час учинення дії.

³¹ П. 41 рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 2007 р. у справі «Лендон, Очаковські Лоран і Жюлі проти Франції» (заява № 21279/02), див.: Сайт Олега Анищика о подаче жалоб против России в Европейский суд по правам человека. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/london-ochakovski-loran-i-zhyuli-protiv-francii-postanovlenie-bolshoj-palaty-evropejskogo-suda> (дата звернення: 11.11.2019).

³² Коруц У. Принцип правової визначеності як елемент права на справедливий судовий розгляд у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 398.

³³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) у справі № 1-17/2005 20 : від 22.09.2005 № 5-рп/2005 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 11.11.2019).

³⁴ Гультай М., Кияниця І. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 84.

Таким чином, правова норма узгоджується з принципом визначеності, коли кожному суб'єкту зрозумілі правові наслідки свого діяння, тобто від правової певності акта залежить однакове розуміння, застосування й тлумачення правових приписів.

Крім вимог до визначеності правової норми, принцип правової визначеності у правовій доктрині також розглядається в більш широкому аспекті й охоплює такі прояви, як непорушність і нескасовуваність набутих законних прав (*vested rights*) та законність очікування (*legitimate expectations*). За цими критеріями принцип спрямований на досягнення розумної стабільності права та забезпечення реалізації законних очікувань особи. У цьому контексті значну роль відіграє вимога визначеності судових рішень. Саме такий характер судових рішень зумовлює надання їм юридичної сили, бо тільки за цієї умови рішення здатні ефективно регулювати правовідносини³⁵. У правозастосуванні принцип визначеності вимагає, щоб нормативно-правові акти виконувалися; щоб мала місце практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів; щоби практикувалось одноманітне застосування закону; щоб рішення судів щодо застосування закону були остаточними й обов'язковими³⁶. Неможливість скасування остаточного судового рішення, яке набрало чинності, є однією з головних гарантій стабільного правового становища особи, адже судові вердикти повинні бути зрозумілі, чіткі та стабільні в часі. Європейський суд із прав людини, розкриваючи принципи правової визначеності під час перегляду остаточного рішення, неодноразово вказував, що цей принцип припускає те, що сторони не вправі домагатися перегляду остаточного й такого, яке підлягає виконанню, судового рішення лише з метою перегляду й винесення нового рішення у справі. Повноваження вищестоящих судів із перегляду повинні здійснюватися з метою виправлення судових помилок, неправильного відправлення правосуддя, а не для підміни нагляду. Перегляд не має розглядатись як замасковане оскарження, і одна лише можливість двох поглядів у справі не може служити підставою для перегляду (п. 51, 52)³⁷.

³⁵ Приймак А. Принцип правової визначеності: поняття й окремі аспекти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Юридичні науки. 2010. Т. 103. С. 55.

³⁶ Погребняк С. Вимоги до нормативно-правових актів, які впливають з принципу правової визначеності. *Вісник АПНУ*. 2005. № 3 (42). С. 47–48.

³⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Рябих проти Російської Федерації» (заява № 52854/99) від 24.07.2003 // Европейская комиссия по правам человека:

Показовою в цьому відношенні прийнято вважати справу «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania), під час розгляду якої Суд підкреслив, що «право на справедливий судовий розгляд судом, яке гарантується п. 1 ст. 6 Конвенції, має тлумачитися у світлі преамбули до Конвенції, яка у відповідній частині свідчить, що принцип верховенства права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з основних аспектів принципу верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, крім іншого, щоб у разі винесення судами остаточного судового рішення воно не підлягало перегляду» (п. 61).³⁸ Сталість і незмінність остаточного судового рішення, що набуло чинності, забезпечується через реалізацію відомого принципу *res judicata*. Керуючись цим усталеним підходом, остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження.

Таким чином, принцип правової визначеності як невід'ємна складова частина принципу верховенства права найбільше виявляється у вимогах до визначеності норм права як на етапі їх створення, так і застосування. Такий підхід зобов'язує посилити вимоги до визначеності судових рішень. Визначений характер судових рішень є обов'язковою передумовою набуття ними юридичної сили. Крім того, суди не вправі застосовувати правові акти «заднім числом» і такі акти, які не були в належний спосіб офіційно оприлюднені. Тільки в разі реального застосування вимог щодо правової визначеності рішення правозастосовного органу здатні ефективно регулювати суспільні відносини.

§ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Принцип гласності судового розгляду. Принцип гласності господарського судочинства закріплено у ст. 129 Конституції України та ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Цей принцип з незначними особливостями відбивається у процесуальному

право и практика. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm> (дата звернення: 11.11.2019).

³⁸ Рішення ЄСПЛ у справі «Брумареску проти Румунії» (заява № 28342/95) від 28.10.1999 // Український портал практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=307> (дата звернення: 11.11.2019).

законодавстві практично будь-якої держави і відомий також як принцип публічності. Його основу складають такі акти, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 14), Європейська конвенція прав людини і основних прав (ст. 6, 40), Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів від 28.02.1984 та ін., згідно з якими кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи. З урахуванням змісту зазначених актів Європейський суд з прав людини пов'язує дотримання принципу публічності з такими обставинами: 1) відкритістю судового розгляду в суді першої інстанції; 2) правом заявника бути особисто вислуханим судом з питань, що стосуються фактичної сторони справи, в суді будь-якої інстанції, що розглядає питання факту; 3) забезпеченням загальнодоступності змісту (тексту) судового рішення, що приймається будь-якою інстанцією, шляхом його публічного оголошення, депонування його іншими способами³⁹.

Залежно від осіб, які можуть бути ознайомлені з діяльністю суду, виокремлюють гласність для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, – гласність у вузькому розумінні цього слова і гласність для народу, чи публічність⁴⁰. Можливо сказати, що зміст засади гласності господарського судочинства складають правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності), і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність).

У ч. 1 ст. 8 ГПК України зазначено, що розгляд справ у всіх судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Але виникає питання: до чого тут усність? Усність є самостійним принципом, який притаманний не тільки відкритому, але й закритому судовому засіданню. Усність – це один із принципів господарського судочинства, що забезпечує наочність процесу, доступність його сприйняття для всіх учасників процесу та присутніх. Є всі підстави визначити окремо принцип гласності господарського судочинства і окремо усності господарського судочинства.

Найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який згідно з ч. 1 ст. 8 ГПК України є основним елементом змісту гласності судового розгляду господарських справ.

³⁹ Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы. СПб.: Изд-во юрид. ф-та С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. С. 158.

⁴⁰ Гражданский процесс : учеб. / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М.: Проспект, 1998. С. 42.

Відкритість судового розгляду полягає в тому, що всі господарські справи в усіх судових інстанціях розглядаються публічно. У судовому засіданні можуть бути присутні всі учасники процесу та особи, які не є учасниками процесу, але бажають бути присутніми у судовому засіданні. За діючим ГПК України в судовому засіданні як особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, можуть бути присутні особи будь-якого віку. Вони не зобов'язані повідомляти суд про мету своєї присутності, а суд не має права припинити їх перебування в залі судового засідання. Від особи, яка бажає бути присутньою в судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу (ч. 2 ст. 8 ГПК України). Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви.

Присутність глядачів у залі судових засідань може бути обмежена об'єктивними причинами, наприклад, коли бажаючих більше ніж місткість зали. У такому випадку суд вправі обмежити доступ осіб, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, фактичною кількістю місць із метою забезпечення порядку в судовому засіданні. Ці дії мають організаційний, а не процесуально-правовий характер, тому ухвала з цих питань не постановляється⁴¹.

Особи, які не є учасниками процесу, але бажають бути присутніми у судовому засіданні, повинні дотримуватися загальних правил поведінки в суді та підкорятися розпорядженням головуєчого. У разі порушення порядку в залі засідань суд може застосувати до таких осіб заходи процесуального примусу (ст. 133 ГПК України) або притягти їх до відповідальності за неповагу до суду.

Важливою є вимога цього принципу про надання права особам, які присутні в залі судового засідання, представникам засобів масової інформації проводити у залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом. Так ч. 7 цієї статті встановлено, що проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав.

⁴¹ Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Фактор, 2012. С. 34.

Наведена норма знімає давню проблему можливості проведення у залі судового засідання фотозйомки, відео- та аудіозапису з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду. Це дозволяє здійснювати зазначені дії не лише учасникам процесу, але і будь-яким особам, які присутні на відкритому судовому засіданні, наприклад журналістам. Уважаємо, що використання цих записів у друкованих та електронних засобах масової інформації теж є вільним.

Детальний запис судового розгляду корисний для таких цілей:

- одержання поточного звукозапису судових засідань (до завершення справи);
- забезпечення повноти звукозапису, записування всіх дій, які відбуваються;
- порівняння офіційного судового і альтернативного звукозаписів;
- оскарження дій судді;
- фіксації заперечень проти дій судді;
- фіксації пояснень сторін, показань свідків та інших учасників процесу;
- подання зауважень на неповноту або неправильність технічного запису судового засідання⁴².

Окремою нормою виділено випадок, коли здійснюється трансляція судового засідання. Встановлено, що трансляція судового засідання здійснюється тільки з дозволу суду (ч. 6 ст. 8 ГПК України). Вважаємо, що законодавець вірно розширив зміст положення, яке закріплює права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічного). Вважаємо допустимим, щоб суддя під час прийняття рішення про можливість трансляції цікавився думкою учасників справи.

Особа, зацікавлена у трансляванні судового процесу, повинна звернутися до суду з відповідною заявою. На нашу думку, заяву слід розглядати в судовому засіданні за участю учасників справи. Найбільш доречно вирішувати це питання в підготовчому провадженні.

Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку. Така норма фактично дозволяє зробити висновок про дію принципу

⁴² Там само, с. 40.

гласності в умовах, коли всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Іншим елементом змісту принципу гласності господарського судочинства виступають підстави та загальний порядок закритого судового розгляду господарських справ. Слід зазначити, що дія практично будь-якого принципу господарського процесу може бути обмежена з тих чи інших підстав. У цьому плані не є винятком і принцип гласності та можливості її обмеження в господарському судочинстві. Так, згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод судові рішення оголошуються публічно, однак преса та публіка можуть не допускатись на судові засідання протягом усього процесу або його частини з міркувань моралі, суспільного порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли цього вимагають інтереси суспільства, неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін, або – тією мірою, якою, на думку суду, суворо необхідно, – за особливих обставин, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя. Подібна норма міститься і в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Як уже зазначалося, зміст принципу гласності господарського судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, необхідності захисту особистого та сімейного життя людини, а також в інших випадках, установлених законом (ч. 8 ст. 8 ГПК України).

Важливо зазначити, що сама можливість суду проводити закриті судові засідання стосується проблеми обмеження дії одного з основоположних принципів здійснення правосуддя – принципу гласності в господарському судочинстві. Постановка проблеми обумовлена тим, що в основі норм, які передбачають виняток із правил, що являє собою одне з основних демократичних досягнень, повинні бути вагомими підстави.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

У закритому судовому засіданні можуть бути присутні всі учасники справи незалежно від того, чи мають вони допуск до державної таємниці. У протилежному випадку можуть бути порушені принципи змагальності та рівноправності сторін.

У судових засіданнях закритий розгляд допускається також, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення іншої таємниці, яка охороняється законом. Зокрема, це стосується розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю (ст. 347 ЦПК України), таємниці вчинення нотаріальної дії (ст. 8 Закону України «Про нотаріат»), адвокатської таємниці (ст. 9 Закону України «Про адвокатуру»).

Питання про закрите судове засідання вирішується ухвалою суду, яка постановляється у нарадчій кімнаті й оголошується негайно. Питання про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд вирішує як у підготовчому провадженні, так і після нього, наприклад, під час розгляду справи по суті. Суд ухвалою може оголосити судове засідання закритим повністю або закритою його частину (ч. 9 ст. 8 ГПК України). Суд відповідно обмежує доступ сторонніх осіб на всі судові засідання чи в частині, визначеній ухвалою. Під час розгляду справи в закритому засіданні повинні дотримуватись усіх правил здійснення господарського судочинства. Під час такого розгляду можуть бути присутні лише учасники справи, а в разі необхідності – свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі. Суд попереджає зазначених осіб про обов'язок не розголошувати інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувається в закритому судовому засіданні (ч. 10 ст. 8 ГПК України).

Якщо загальне правило про здійснення транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку, коли всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, є відображенням дії принципу гласності, то цілком логічним є положення про те, що використання систем відеоконференц-зв'язку та транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет у закритому судовому засіданні не допускається (ч. 11 ст. 8 ГПК України).

Стаття 8 ГПК України містить положення про те, що якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, суд

постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні (ч. 12 ст. 8 ГПК України).

Розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо ГПК України не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судові засідання не проводяться.

Положення ст. 129 Конституції України про повне фіксування судового процесу технічними засобами конкретизоване в ГПК України. У процесуальний зміст принципу гласності судового розгляду господарських справ входить і такий елемент, як повне фіксування судового розгляду господарських справ технічними засобами. Згідно з ч. 14 ст. 8 ГПК України суд під час розгляду справи в судовому засіданні здійснює повне фіксування його перебігу за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Порядок фіксування судового засідання технічними засобами встановлюється главою 7 розділу III ГПК України.

Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений господарським судом. Інші записи мають приватний характер. Вони не є офіційними, але теж можуть мати правове значення, наприклад, для встановлення змісту показань свідка у разі, коли технічний запис судом не зберігся. Вважаємо, що суд не має права вилучати ці приватні записи в учасників процесу.

Важливим елементом принципу гласності судочинства є також публічне проголошення рішення у всіх випадках. Ця норма закріплена в ч. 16 ст. 8 ГПК України, в якій зазначено, що судові рішення (повне або скорочене), ухвалені у відкритому судовому засіданні, оголошуються прилюдно у порядку, визначеному ГПК України. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи.

Якщо судовий розгляд проводився в закритому судовому засіданні, прилюдно оголошується лише вступна та резолютивна частини рішення, якщо такі частини не містять інформації, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій проводилися в закритому судовому засіданні. Якщо вступна та (або) резолютивна частини рішення містять таку інформацію, їх оголошення здійснюється в закритому судовому засіданні. Прилюдність проголошення рішення означає зачитування

його тексту (або лише вступної та резолютивної частини) учасникам справи та присутнім у залі судового засідання.

Вважаємо, що правило про прилюдність проголошення судових рішень повинно поширюватись і на ухвали, якими закінчується розгляд справи без винесення рішення (закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду).

Якщо судові рішення оголошується прилюдно, учасники справи, інші особи, присутні у залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відеозапис, транслявання проголошення рішення по радіо і телебаченню, в мережі Інтернет.

Важливою гарантією неупередженої поведінки судді та прийняття справедливих рішень є соціальний контроль громадян в умовах гласності (відкритості) судового процесу. Публічний характер правосуддя, що забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю контролювати свою поведінку, додержуватись норм закону, відігравати належну судді роль. Будучи справедливим по суті, суддя своєю поведінкою у відкритому публічному процесі повинен підтверджувати цю якість. Суд над людиною передбачає її право пояснити судді та співгромадянам суть своїх вчинків, розраховуючи при цьому на розуміння. В обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Публічність (гласність, відкритість) судового розгляду справ спрямована на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів⁴³.

Принцип державної мови господарського судочинства. Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Поняття державної мови безпосередньо має зв'язок з поняттям держави та її суверенітету. Державна мова – звичайно одна мова, що на конституційному або законодавчому рівні визначена,

⁴³ Кононенко В. І. Неупередженість суддів. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 2. С. 57.

по суті, головною в країні. Таке визначення означає, що відповідна мова є засобом офіційного спілкування у суспільстві і державі. Державна мова слугує діяльності державного механізму і забезпечує його взаємовідносини з індивідами та іншими суб'єктами. У багатьох країнах державною є мова більшості населення країни. Державною мовою конституційно визначається або фактично визнається, як правило, мова титульної нації⁴⁴.

Як роз'яснив Конституційний Суд України у рішенні від 14.12.1999 (справа № 1 -в 99 № 10-рп/89), положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України).

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Слід зазначити, що спеціальні закони у сфері використання інших мов, окрім державної, на сьогодні втратили чинність. Це стосується Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 (втратив чинність 10.08.2012) та Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 (втратив чинність як такий, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), див. Рішення Конституційного Суду від 28.02.2018). Таким чином, слід керуватися ч. 1 ст. 10 ГПК України, яка встановлює, що господарське судочинство в судах провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

⁴⁴ Шаповал В. Поняття держави і суверенітету в конституційному праві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 1. С. 82.

Частина 2 ст. 10 ГПК України встановлює, що суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою. В окремих випадках, прямо передбачених законом, для окремих учасників процесу можуть встановлюватися додаткові гарантії реалізації їх права на звернення до суду, зумовлені наявністю певних об'єктивних чи суб'єктивних причин, що ніяк не пов'язується з мовною ознакою. Так, суд може залучити для участі у справі перекладача (ст. 72 ГПК України). Згідно з ч. 4 ст. 10 ГПК України учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому цим Кодексом. Про правовий статус перекладача див. докладніше коментар до ст. 75 ГПК України.

Закон обмежує коло дій, при яких особи, котрі не володіють державною мовою, мають право використовувати рідну їм мову, зокрема, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача. На нашу думку, інші процесуальні дії, не зазначені у коментованій статті, наприклад, подавати позовну заяву, апеляційну чи касаційну скаргу, вони повинні робити державною мовою.

Принцип рівності перед законом і судом. Згідно з ч. 1 ст. 7 ГПК України правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкування, місцезнаходження, місця створення та реєстрації, законодавства, відповідно до якого створена юридична особа, та інших обставин; рівності всіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; рівності фізичних та юридичних осіб незалежно від будь-яких ознак чи обставин.

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, що закріплений у ст. 129 Конституції України, отримав свою конкретизацію в ГПК України та пов'язаний з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд. Принцип рівності учасників процесу перед законом і судом означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та відповідно до мети правової норми, неупереджене ставлення суду

до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав.

В окремих випадках, прямо передбачених законом, для окремих учасників господарського процесу можуть встановлюватися додаткові гарантії реалізації їх права на звернення до суду, зумовлені наявністю певних об'єктивних чи суб'єктивних причин, що ніяк не пов'язується з расою, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовною та іншою ознаками. Так, окремі категорії позивачів звільняються від сплати судового збору (ст. 3 Закону України «Про судовий збір»); за окремими позовами встановлено альтернативну підсудність (ст. 29 ГПК України); суд може залучити для участі у справі перекладача (ст. 72 ГПК України). Ці гарантії доступності правосуддя не вважаються порушенням принципу рівності учасників процесу перед законом і судом і не стосуються розгляду конкретної справи.

Гарантіями принципу рівності учасників процесу перед законом і судом є встановлення кримінальної відповідальності за обмеження у правах залежно від політичних чи релігійних переконань, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками; право учасників процесу на оскарження рішення суду в апеляційному чи касаційному порядку та скасування рішення на підставі порушення процесуальних норм (правила рівності учасників процесу перед законом і судом).

Таким чином, принцип рівності забезпечується тим, що кожна господарська справа розглядається в одному й тому ж процесуальному порядку і з однаковим обсягом гарантій для учасників судового процесу.

Принцип диспозитивності в господарському судочинстві. Принцип диспозитивності визначає механізм виникнення, розвитку і закінчення господарської справи. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право судового захисту його прав, свобод і інтересів.

У принципі диспозитивності виявляється зв'язок господарського процесу з матеріальним правом. Він є продовженням і наслідком диспозитивної основи, властивим матеріальним правовідносинам, у яких кожний вільний скористатися з можливості, наданої правом, чи не скористатися нею, здійснюючи своє право.

Принцип диспозитивності в господарському процесі – це закріплені в нормах господарського процесуального права положення про можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, а також засобами їх захисту, що активно впливають на виникнення, рух і закінчення господарського процесу, з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Цей принцип є головним принципом господарського процесуального права, оскільки він визначає механізм виникнення, розвитку і закінчення господарської справи.

Принцип диспозитивності зв'язує рух і розвиток справи по стадіях господарського процесу, долю предмета спору з розсудом самих заінтересованих осіб – позивача і відповідача. Початок диспозитивності пронизує все господарське судочинство – від порушення конкретної справи до виконавчого провадження.

Здійснення кожною особою права на судовий захист залежить перш за все від самої заінтересованої особи (ст. 4 ГПК України). Можливість вільно розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами фактично і є принципом диспозитивності. Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ГПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Це положення процесуального закону надає зацікавленій особі право процесуальної ініціативи порушити справу в суді. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 3 ст. 4 ГПК України). Оскільки переважна більшість цивільних справ порушується самими зацікавленими особами, то порушення справ з ініціативи інших осіб і органів варто розглядати як виняток із загального правила.

Згідно з ч. 2 ст. 14 ГПК України учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, установлених ГПК України (ч. 1 ст. 14 ГПК України). Згідно з ч. 4 ст. 74 ГПК України суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів.

Відповідно до принципу диспозитивності сторони на будь-якій стадії процесу можуть вільно здійснювати процесуальні права: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги; одержувати копії рішень, ухвал, постанов, інших документів, доданих до справи; брати участь у судових засіданнях; заявляти клопотання і відводи і т. п. (ст. 42 ГПК України).

Особливе місце серед прав сторін займають процесуальні права, які зазначено у ст. 46 ГПК України:

1) позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу;

2) позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;

3) відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом.

Суд у цих випадках зобов'язаний роз'яснити позивачу або сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, головним з яких є неможливість звернення до суду з тотожним позовом. Крім того, суд повинен перевірити законність такої процесуальної ініціативи: суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 6 ст. 46 ГПК України). Процесуальна ініціатива в цьому випадку здійснюється за допомогою і під контролем суду.

Засади диспозитивності виявляються й у питаннях порушення апеляційного і касаційного провадження, постановці питання про перегляд рішень у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами, а також у вимогах примусового виконання судових рішень у господарській справі.

Принцип змагальності в господарському судочинстві. Чинний ГПК України базується на закріпленні принципів господарського процесу згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., в якій закріплено право кожної людини на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією та законом. Крім того, ГПК України відображає основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що стали складовою частиною національного законодавства, а також

ст. 55 Конституції України, що проголосила захист судом прав і свобод людини і громадянина.

ЄСПЛ неодноразово вживав у своїх прецедентних постановках термін «змагальність». У справі «Вермюлен проти Бельгії» Європейський суд з прав людини визнав порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, тобто права на справедливий судовий розгляд, те, що заявник не міг через посередництво свого адвоката дати відповідь на виступ заступника генерального прокурора при Касаційному суді, а також сам звернутися до суду під час слухань у Касаційному суді. Суд зазначив, що принцип змагальності означає, що сторони в кримінальному або цивільному процесі мають право ознайомлюватися зі всіма доказами або зауваженнями, що залучені до справи, коментувати їх; це стосується й висновків, зроблених незалежними представниками прокурорської служби, які здійснюють вплив на рішення суду⁴⁵. У справі «Костовський проти Нідерландів» Європейський суд підкреслив, що згідно з принципом змагальності судового процесу всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому слуханні. Як правило, ці права вимагають надання обвинуваченому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту⁴⁶. У справі «Крцмар проти Чеської Республіки» було зазначено, що у змагальному процесі будь-яка сторона судового провадження повинна мати можливість ознайомитися з доказами в суді, а також мати можливість висловити свою думку про їх наявність, зміст і достовірність у відповідній формі й у відповідний час, а в разі необхідності – у письмовій формі та заздалегідь⁴⁷. Виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини є логічним висновок про те, що складовою права на справедливий судовий розгляд є принцип змагальності.

Аналіз господарського процесуального законодавства дозволяє виокремити такі моделі господарського судочинства: 1) змагальну, в основу якої покладені змагальні засади, при цьому слідчі засади суттєво обмежені; 2) слідчу модель господарського судочинства, яка базується на необмежених повноваженнях суду щодо збору доказового матеріалу при суттєво обмежених змагальних

⁴⁵ Европейский суд по правам человека. Избранные решения. Т. 1. М. : Норма, 2000. С. 175–177.

⁴⁶ *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2002. № 1. С. 203.

⁴⁷ Там само, с. 35–36.

засадах. Щодо можливості побудови системи судочинства на паритетних засадах, тобто на рівномірному співвідношенні змагальних та слідчих засад, то фактично це неможливо здійснити, а судочинство завжди буде тяжіти чи до змагальної системи, чи до слідчої моделі судочинства. При цьому слід зазначити, що історичний досвід розвитку процесуального законодавства, перш за все вітчизняного, дозволяє зробити висновок про неможливість існування змагальної або слідчої моделі господарського судочинства в ідеальному вигляді. Стаття 129 Конституції України і передбачає як одну з основних засад судочинства змагальність сторін та свободу є наданні ними своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно ГПК України також закріпив правило про те, що господарське судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін (ст. 13).

Частина 2 ст. 13 ГПК України зазначає, що учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Маємо зазначити, що для страсбургських суддів процесуальна рівність превалює над змагальністю, яка є засобом досягнення паритету можливостей та обізнаності сторін щодо доказових матеріалів цивільної справи⁴⁸. Свідченням того є постанова від 28 серпня 1991 р. у справі «Брандштеттер проти Австрії» (*Brandstetter v. Austria*), деякі положення якої звучать так: «Право на змагальне судочинство означає, що ... має бути надано можливість ознайомитися з поданими зауваженнями та доказами, висунутими іншою стороною, і висловитися щодо них. Національне законодавство може забезпечити дотримання цієї вимоги різними методами. Однак незалежно від обраного методу воно має забезпечити, щоб інша сторона була повідомлена про надані зауваження та мала реальну можливість висловитися щодо них»⁴⁹.

Справедливість судової влади полягає в доступності правосуддя для всіх членів суспільства, в їх рівності перед законом і судом, а також у можливості участі кожного громадянина у розгляді його справи в суді. У зв'язку з цим констатується той факт, що лише змагальний процес здатний забезпечити належне відправлення правосуддя і лише в рамках змагального процесу особа може належним чином реалізувати своє право на судовий захист, бо принцип

⁴⁸ Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия. М., 1998. 221 с.

⁴⁹ Case of Brandstetter v. Austria // European Court of Human Rights : портал. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57683> <http://echr.coe.int/echr> (дата звернення: 11.11.2019).

змагальності дозволяє громадянину бути активним захисником своїх прав та інтересів у суді⁵⁰.

Тепер закон, виходячи із зафіксованого в ньому положення про те, що господарське судочинство здійснюється на засадах змагальності (ч. 1 ст. 13 ГПК України), покладає обов'язок доказування на сторону: кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, а з суду знято обов'язки збирання доказів і встановлення істини незалежно від наданого сторонами доказового матеріалу. ГПК України дозволяє зробити висновок, що нині весь процес судового розгляду справи здійснюється у формі змагання між сторонами, підставою для якого є протилежність їх матеріально-правових інтересів.

Згідно з ч. 4 ст. 13 ГПК України кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій. Зараз, якщо сторони не надають доказів, це може мати для них негативні наслідки: ухвалене рішення буде ґрунтуватися тільки на тих доказах, що були подані до суду.

Нині важко уявити ефективно діючу модель судочинства, побудовану тільки на засадах змагальності. На сьогодні оптимальне змагальне судочинство, в тому числі і в галузі господарського судочинства, може полягати в тому, що засади змагальності мають бути у певних випадках доповнені принципом суддівського керівництва.

Судова реформа, безумовно, що вірно, змінила функцію суду в судовому процесі. Тепер закон, виходячи із зафіксованого в ньому положення про те, що господарське судочинство здійснюється на засадах змагальності (ч. 1 ст. 13 ГПК України), покладає обов'язок доказування на сторону: кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, а з суду знято обов'язки збирання доказів і встановлення істини незалежно від наданого сторонами доказового матеріалу. Разом з тим прийняття відповідних нових заходів і вдосконалення існуючих процедур, спрямованих на більш ефективне відправлення правосуддя, повинно прийматись у комплексі і, безумовно, не погіршувати становища фізичних та юридичних осіб щодо можливостей реалізації ними свого права на судовий захист.

Перелік змагальних можливостей сторін і процесуальних повноважень суду (ч. 5 ст. 13 ГПК України) має відображати спробу законодавця зберегти вірний баланс між змагальністю сторін та

⁵⁰ Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1995. С. 7.

активністю суду. Такий баланс пронизує весь ГПК України: норми про процесуальну активність сторін (та учасників справи) та суду взаємодіють між собою, доповнюють одна одну. Цей баланс обумовлений нормою, яка визначає завдання цивільного судочинства (ст. 2 ГПК України). Активні процесуальні повноваження суду не слід розглядати як винятки з принципу змагальності. Таке поєднання забезпечує баланс публічно-правових і приватно-правових інтересів у процесі, дійсну реалізацію права на судовий захист, більш ефективно сприяти досягненню основних завдань і мети судочинства⁵¹.

Принцип процесуальної рівноправності сторін. Закріплення цього принципу впливає зі змісту цілого ряду норм господарського процесуального права.

Згідно з ч. 1 ст. 46 ГПК України сторони користуються рівними процесуальними правами. Так, сторони мають право: ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами (ч. 1 ст. 42 ГПК України).

Сутність процесуальної рівноправності полягає в тому, що сторони в господарському процесі наділяються рівними (але не однаковими) процесуальними правами та обов'язками. Це забезпечує рівність можливостей для зацікавлених осіб у зверненні до суду, а також у використанні процесуальних засобів захисту своїх інтересів. Закріплення цього принципу обумовлено насамперед рівноправністю суб'єктів у матеріальних (господарських) правовідносинах, з яких виникає правовий спір.

⁵¹ Кройтор В. А. Сочетание состязательности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Sciences of Europe*. 2016. № 8 (8)/2. С. 125.

Сторони наділяються не тільки рівними правами, але й рівними обов'язками. Так, сторони зобов'язані: виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; подавати всі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом (ч. 2 ст. 42 ГПК України).

Крім прав та обов'язків, визначених у ст. 42 ГПК України, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ГПК України.

Принцип процесуальної рівноправності сторін тісно пов'язаний із принципами диспозитивності та змагальності, у поєднанні з якими і досягається справжня рівність сторін у господарському судочинстві. Суд зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом засоби для забезпечення цього принципу.

Принцип забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень. В основу інстанційної будови судової системи покладено необхідність забезпечення права на виправлення судової помилки та єдності судової практики.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом. Судове рішення не може бути визнане справедливим і правосудним, а судовий захист – повним і ефективним, якщо допущено судову помилку. Тому п. 6 ст. 14 Пакту передбачає, що судове рішення підлягає перегляду, якщо будь-яка нова чи нововиявлена обставина безспірно доводить наявність судової помилки. Все це свідчить про те, що повне здійснення права на судовий захист є неможливим без права на усунення судової помилки. Враховуючи це, зацікавлена особа може розраховувати не тільки на отримання рішення у справі, а й на можливість його оскарження.

Згідно з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи R (95) 5 від 7 лютого 1995 р. «Щодо введення в дію й поліпшення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і торговельних справах» існує необхідність в існуванні принаймні двох інстанцій, одна з яких розглядає спір по суті й ухвалює рішення, а інша має повноваження на перегляд цього рішення. У той же час Рекомендація містить положення стосовно можливості створення «суду третьої інстанції», тобто суду, який здійснює контроль за судом другої інстанції. При цьому зазначається, що скарги до суду третьої інстанції повинні подаватися передусім у рамках тих справ, які будуть розвивати право або сприяти одноманітному тлумаченню закону, й за умови, що такі справи вже пройшли слухання у судах двох інстанцій.

Відповідно до ст. 129 Конституції України однією із базисних засад судочинства України є забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження судових рішень.

На сьогодні в господарському судочинстві України склалася класична трьохінстанційна система, де суд апеляційної інстанції здійснює перегляд судових рішень, які не набрали законної сили, на предмет їх відповідності вимогам законності (питання права) та обґрунтованості (питання факту). Касаційна інстанція водночас переглядає судові рішення, які набрали законної сили, після їх розгляду судом апеляційної інстанції виключно на предмет дотримання вимоги законності (питання права).

Стаття 17 ГПК України зазначає, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках на касаційне оскарження судового рішення.

Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Принцип обов'язковості судового рішення. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Право на судовий захист включає не лише постановлення та оголошення судом рішення, але й своєчасне його виконання. Усунення наслідків порушення суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів та їх поновлення є одним із найважливіших завдань правосуддя. Своєчасне і повне виконання судових рішень гарантує здійснення суб'єктивних прав, визнаних судовим рішенням, і виконання юридичних обов'язків, що підтверджені ним. Закінчення процесу судового захисту порушеного чи оспорюваного суб'єктивного матеріального права або охоронюваного

законом інтересу відбувається лиш у випадках їх реального поновлення шляхом примусового виконання судового рішення, що здійснюється у виконавчому провадженні.

Стаття 129-1 Конституції України встановлює, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному судовому порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Згідно із п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України обов'язковість судового рішення є основною засадою судочинства.

Рішення суду відповідно до процесуального законодавства є обов'язковим уже з моменту його винесення і проголошення. Але з моменту набрання ним законної сили воно стає загальнообов'язковим, тобто обов'язковим не тільки для суду, не тільки для інших учасників справи, а й для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян, і підлягає виконанню на всій території України.

Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. Так, ст. 382 КК України встановлена кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення. Об'єктом злочину є порядок діяльності суду як органу правосуддя, що передбачає точне і своєчасне виконання його рішень.

Рішення чи ухвала, тобто всяка постанова суду (судді), що набрали законної сили, є перешкодою для звернення до суду лише тоді, коли ними вирішено питання про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і на тих самих підставах. Тому ч. 3 коментованої статті цього Кодексу і передбачає правило, згідно з яким обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняття принципів господарського процесу?
2. Яке значення принципів господарського процесу?
3. У чому полягає сутність принципу диспозитивності господарського судочинства?
4. Яке значення має принцип змагальності господарського процесу?
5. Забезпечення яких принципів включає право на справедливий судовий розгляд?

ГЛАВА 4

ГОСПОДАРСЬКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ЕЛЕМЕНТИ Й ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ. СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Господарські процесуальні правовідносини: ЕЛЕМЕНТИ Й ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ

Визначаючи сутність процесуальних правовідносин, можна вказати, що процесуальні права та обов'язки існують між судом і сторонами спору та іншими учасниками господарського процесу; суб'єктами процесуальних правовідносин є суд і сторони, але сторони не мають прав і обов'язків одні відносно одних. Сторони мають лише права, що кореспондуються з обов'язками суду, і навпаки.

Таким чином, процесуальні правовідносини є відносинами влади та підпорядкування, одним із обов'язкових суб'єктів яких є суд як орган державної влади. Отже, процес входить до галузі публічного права, а правовідносини є публічно-правовими.

Господарські процесуальні правовідносини – врегульовані нормами господарського процесуального права відносини, що виникають між господарським судом та іншими учасниками судового процесу у зв'язку з розглядом та вирішенням господарських спорів, у процесі перевірки законності та обґрунтованості прийнятих рішень та їх подальшого виконання, а також оскарження рішень третейських судів і видачі наказу на примусове виконання рішень третейських судів.

Підставами для виникнення господарських процесуальних правовідносин є юридичні факти, передбачені процесуальним законом. До них належать дії суду й учасників судового процесу, регульовані нормами господарського процесуального права, що здійснюються в певній послідовності, передбаченій цим правом. Події не можуть розглядатися як юридичні факти, що безпосередньо породжують господарські процесуальні правовідносини, вони можуть слугувати підставою для вчинення дій, у результаті яких і виникають процесуальні правовідносини, та мають значення лише в юридичному складі. Дії слугують ланкою між подіями й можливістю настання процесуальних правовідносин.

Особливість юридичних фактів у процесуальному праві у тому, що для виникнення правовідносин недостатньо одного факту, а необхідний юридичний склад, тобто група юридичних фактів, одним з яких має бути дія суду, якою надається юридичне значення процесуальній дії учасника судочинства. Наприклад, господарські процесуальні правовідносини суд – позивач виникають тільки на підставі вчинення двох процесуальних дій: подачі заяви позивачем і постановлення відповідної ухвали судом.

Таким чином, жодні процесуальні правовідносини не можуть виникнути без дії суду, оскільки правовідносини регулюються саме із судом – обов'язковим суб'єктом усіх господарських процесуальних правовідносин.

До особливостей фактів, що породжують господарські процесуальні правовідносини, належить обов'язкова послідовність (черговість) у їх виникненні. Не можуть скластися, наприклад, відносини суд – третя особа або суд – відповідач, коли ще не виникло правовідносин суд – позивач. Деякі з дій можна назвати базовими, тому що їх здійснення веде до створення цілої групи процесуальних відносин, а саме вони породжують низку похідних від них правовідносин. До таких фактів належать подання позовної заяви або апеляційної скарги.

Суб'єктами господарських процесуальних відносин виступає господарський суд, з одного боку, сторони та інші учасники судового процесу, з другого боку. Тому всіх суб'єктів господарських процесуальних правовідносин залежно від того, на якій стороні правовідносин вони виступають, можна розділити на дві групи: 1) господарські суди; 2) учасники судового процесу.

Суд. Основним і обов'язковим учасником судового процесу є господарський суд, який здійснює судову владу. Тільки господарський суд може розглянути й вирішити спір про право, віднесений до його юрисдикції, і тільки рішення господарського суду є обов'язковим до виконання всіма юридичними особами, фізичними особами – підприємцями й посадовими особами на території України.

Господарський суд – суб'єкт процесуальних правовідносин, орган влади, поділений повноваженнями щодо здійснення правосуддя шляхом вирішення конкретних господарсько-правових спорів. Владні повноваження суду виявляються одночасно як його права та обов'язки, для виконання яких суди здійснюють численні процесуальні дії. Особливе становище суду як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин визначається конституційними принципами правосуддя і статусом суддів.

Усі учасники судового процесу поділяються на три основні групи:

– **особи, які беруть участь у судовому процесі.** Зазначені учасники різною мірою зацікавлені в результаті конкретної справи. До цієї групи суб'єктів належать: сторони; треті особи; особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах юридичної особи у спорах про відшкодування збитків, заподіяних їй посадовою особою; органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб;

– **представники сторін, третіх осіб, а також особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.** Крім того, у ст. 57 ГПК України окремо визначається участь у справі законних представників для представництва інтересів малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена;

– **інші учасники судового процесу** (особи, які вступають до судового процесу з метою сприяння його нормальному ходу та ухвалення обґрунтованого рішення під час здійснення ними професійної діяльності, – помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт із питань права, перекладач, спеціаліст).

Об'єктом господарських процесуальних відносин виступають господарські спори господарюючих суб'єктів, віднесені до юрисдикції господарських судів (іншими словами, матеріально-правові відносини, щодо яких виник спір, обставини якого необхідно встановити для ухвалення законного та обґрунтованого рішення).

Таким чином, господарські процесуальні правовідносини як самостійний вид суспільних правовідносин мають ряд специфічних особливостей:

– господарські процесуальні правовідносини можуть існувати тільки в процесуально-правовій формі й не існують у формі фактичних відносин, поза господарським процесом;

– одним з обов'язкових суб'єктів цих відносин завжди є господарський суд, який вирішує спір;

– підставою для порушення провадження у справі в господарському суді та виникнення господарських процесуальних правовідносин є звернення від імені та в інтересах особи, права якої порушено або оспорюються;

– суб'єкти господарського процесу у своїй діяльності з вирішення спорів пов'язані нормами господарського процесуального права, що створюють порядок їх діяльності у вирішенні господарських спорів.

§ 2. Суд як СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН. СКЛАД СУДУ. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВІДВОДУ СУДДІВ

Суд виступає основним суб'єктом господарських процесуальних відносин, особливості правового статусу якого визначені Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та ГПК України. Як зазначено у ч. 2 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя, який розглядає справу одноособово, діє як суд.

За змістом ст. 32 ГПК України визначення судді, а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ.

Справа, розгляд якої здійснюється колегією суддів в обов'язковому порядку, розглядається постійною колегією суддів відповідного суду, до складу якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою суддя-доповідач.

Персональний склад постійних колегій суддів визначається зборами суддів відповідного суду.

До складу об'єднаної палати входять по два судді, які обираються зборами суддів Касаційного господарського суду, зі складу кожної із судових палат Касаційного господарського суду та голова Касаційного господарського суду.

Якщо справа має розглядатися колегією у складі більше трьох суддів, до складу такої колегії входять судді зі складу постійної колегії суддів, до якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою суддя-доповідач та судді, додатково нею.

Якщо справа у Верховному Суді має розглядатися колегіально у складі відповідної палати, головуючим на засіданнях палати є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час первісного розподілу справ.

Якщо справа має розглядатися суддею одноособово, але законом передбачена можливість колегіального розгляду такої справи і про це прийнято відповідне рішення, така справа розглядається в суді першої інстанції – колегією суддів, до складу якої включається суддя, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною

системою під час автоматизованого розподілу справ, та два судді, додатково визначених Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою після прийняття рішення про колегіальний розгляд справи.

Невирішені судові справи за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду, що додається до матеріалів справи, передаються для повторного автоматизованого розподілу справ виключно у разі, коли суддя (якщо справа розглядається одноособово) або суддя-доповідач зі складу колегії суддів (якщо справа розглядається колегіально) у передбачених законом випадках не може продовжувати розгляд справи більше чотирнадцяти днів, що може перешкодити розгляду справи у встановлені процесуальним законом строки.

Для кожної постійної колегії суддів збори суддів відповідного суду визначають резервних суддів строком на один рік. Якщо зі складу колегії суддів не може продовжувати розгляд справи суддя, який не є суддею-доповідачем у такій справі, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені ГПК України, заміна такого судді з ініціативи судді-доповідача за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою з числа резервних суддів.

Справа, розгляд якої розпочато одним суддею чи колегією суддів, повинна бути розглянута тими самими суддею чи колегією суддів, за винятком випадків, які унеможливають участь судді у розгляді справи, та інших випадків, передбачених ГПК України. У разі зміни складу суду на стадії підготовчого провадження розгляд справи починається спочатку. У разі зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті суд повторно розпочинає розгляд справи по суті, крім випадку, коли суд ухвалить рішення про повторне провадження підготовчого провадження.

Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим самим складом суду, який ухвалив рішення, що переглядається, якщо справа розглядалася суддею одноособово або у складі колегії суддів. Якщо такий склад суду сформувати неможливо, суддя або колегія суддів для розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами визначається Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою в порядку, встановленому ч. 1 ст. 32 ГПК України.

Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється палатою, об'єднаною палатою або Великою Палатою, якщо рішення, що переглядається, ухвалено відповідно палатою, об'єднаною палатою або Великою Палатою.

За загальним правилом справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, крім випадків, визначених ГПК України.

Водночас відповідно до ст. 33 ГПК України будь-яку справу, що належить до підсудності суду першої інстанції, залежно від категорії і складності справи може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів, крім справ, які розглядаються в порядку наказного і спрощеного позовного провадження. Справи у Вищому суді з питань інтелектуальної власності розглядаються колегією суддів у складі трьох суддів. Перегляд в апеляційному порядку судових рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів. Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

У визначених ГПК України випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного господарського суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного господарського суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правомочним за умови присутності на ньому більше половини її складу. Засідання об'єднаної палати, Великої Палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально).

Якщо справа має розглядатися суддею одноособово, але процесуальним законом передбачена можливість колегіального розгляду такої справи, питання про призначення колегіального розгляду вирішується до закінчення підготовчого засідання у справі (до початку розгляду справи, якщо підготовче засідання не проводиться) суддею, який розглядає справу, за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи, про що постановляється ухвала.

Питання, що виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються більшістю голосів суддів. Головуючий голосує останнім. При ухваленні рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення або ухвали. Судді не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті. Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Про наявність окремої думки повідомляються учасники справи без оголошення її

змісту в судовому засіданні. Окрема думка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення.

*Закон передбачає можливість **відводу судді господарського суду, що є однією з гарантій об'єктивного й неупередженого розгляду справи.***

Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;

2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;

5) є інші обставини, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

При цьому незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не можуть бути підставою для відводу.

Як зазначено у ст. 36 ГПК України, суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участі в розгляді цієї самої справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а так само у новому розгляді справи судом першої інстанції після скасування рішення суду або ухвали про закриття провадження у справі.

Крім того, суддя, який брав участь у врегулюванні спору у справі за участю судді, не може брати участі в розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді апеляційної інстанції, не може брати участі у розгляді тої самої справи в судах

касаційної або першої інстанцій, а також у новому розгляді справи після скасування постанови суду апеляційної інстанції.

Важливо врахувати, що суддя, який брав участь у перегляді справи в суді касаційної інстанції, не може брати участі в розгляді цієї справи в суді першої чи апеляційної інстанцій, а також у новому її розгляді після скасування постанови суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи, рішення в якій було в подальшому скасоване судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду в цій справі.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі.

Питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі. Це питання вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість.

Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу, він вирішує питання про зупинення провадження у справі. У цьому випадку вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу. Такому судді не може бути заявлений відвід. Коли розглянути питання про відвід у суді, в якому розглядається справа, неможливо, тоді справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду.

Питання про відвід судді Великої Палати розглядає Велика Палата. У розгляді Великою Палатою питання про відвід не бере участі суддя, якому такий відвід заявлено.

Питання про відвід має бути розглянуто не пізніше двох днів із дня надходження заяви про відвід, а у випадку розгляду заяви про відвід суддею іншого суду – не пізніше десяти днів із дня надходження заяви про відвід.

Суд вирішує питання про відвід без повідомлення учасників справи. За ініціативою суду питання про відвід може вирішуватися у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неявка учасників справи у судове засідання, в якому вирішується питання про відвід, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід.

Питання про самовідвід судді вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

У разі задоволення заяви про відвід судді, який розглядає справу одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею.

§ 3. ПРЕДМЕТНА ТА СУБ'ЄКТНА ЮРИСДИКЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ. СПРАВИ, ЩО ВІДНОСЯТЬСЯ ДО ЮРИСДИКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Юрисдикція – це встановлена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду й вирішення справ, віднесених до його компетенції.

Згідно зі ст. 20 ГПК України господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, зокрема:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

2) справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;

3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;

4) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах;

5) справи у спорах щодо цінних паперів, у тому числі пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають з них, емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами, крім боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та векселів, що використовуються у податкових та митних правовідносинах;

6) справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації

або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

7) справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

8) справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України;

9) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

10) справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових і службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем;

11) справи про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказу на примусове виконання рішень третейських судів, утворених відповідно до Закону України «Про третейські суди», якщо такі рішення ухвалені у спорах, зазначених у цій статті;

12) справи у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (в тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі

діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим у її інтересах;

13) вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник з корпоративних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом з такими вимогами;

14) справи у спорах про захист ділової репутації, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою;

15) інші справи у спорах між суб'єктами господарювання;

16) справи за заявами про видачу судового наказу, якщо заявником та боржником є юридична особа або фізична особа – підприємець.

Крім того, Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи щодо прав інтелектуальної власності, зокрема:

1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування;

2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

3) справи про визнання торговельної марки добре відомою;

4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі у спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;

5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;

6) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань.

Слід врахувати, що не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства, зокрема цивільного та господарського. Кожна з цих

вимог має розглядатися самостійно в межах відповідного виду судочинства.

За правилом ст. 23 ГПК України у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, спір, який відноситься до юрисдикції господарського суду, може бути переданий за згодою сторін на вирішення суду іншої держави.

§ 4. ІНСТАНЦІЙНА ЮРИСДИКЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Інстанційна юрисдикція – це встановлена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду й вирішення справ, віднесених до його компетенції, залежно від інстанції, до якої належить відповідний суд.

Зокрема, усі справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, розглядаються місцевими господарськими судами як судами першої інстанції, крім справ, віднесених до юрисдикції судів апеляційної інстанції. справи щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними господарськими судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом.

Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає як суд першої інстанції справи у спорах, віднесених до його юрисдикції, що визначені ч. 2 ст. 20 ГПК України.

Апеляційні господарські суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих господарських судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного господарського суду).

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних господарських судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Апеляційна палата Вищого суду з питань інтелектуальної власності переглядає в апеляційному порядку судові рішення, ухвалені Вищим судом з питань інтелектуальної власності.

Як зазначено у ст. 26 ГПК України, Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

§ 5. ТЕРИТОРІАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ (ПІДСУДНІСТЬ) ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ. ПЕРЕДАЧА СПРАВ З ОДНОГО СУДУ ДО ІНШОГО

Слід звернути увагу, що в чинному ГПК підсудність розглядається як різновид юрисдикції господарських судів.

Територіальна юрисдикція (підсудність) – розмежування компетенції щодо розгляду справ між окремими господарськими судами.

За загальним правилом позов пред'являється до господарського суду за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача (загальна підсудність). Для цілей визначення підсудності місцезнаходження юридичної особи та фізичної особи – підприємця визначається згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У свою чергу, місцем проживання фізичної особи, яка не є підприємцем, визнається зареєстроване у встановленому законом порядку місце її проживання або перебування.

Згідно зі ст. 28 ГПК України підсудність господарської справи, в якій однією із сторін є господарський суд або суддя господарського суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін.

Підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд, визначається за загальними правилами підсудності.

Альтернативною вважається підсудність, згідно з якою справа може розглядатися одним із декількох зазначених у законі судів. Це пільгова для позивача підсудність. Вона дозволяє йому вибрати один із двох або кількох судів. Право вибору між господарськими судами, яким підсудна справа, належить позивачу, за винятком виключної підсудності, встановленої ст. 30 ГПК України. Зокрема, процесуальним законом визначено такі правила підсудності справ за вибором позивача:

– позови у спорах за участю кількох відповідачів можуть пред'являтися до господарського суду за місцезнаходженням чи місцем проживання одного з відповідачів;

– позови у спорах, що виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням;

– позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого

за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання;

– позови у спрах, що виникають з договорів, у яких визначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів;

– позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійної його діяльності;

– позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи);

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди;

– позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна;

– позови до відповідача, який не має в Україні місцезнаходження чи місця проживання, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна.

Виключною є підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами, точно зазначеними в законі. Виключна підсудність сформульована у ст. 30 ГПК України і охоплює такі правила:

– спори, що виникають з договору перевезення, у разі, коли одним з відповідачів є перевізник, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням перевізника;

– справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває або до якого прямує судно, або порту реєстрації судна;

– спори, що виникають з приводу нерухомого майна, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо кількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою;

– спори про права на морські і повітряні судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти вирішуються господарським судом за місцем їх державної реєстрації;

– спори, в яких відповідачем є Кабінет Міністрів України, міністерство чи інший центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються місцевим господарським судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ;

– спори, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі спори між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів, а також спори, що виникають з правочинів щодо корпоративних прав (крім акцій) в юридичній особі, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням юридичної особи;

– спори між юридичною особою та її посадовою особою (в тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) її посадової особи, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням юридичної особи;

– спори, пов'язані з емісією, розміщенням або погашенням цінних паперів, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням емітента;

– зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в господарський суд за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов;

– у випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається господарським судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання;

– вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо розгляд таких вимог віднесений до юрисдикції господарського суду, розглядаються господарським судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

- 1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;
- 2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;
- 3) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу.

Справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли у процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа відноситься до виключної підсудності іншого суду.

Передача справи на розгляд іншого суду за встановленою підсудністю у зв'язку з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності) здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, на підставі розпорядження голови суду здійснюється передача справи на розгляд господарського суду, найбільш територіально наближеного до цього суду.

У разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено, – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

Спори між судами щодо підсудності не допускаються.

Справа, у якій однією із сторін є суд, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, або суддя цього суду, не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягають особливості господарських процесуальних правовідносин?
2. Які підстави відводу (самовідводу) судді господарського суду визначено процесуальним законом?

3. Які справи розглядає господарський суд?
4. Назвіть правила виключної підсудності справ.
5. Хто визначає підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя?
6. У чому виявляється особливе становище господарського суду як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин?

ГЛАВА 5

УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. СКЛАД УЧАСНИКІВ СПРАВИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ СПРАВИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Учасники господарського процесу – це суб'єкти господарських процесуальних правовідносин, чії дії можуть сприяти правильному та швидкому вирішенню спору, захисту прав та охоронюваних законом інтересів сторін спору.

Учасники господарського процесу поділяються на дві основні групи:

– учасники справи та їх представники. Зазначені учасники в рішній мірі заінтересовані в результаті конкретної справи. До цієї групи суб'єктів належать сторони, треті особи, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб; у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник; у справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду учасниками справи є учасники третейського розгляду, а також особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та (або) обов'язки; у справах про банкрутство склад учасників справи визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;

– інші учасники судового процесу (особи, які беруть участь у судовому процесі з метою сприяння його нормальному ходу та ухваленню обґрунтованого рішення під час здійснення ними професійної діяльності – експерти, перекладачі – або за наявності у них даних, що мають значення для правильного вирішення справи). Учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

Учасники процесу мають юридичний інтерес у справі та, з огляду на це, наділені правом впливати на рух господарського

процесу. Їхній інтерес до процесу має різний характер і ступінь та може бути спрямований на захист своїх прав чи охоронюваних законом інтересів або ж на захист прав й охоронюваних законом інтересів інших осіб у передбачених законом випадках, або на виконання ними своїх службових обов'язків. За цією ознакою розрізняють матеріально-правовий інтерес та інтерес суспільний (державний, службовий, функціональний).

Загальна підстава участі в господарському процесі для всіх учасників справи – наявність господарської процесуальної правосуб'єктності. Відповідно до ст. 44 ГПК України всі фізичні та юридичні особи здатні мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, боржника (процесуальна правоздатність). Фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи здатні особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (процесуальна дієздатність). Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому законом, надано повну цивільну дієздатність.

Юридична особа набуває процесуальних прав та обов'язків у порядку, встановленому законом, і здійснює їх через свого представника; може набувати процесуальних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників у випадках, коли відповідно до закону чи установчого документа така юридична особа набуває та здійснює права, а також несе обов'язки через своїх учасників.

Для успішного здійснення своїх функцій учасники справи наділяються широким колом процесуальних прав та мають процесуальні обов'язки (ст. 42 ГПК). Учасники справи мають право: ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування

щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані: виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки; виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

У випадку невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені ст. 131–135 ГПК України. За введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, встановлену законом.

Документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть подаватися до суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених ГПК. Процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення форм процесуальних документів відповідно до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Якщо ГПК передбачено обов'язок учасника справи надсилати копії документів іншим учасникам справи, такі документи можуть направлятися вказаним особам з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в електронній формі, крім випадків, коли інший учасник не має офіційної електронної адреси. Якщо документи подаються учасниками справи до суду або надсилаються іншим учасникам справи в електронній формі, такі документи скріплюються електронним

цифровим підписом учасника справи (його представника). Якщо документи подаються учасниками справи до суду або надсилаються іншим учасникам справи в паперовій формі, такі документи скріплюються власноручним підписом учасника справи (його представника). Якщо позов, апеляційна, касаційна скарга подані до суду в електронній формі, позивач, особа, яка подала скаргу, мають подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі.

Учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається (ст. 43 ГПК України). Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства, зокрема: подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконанню судового рішення; подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ГПК України.

§ 2. СТОРОНИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ СТОРІН У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Сторонами в господарському процесі є позивач та відповідач (ст. 45 ГПК України). Позивачами є особи, які подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Відповідачами є особи, яким пред'явлено позовну вимогу. Позивачами і відповідачами в господарському процесі відповідно до ст. 4 ГПК України можуть бути юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

При цьому стороною у справі є юридична особа, від імені якої діє підрозділ, а рішення приймається саме стосовно підприємства чи організації – юридичної особи, але в особі її відокремленого підрозділу, наприклад: *«Стягнути з підприємства «А», в особі його відокремленого підрозділу – філії «№ 1», на користь організації «Б», в особі її філії «№ 2», N суму».*

Саме лише зазначення в установчих документах чи положенні про наявність у відокремленого підрозділу права представляти юридичну особу в суді (господарському суді) не свідчить про надання такому підрозділові відповідних повноважень та визначення їх кола.

У разі, коли позов подано за місцем знаходження відокремленого підрозділу відповідача й судом з'ясовано відсутність у такого підрозділу повноважень щодо представництва юридичної особи, справа згідно з ч. 1 ст. 31 ГПК України підлягає передачі за відповідною територіальною підсудністю за місцезнаходженням юридичної особи. А якщо в межах територіальної підсудності цього господарського суду знаходиться інший відокремлений підрозділ відповідача, уповноважений представляти останнього в господарському суді, то суд залучає такий підрозділ до участі у справі.

Ознаки сторін. Господарське процесуальне законодавство поняття сторони пов'язує насамперед із поняттям суб'єктів матеріальних правовідносин. Тільки сторони розпоряджаються спірним

матеріальним правом. Належною стороною визнається та, якій належить право вимоги, або та, яка має відповідати за позовом, тобто має обов'язок за господарським чи цивільним законодавством.

Водночас у разі порушення провадження у справі не завжди можна бути впевненим у тому, що суб'єктивне право, про захист якого просить позивач, належить йому, і що воно насправді порушено або оспорювано особою, яка відповідає за позовом, що повинна відповідати саме та особа, яку позивач просить залучити як відповідача. Фактичні обставини судом устанавлюються вже у стадії судового розгляду. Тому сторони – це дійсні або передбачувані суб'єкти спірних матеріальних правовідносин.

Інша ознака сторін: вони мають у справі юридичну зацікавленість (матеріально-правову та процесуально-правову). Так, позивач зацікавлений в отриманні матеріального блага й ухвалення судового рішення на його користь, яке можна примусово виконати. Інтерес відповідача полягає в тому, щоб суд підтвердив у нього відсутність будь-яких обов'язків перед позивачем та ухвалив рішення про відмову в задоволенні позову.

Оскільки справа ведеться в інтересах сторін, саме вони несуть судові витрати у справі, якщо не звільнені від них законом або судом.

І, нарешті, останньою ознакою сторін є те, що матеріально-правові та процесуальні наслідки судового рішення, яке набрало законної сили, у повному обсязі поширюються на права та обов'язки сторін.

Таким чином, **сторони в господарському процесі** – дійсні або ймовірні учасники матеріальних правовідносин, які мають у справі юридичну заінтересованість, несуть судові витрати у справі та на яких поширюється законна сила судового рішення.

Позивач – це ймовірний суб'єкт спірного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, який особисто порушив у суді справу чи вступив у процес, розпочатий на захист його прав та інтересів іншою уповноваженою на те законом особою.

Відповідачем є особа, яка залучається судом до відповіді за вказівкою позивача або за своєю ініціативою у зв'язку з припущенням про те, що вона не виконує покладений на неї обов'язок, порушуючи тим суб'єктивне право позивача.

Для того, щоб сторони могли успішно захищати в господарському процесі свої права та охоронювані законом інтереси, вони наділяються процесуальними правами та мають процесуальні обов'язки.

Згідно зі ст. 46 ГПК України сторони наділені рівними процесуальними правами. Крім прав та обов'язків, визначених у ст. 42

ГПК України, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ГПК. Суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі. У разі направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції зміна предмета, підстав позову не допускається, крім таких випадків: якщо це необхідно для захисту прав позивача у зв'язку зі зміною фактичних обставин справи, що сталася після закінчення підготовчого засідання, або якщо справа розглядалася за правилами спрощеного позовного провадження – після початку першого судового засідання при первісному розгляді справи.

У разі подання зазначених вище заяв до суду позивачем подаються докази направлення копії такої заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи. У разі неподання таких доказів суд не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву, про що зазначає в ухвалі.

Позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві (ст. 191 ГПК України). До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежений представник відповідної сторони у повноваженнях на їх вчинення.

У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права чи інтереси інших осіб, суд постановляє

ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд. Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Сторони процесу можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу. Господарське процесуальне законодавство не містить визначення мирової угоди, втім законодавством визначено її основні ознаки та порядок укладення і затвердження судом. Мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, якщо мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб (ст. 192 ГПК України). Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін у вчиненні відповідні дії. Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо умови мирової угоди суперечать закону або порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

§ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА СПІВУЧАСТЬ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВОНАСТУПНИЦТВО. ЗАМІНА НЕНАЛЕЖНОГО ВІДПОВІДАЧА

Позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони діє в судовому процесі самостійно. Співучасники іменуються або співпозивачами (якщо вони виступають на стороні позивача), або співвідповідачами (на стороні відповідача). Вони наділяються рівними процесуальними правами та несуть однакові процесуальні обов'язки.

Інститут **процесуальної співучасті** виникає як наслідок існування множинності осіб у матеріальних правовідносинах на стороні боржника чи кредитора. Це може бути пов'язано із солідарною відповідальністю осіб у зобов'язанні. Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо:

1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;

2) права або обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;

3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Процесуальна співучасть на стороні боржника може, наприклад, виникнути з таких вимог цивільного законодавства:

– згідно зі ст. 124 ЦК України у разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення;

– згідно зі ст. 140 ЦК України учасники товариства з обмеженою відповідальністю, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями в межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників;

– згідно зі ст. 151 ЦК України учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

– згідно зі ст. 232 ЦК України довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку з вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними;

– згідно зі ст. 554 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки;

– згідно зі ст. 1123 ЦК України за договором комерційної концесії за вимогами, що пред'являються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, правоволоділець відповідає солідарно з користувачем;

– згідно зі ст. 1141 ЦК України з моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб;

– згідно зі ст. 1190 ЦК України особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Слід відрізнити подання позову до кількох відповідачів, які солідарно відповідають за зобов'язанням, коли до всіх відповідачів пред'являється одна вимога, від об'єднання позовів, коли до кожного з відповідачів пред'являється самостійна вимога.

Процесуальна співучасть на стороні позивача є можливою у таких випадках:

– згідно зі ст. 365 ЦК України право особи на частку у спільному майні може бути припинено за рішенням суду на підставі позову інших співвласників;

– згідно зі ст. 1135 ЦК України учасник, який вчинив від імені всіх учасників правочин, щодо якого його право на ведення спільних справ учасників було обмежене, або вчинив в інтересах усіх учасників правочин від свого імені, може вимагати відшкодування здійснених ним за свій рахунок витрат, якщо вчинення цього правочину було необхідним в інтересах усіх учасників. Учасники, яким внаслідок таких правочинів було завдано збитків, мають право вимагати їх відшкодування.

ГПК України встановлює процесуальну самостійність кожного зі співучасників, тобто кожен із них самостійно й незалежно від інших співучасників реалізує процесуальні права та виконує обов'язки. Співучасники мають право доручити ведення справи одному зі співучасників. Таке доручення може бути реалізоване призначенням спільного представника для ведення справи в суді через видачу йому відповідної довіреності.

Від процесуальної співучасті слід відрізнити подання позову органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Ці особи при зверненні до суду з позовом не є учасниками спірних матеріальних правовідносин, не мають власного матеріально-правового інтересу, а тому не можуть вважатися процесуальними співучасниками з позивачем.

Процесуальне правонаступництво. У разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до

участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу. Усі дії, вчинені в судовому процесі до вступу у справу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку правонаступник замінив. Про заміну або про відмову в заміні учасника справи його правонаступником суд постановляє ухвалу (ст. 52 ГПК України).

Оскільки правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу, правонаступник також має право звернутися до господарського суду із заявою про перегляд рішення за нововиявленими обставинами.

Правонаступництво ґрунтується на юридичних фактах цивільного права та відображає взаємозв'язок матеріального і господарського процесуального права. Можливість процесуального правонаступництва визначається можливістю правонаступництва в матеріальному праві. Універсальне (повне) правонаступництво має місце в тих випадках, коли перехід прав та обов'язків однієї юридичної особи іншій відбувається в результаті реорганізації. Сингулярне (неповне) правонаступництво має місце, коли, наприклад, сторона переуступає право вимоги або здійснює переведення боргу, або приймає борг іншої особи на себе.

Процесуальне правонаступництво підпорядковується певним правилам, порядок його здійснення регулюється законом. Про здійснену заміну учасника судового процесу обов'язково зазначається в описовій частині рішення суду, ухваленого по суті справи, навіть якщо раніше про це вже йшлося у відповідній ухвалі. Для допуску у справу правонаступника необхідно пред'явити суду докази правонаступництва, тобто докази, що свідчать про правонаступництво в матеріальних правовідносинах. Відновлюючи провадження у справі, суд постановляє ухвалу. Коли правонаступництво в матеріальному праві настає стосовно декількох осіб, то вступ кожного з них у процес залежить від волі кожного з тих, кого суд зобов'язаний сповістити про процес.

Процесуальне правонаступництво фізичних осіб має свої особливості. Стосовно фізичних осіб – підприємців та учасників корпоративних відносин, котрі є сторонами у справах або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, таке правонаступництво можливе за одночасної наявності двох умов: по-перше, коли відповідні правонаступники мають аналогічний правовий статус (зокрема фізичних осіб – підприємців чи учасників корпоративних відносин); по-друге, існування такого статусу на момент вирішення господарським судом питання про процесуальне

правонаступництво, сама лише можливість виникнення правонаступництва в майбутньому (наприклад, через передбачуване успадкування майна та виникнення в іншої особи у зв'язку з цим корпоративних прав) не може братися господарським судом до уваги.

У разі відсутності відповідних умов для вибуття фізичної особи зі спірних правовідносин провадження у справі підлягає припиненню на підставі п. 6 ч. 1 ст. 231 ГПК України. Що ж до фізичних осіб – третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то для їх процесуального правонаступництва додержання зазначених вище умов не є обов'язковим.

На період до вступу у справу правонаступника у разі смерті або оголошення померлою фізичної особи, яка була стороною у справі або третьою особою із самостійними вимогами щодо предмета спору, суд зобов'язаний зупинити провадження у справі.

Заміна неналежного відповідача. Залучення до участі у справі співвідповідача. Під час підготовчого провадження або до початку першого судового засідання у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження може виявитися, що позов подано до тієї особи, яка не повинна відповідати за позовом, тобто відповідач є неналежним. Неналежним відповідачем у справі є особа, яка не повинна відповідати за позовом, тобто за нормами матеріального права не має обов'язку перед позивачем. Суд у такому разі за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі.

Суд першої інстанції також має право за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження, а в разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання залучити до участі в ній співвідповідача.

Після спливу строків, зазначених вище, суд може залучити до участі у справі співвідповідача або замінює первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про підставу залучення такого співвідповідача чи заміну неналежного відповідача. Про залучення співвідповідача чи заміну неналежного відповідача постановляється ухвала. За клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розгляд справи починається спочатку. Відповідач, замінений іншим відповідачем, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним унаслідок необґрунтованих дій позивача. Питання про розподіл судових витрат вирішується в ухвалі про заміну неналежного відповідача

Інститут заміни неналежного відповідача в господарському процесі має важливе практичне значення, оскільки дозволяє розглянути справу й вирішити її по суті з найменшою витратою процесуальних засобів, а також скоротити час проведення процесу.

Заміна позивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, нормами ГПК України не допускається. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що позов подано неналежним позивачем, суд повинен ухвалити рішення про відмову в позові. Законом може бути визначено коло осіб, які мають право звертатися до суду, тобто належних позивачів, наприклад:

– згідно зі ст. 110 ЦК України вимога про ліквідацію юридичної особи на підставах, зазначених у п. 2 ч. 1 цієї статті (визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, установлених законом), може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником юридичної особи;

– згідно зі ст. 112 ЦК України у разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії;

– згідно зі ст. 213 ЦК України на вимогу однієї чи обох сторін правочину суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину.

Основними відмінними рисами заміни сторони її правонаступником від заміни неналежного відповідача є такі:

– підстава для заміни особи її правонаступником виникла під час судочинства, тоді як підстава залучення належного відповідача існувала до відкриття провадження у справі;

– права та обов'язки правонаступнику сторони переходять від особи, яка вибула із процесу. В разі заміни неналежного відповідача належний є незалежним у своєму процесуальному становищі.

§ 4. ТРЕТІ ОСОБИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ВИДИ ТРЕТІХ ОСІБ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут третіх осіб у господарському процесі породжується багатосуб'єктністю матеріальних правовідносин і необхідністю участі у справі різних суб'єктів із метою захисту їхніх прав і законних інтересів.

Дві організації сперечаються про право власності на об'єкт нерухомості, а у справу бажає вступити інша організація або держава в особі відповідного органу з управління державним майном, заявляючи про належність цього об'єкта не позивачу і не відповідачу. Процесуальною формою такої участі буде вступ у процес цієї організації або цього органу як третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

В іншому випадку позов може бути пред'явлений замовником до підрядника про стягнення збитків, завданих неякісним виконанням робіт за договором із вини субпідрядника, що виконував цей вид робіт. Такий субпідрядник вправі брати участь у господарському процесі як третя особа, не заявляючи самостійних вимог на предмет спору, на стороні відповідача з метою захисту від майбутнього регресного позову.

Треті особи – це суб'єкти господарського процесу, які вступають або залучаються до участі у вже розпочатій сторонами справі для захисту своїх суб'єктивних прав або охоронюваних законом інтересів і мають юридичну заінтересованість, яка не співпадає з інтересами сторін.

У господарському процесі беруть участь два види третіх осіб: які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору і які не заявляють таких вимог.

Особа може вважати, що саме їй належить право на предмет спору. З метою захисту свого права ця особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про її вступ у справу третьою особою із самостійною вимогою на предмет спору. Згідно зі ст. 49 ГПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступати у справу, пред'явивши позов до однієї або двох сторін. Якщо позов буде подано до обох сторін, то вони виступатимуть у процесі співвідповідачами. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін.

Треті особи із самостійними вимогами вступають у господарський процес лише з власної ініціативи. Господарський суд може тільки сповістити зацікавлену особу про процес. Кількість третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору законом не обмежена і залежить від числа осіб, які претендують на предмет спору. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу виноситься ухвала.

Вступ у справу третьої особи, яка має самостійні вимоги на предмет спору, можливий тільки на підставі її позовної заяви, що повинна відповідати загальним вимогам ГПК України, а не за клопотанням сторін, прокурора чи з ініціативи господарського суду. Критерієм допуску третіх осіб із самостійними вимогами в господарський процес є правовий зв'язок зі спірними матеріальними правовідносинами із предметом спору. Предметом спору може бути майно або майнові права, із приводу яких ведеться спір між позивачем і відповідачем, наприклад речі, грошові кошти, авторське право і т. ін.

Питання про відкриття провадження щодо заяви, відмову у його відкритті або про повернення заяви вирішується на загальних підставах, визначених ст. 174–176 ГПК України. До позовів третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справі, в якій відкрито провадження, застосовуються положення щодо зустрічного позову. У разі прийняття заяви третьої особи розгляд справи (та перебіг строку вирішення спору) починається спочатку – від дати винесення відповідної ухвали.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами й виконують усі обов'язки позивача. Після вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, розгляд справи починається заново.

Якщо особа не вступила у процес як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, за нею зберігається право на пред'явлення позову в окремому процесі, в якому вона буде займати становище позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї із сторін (ст. 50 ГПК України). Третіх осіб без самостійних вимог на предмет спору характеризує більш опосередкований зв'язок із позивачем або відповідачем. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають процесуальні права та обов'язки, встановлені для учасників справи ст. 42 ГПК України.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог що предмета спору, мають певні ознаки:

- а) не заявляють позовних вимог;
- б) вступають у процес на стороні позивача або відповідача з огляду на матеріально-правовий зв'язок із тією особою, на стороні

якої третя особа виступає. Суд має з'ясувати, чи буде у зв'язку з прийняттям судового рішення у цій справі наділено таку особу новими правами чи покладено на неї нові обов'язки, або змінено її наявні права та/чи обов'язки, або позбавлено певних прав та/чи обов'язків у майбутньому;

в) захищають власні інтереси, оскільки рішення у справі може вплинути на їхні права та обов'язки, встановлені актами цивільного або господарського законодавства.

Третіх осіб може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи. У заявах про залучення третіх осіб і в заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити до участі у справі.

Якщо суд під час вирішення питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення господарського суду може вплинути на права та обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Про залучення третіх осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду у справі. Ухвали про залучення до участі у справі третіх осіб або їх вступ у справу оскарженню в апеляційному та в касаційному порядку не підлягають. Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку.

Критерій для вирішення питання, на чий стороні повинна виступати третя особа, визначено опосередковано у ст. 50 ГПК України: рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї із сторін. Якщо рішення господарського суду впливає на права та обов'язки третьої особи стосовно відповідача, то на його стороні третя особа й бере участь у господарському процесі. Якщо рішення господарського суду вплине на права й обов'язки третьої особи стосовно позивача, тоді вона бере участь на стороні позивача.

Чинним законодавством передбачені наслідки незалучення у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору: якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третьої особи, яка

не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. До такої заяви повинні бути додані докази про направлення її копії особі, про залучення якої як третьої особи подана заява. У разі розгляду справи без повідомлення третьої особи про розгляд справи обставини справи, встановлені судовим рішенням, не мають юридичних наслідків при розгляді позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи, або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони.

Необхідність участі третіх осіб без самостійних вимог у господарському процесі, пов'язана із захистом їхніх матеріальних прав і законних інтересів, може бути викликана різними фактичними обставинами. Наприклад, необхідністю захисту від можливої майбутньої регресної вимоги. Прикладами участі третіх осіб без самостійних вимог у процесі є забезпечення права регресу однієї зі сторін до третьої особи. Згідно зі ст. 660 ЦК України, якщо третя особа на підставах, що виникли до продажу товару, пред'явить до покупця позов про витребування товару, покупець повинен повідомити про це продавця та подати клопотання про залучення його до участі у справі. Продавець повинен вступити у справу на стороні покупця. Якщо покупець не повідомив продавця про пред'явлення третьою особою позову про витребування товару та не подав клопотання про залучення продавця до участі у справі, продавець не відповідає перед покупцем, якщо доведе, що, взявши участь у справі, він міг би відвернути відібрання проданого товару в покупця.

Нормами матеріального права також може бути встановлено право особи вступити у справу як третя особа без самостійних вимог на предмет спору. Так, відповідно до ст. 30 Закону України «Про захист економічної конкуренції» рішення органів Антимонопольного комітету України може суттєво зачепити права та інтереси третіх осіб. Питання про залучення до участі у розгляді справи третіх осіб вирішується органами Антимонопольного комітету України. Про залучення третьої особи органами Антимонопольного комітету України приймається розпорядження, про що повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Права та обов'язки третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, обумовлені їх процесуальним статусом. Зокрема ці особи мають право: ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам,

спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; користуватися іншими процесуальними правами, наданими ГПК для учасників справи.

Водночас треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не користуються правами, які надані тільки позивачу та відповідачу. Вони не мають права на зміну підстави й предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову або визнання позову. Вони також не мають права подавати зустрічний позов, укладати мирову угоду.

§ 5. УЧАСТЬ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ

У випадках, установлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах та брати участь у цих справах (ст. 53 ГПК України). Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які звертаються до суду за захистом прав та інтересів інших осіб, повинні надати суду документи, які підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах таких осіб.

У визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження в якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, у позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком застосування положень, передбачених ст. 174 ГПК України.

У разі відкриття провадження за позовною заявою особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб

(крім прокурора), особа, в чиїх інтересах подано позов, набуває статусу позивача. У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі набуває статусу позивача.

Органи та особи, які відповідно до ГПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком обмежень, передбачених законом. Зокрема, органи та особи, які мають право звертатися до суду в інтересах інших осіб, за винятком осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах юридичної особи у спорах про відшкодування збитків, заподіяних їй посадовою особою, не мають права укладати мирову угоду.

Відмова цих органів та осіб від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Якщо особа, яка має процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду, крім позову про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, поданого власником (учасником, акціонером) цієї юридичної особи в її інтересах, а також позову прокурора в інтересах держави. Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті.

Прокурор та інша особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, з метою вирішення питання щодо наявності підстав для перегляду судових рішень у справі, розглянутій без його (її) участі, мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати їх копії. Прокурор користується таким самим правом з метою вирішення питання про вступ у справу за позовом (заявою) іншої особи.

Прокурор – особливий суб'єкт господарського процесу. Підставами для представництва прокуратурою інтересів громадян і організацій у господарському суді можуть бути: звернення громадян, юридичних, посадових осіб, відомості в засобах масової інформації,

виявлення безпосередньо прокурором порушень інтересів, які охороняються законом, а також випадки, коли суд визнає за необхідне таке представництво.

Прокурор завжди посідає самостійне становище, що полягає в такому:

1) представництво прокурора ґрунтується безпосередньо на Конституції України, тоді як представництво інших видів виникає з різних обставин: довіреності, адміністративні акти, закон;

2) представництво прокурора встановлено законодавцем з метою посилення гарантій захисту конституційних інтересів громадян або держави в порядку господарського судочинства;

3) інтерес до процесу у прокурора завжди має не особистий, а службовий, державний характер, інший, ніж у сторін і третіх осіб. Отже, представництво прокурора – самостійна форма державної діяльності;

4) наявність у прокурора інтересу до розгляду справи. Цей інтерес визначається інтересами тих осіб, котрі беруть участь у справі, від імені й на захист яких прокурор здійснює свою діяльність;

5) як представник інтересів держави або громадянина прокурор реалізує надані йому права і виконує покладені на нього обов'язки в рамках процесуального законодавства й одночасно допомагає реалізовувати їх іншим суб'єктам правовідносин;

6) у процесі порушення справи або участі в ньому прокурор не може бути усунений або замінений сторонами, він залишається представником інтересів держави.

Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди лежить потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання і т. ін. Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із частиною державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й у діяльності приватних підприємств, товариств.

З урахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку

самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту і зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах⁵².

Про свою участь у вже порушеній справі прокурор повідомляє господарському суду письмово, а в судовому засіданні – також і усно. Прокурор, який подав позовну заяву, несе обов'язки й користується правами позивача, крім права на укладення мирової угоди. Відмова прокурора від пред'явленого ним позову не позбавляє позивача права вимагати вирішення спору по суті. Відмова позивача від позову, пред'явленого прокурором в інтересах держави, не позбавляє прокурора права підтримувати позов і вимагати вирішення спору по суті.

Аналіз пред'явлення й підтримки прокурорами позовів у господарських судах свідчить, що право звернення з позовними заявами активно використовується багатьма прокурорами як ефективний засіб реального усунення порушень законності в економічній сфері, відшкодування заподіяної правопорушеннями матеріальної шкоди, захисту суспільних і державних інтересів, що охоплюють права й законні інтереси юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Чинним законодавством передбачені певні особливості участі в судовому процесі осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах юридичної особи у спрах про відшкодування збитків, заподіяних їй посадовою особою. Так, власник (учасник, акціонер) юридичної особи, якому належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства (крім привілейованих акцій), або частка у власності юридичної особи якого становить 10 і більше відсотків, може подати в інтересах такої юридичної особи позов про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою. У разі відкриття провадження за таким позовом зазначена юридична особа набуває статусу позивача, але не вправі здійснювати свої процесуальні права та обов'язки без згоди власника (учасника,

⁵² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 15. Ст. 35.

акціонера), який подав позов. Посадова особа, до якої подано позов, не вправі представляти юридичну особу та призначати іншу особу для представництва юридичної особи в такій справі. До закінчення підготовчого засідання у справі інший співвласник (учасник, акціонер) цієї юридичної особи, якому належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства (крім привілейованих акцій), або частка у власності юридичної особи якого становить 10 і більше відсотків, має право приєднатися до поданого позову шляхом подання до суду відповідної заяви, після чого він набуває таких самих процесуальних прав та обов'язків, як і власник (учасник, акціонер), який подав позов.

У спорах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, відмова від позову, зменшення розміру позовних вимог, зміна предмета або підстави позову, укладення мирової угоди, відмова від апеляційної або касаційної скарги, заяви про перегляд рішення суду за нововиявленими або виключними обставинами можливі лише за письмовою згодою всіх власників (учасників, акціонерів), які у справі діють в інтересах юридичної особи.

§ 6. ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЙОГО ВИДИ

Конституція України (ст. 59) закріплює право громадян і організацій на отримання правової допомоги в реалізації права на судовий захист.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожен має право на професійну правничу допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Представництво в суді здійснюється адвокатом, за винятком випадків, установлених законом. У господарському процесі правова допомога у здійсненні прав і охоронюваних законом інтересів громадян та організацій реалізується, зокрема, у формі судового представництва.

Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, можуть брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридична особа бере участь у

справі через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника. Держава, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник або представник. Судове представництво допускається на всіх стадіях і з усіх видів господарського судочинства.

Процесуальне представництво характеризується такими рисами:

- 1) представник виступає від імені особи, яку він представляє;
- 2) представник здійснює права й обов'язки особи, яку він представляє, і в результаті своїх дій створює права та обов'язки для неї;
- 3) представник діє в інтересах особи, яку він представляє;
- 4) правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє;
- 5) представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону та договору.

Слід зазначити про дуалістичний характер правовідносин, які виникають у результаті представництва: одні – між самим довірцем і представником, інші – між представником і судом. Відносини між представником і господарським судом регулюються нормами господарського процесуального права і мають процесуальний характер. Відносини представника й довірителя регулюються нормами матеріального права (цивільного, трудового) і є за своїм характером матеріально-правовими відносинами.

Види судового представництва у господарському процесі поділяються залежно від підстав виникнення такого представництва. У зв'язку із цим є представництво законне та добровільне.

Законне представництво виникає внаслідок певних юридичних фактів із прямої вказівки закону. Залежно від юридичних фактів, що покладені в його основу, законне представництво можна поділити на три підвиди:

- а) представництво фізичних осіб з огляду на факт батьківських чи опікунських відносин;
- б) представництво фізичних осіб на підставі адміністративного акту;
- в) представництво юридичних осіб на підставі прямої вказівки спеціального законодавства. Законне представництво виникає стосовно ліквідованих підприємств, а також організацій, щодо яких розглядаються справи про неспроможність (банкрутство).

Інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієдатних фізичних осіб представляють у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієдатність яких обмежена, можуть представляти у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієдатність якої обмежена. Повноваження законних представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Справи юридичних осіб ведуть у господарському суді їх органи (керівники або їхні заступники), що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом або положенням. Від імені юридичних осіб, які мають складну структуру, у процесі можуть брати участь відокремлені підрозділи, якщо юридичною особою їм надано право здійснювати повноваження сторони у справі. Відокремлені підрозділи – це філії, представництва та інші відокремлені підрозділи, які не є юридичними особами, але здійснюють усі або частину функцій юридичної особи, для підтвердження яких у суді надають положення про відповідний підрозділ (та довіреність представника).

Юридичну особу за посадою може представляти її **керівник, визначений статутними документами**. Інші особи, які є штатними працівниками юридичної особи, можуть бути її представниками, якщо вони діють у межах, визначених законодавством чи установчими документами юридичної особи. Так, згідно зі ст. 95 ЦК України філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Враховуючи, що юридична особа в будь-якому випадку набуває прав і має обов'язки, зокрема процесуальні, через свої органи, вона не може брати участь у справі інакше ніж через представника. Тільки через представника у справі беруть участь особи, яких у правовідносинах представляють їхні законні представники.

Добровільне представництво. Добровільне представництво виникає тільки з волі фізичної особи, юридичної особи та за згодою представника представляти інтереси в суді. Залежно від характеру взаємовідносин між представником і особою, яку він представляє, можна виділити:

а) договірне представництво, в основу якого покладені договірні відносини про представництво в господарському суді між представником і особою, яку він представляє;

б) громадське представництво, підставою виникнення якого є членство особи, яку представляють, у громадській організації (ці відносини врегульовані статутами громадських організацій).

Представником у суді може бути адвокат або законний представник. При розгляді справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених ст. 59 ГПК України.

Згідно зі ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичною особою, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. В разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним на підставах, не пов'язаних із протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. Згідно зі ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування, за заявою заінтересованої особи, за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована підприємцем. У цьому випадку фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.

Органи та інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які

визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Одна й та сама особа може бути одночасно представником кількох позивачів або кількох відповідачів, або кількох третіх осіб на одній стороні за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

У господарському процесі **не можуть бути представником** у суді; особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу; особа, яка у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя; судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники.

Особа, яка є представником, повинна мати належним чином посвідчені повноваження на ведення справи в суді. Відповідно до ст. 60 ГПК України Повноваження представників сторін та інших учасників справи залежно від виду представництва мають бути підтверджені довіреністю фізичної або юридичної особи, свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Довіреність фізичної особи має бути посвідчена нотаріально або у визначених законом випадках іншою особою. Довіреність фізичної особи, за зверненням якої прийнято рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), який прийняв таке рішення. Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами. Повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Відповідність копії документа, що підтверджує повноваження представника, оригіналу може бути засвідчена підписом судді. Оригінали зазначених документів, копії з них, засвідчені суддею, або копії з них, засвідчені у визначеному законом порядку, приєднуються до матеріалів справи.

У разі подання представником заяви по суті справи в електронній формі він може додати до неї довіреність або ордер в електронній формі, підписані електронним цифровим підписом відповідно

до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Якщо представник подає до суду заяви, скарги, клопотання, він додає довіреність або інший документ, що посвідчує його повноваження, якщо у справі немає підтвердження такого повноваження на момент подання відповідної заяви, скарги, клопотання.

Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, всі її процесуальні права та обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері (ст. 61 ГПК України).

Підстави та порядок припинення представництва за довіреністю визначаються ЦК України, а представництва за ордером – законодавством про адвокатуру. Про припинення представництва або обмеження повноважень представника за довіреністю чи ордером має бути повідомлено суд шляхом подання письмової заяви. У разі припинення повноважень представника на здійснення представництва особи у справі представник не може бути у цій самій справі представником іншої сторони, третьої особи на іншій стороні або третьої особи із самостійними вимогами щодо предмета спору.

Довіреність повинна містити: зазначення особи, яка видає довіреність; зазначення особи, якій видано довіреність; зазначення третьої особи, перед якою здійснюється представництво (у даному випадку – господарський суд); повноваження представника; строк дії довіреності; дату видачі довіреності; підпис особи, яка видала довіреність, а якщо довіреність видано юридичною особою, то й печатку юридичної особи. Строк дії довіреності встановлюється в ній. Якщо строк довіреності не встановлено, вона зберігає чинність до припинення своєї дії. Довіреність, у якій не вказано дати її вчинення, є нікчемною (ст. 247 ЦК України).

Довіреність може бути видана на представництво в конкретній справі або на представництво в усіх справах у всіх чи певних судах. Представник за довіреністю має право вчиняти всі процесуальні дії, що їх має право вчиняти особа, яку він представляє, якщо в довіреності не застережені обмеження щодо вчинення окремих процесуальних дій.

Термін дії довіреності не може перевищувати трьох років. Якщо строк у довіреності не вказано, вона зберігає чинність протягом року з дня її видачі. Довіреність, в якій не вказана дата її видачі, не дійсна.

§ 7. ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ІНШИХ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт із питань права, перекладач, спеціаліст. Їх роль і правовий статус у судовому процесі різні, але всі вони сприяють розгляду та вирішенню справи.

Відповідно до ст. 63 ГПК України **помічник судді** забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу: бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів; здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень; виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Помічник судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) може за відсутності секретаря судового засідання здійснювати його повноваження. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід із підстав, передбачених ГПК України для відводу секретаря судового засідання.

Відповідно до ст. 64 ГПК України до процесуально-правових правомочностей **секретаря судового засідання** віднесено такі:

- 1) перевіряння, хто з учасників судового процесу з'явився в судовому засіданні, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідання про це головуючому;
- 2) забезпечення контролю за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції;
- 3) забезпечення ведення протоколу судового засідання; складання протоколів учинення окремих процесуальних дій;
- 4) забезпечення оформлення матеріалів справи;
- 5) виконання обов'язків судового розпорядника у випадку його відсутності;
- 6) виконання інших доручень судді, що стосуються розгляду справи.

Секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення у протоколі судового засідання.

Права та обов'язки **судового розпорядника** визначені законодавством таким чином:

1) забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників судового процесу;

2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання;

3) оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати;

4) слідкує за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

5) під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає суду;

6) запрошує до зали судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги;

7) виконує інші доручення головуючого, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справ (ст. 65 ГПК України).

Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, зазначених у ч. 1 цієї статті, є обов'язковими для учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання. Скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника розглядаються судом у цьому тому процесі.

Наступним учасником господарського процесу є **свідок**. Свідком може бути будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 66 ГПК України). Свідок зобов'язаний з'явитися до суду на його виклик у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, установлених законом, а також право на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Судовий експерт. Нормативно-правовим підґрунтям участі **експерта** в господарському процесі є Господарський процесуальний

кодекс України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, також затверджених згаданим наказом Міністерства юстиції України, інші законодавчі акти, у тому числі міжнародні договори та угоди про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування⁵³.

Експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз, окрім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому законом.

Судовим експертом може бути лише особа, яка внесена до державного реєстру атестованих експертів. Державний реєстр створюється й ведеться Міністерством юстиції України відповідно до Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5⁵⁴. Реєстр – це офіційна електронна база даних,

⁵³ Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 4. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 3. С. 15.

⁵⁴ Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ М-ва юстиції України від 29.03.2012 № 492/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. Ст. 1017.

що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта. Реєстр складається з відомостей про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України. Відомості про атестованих судових експертів, що містяться в Реєстрі, розміщуються на офіційному вебсайті Міністерства юстиції України.

Права та обов'язки судового експерта визначаються ГПК України та Законом України «Про судову експертизу». Згідно зі ст. 69 ГПК України судовий експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Порядок призначення та проведення експертизи визначений ст. 98–107 ГПК України.

Експерт зобов'язаний надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання; з'явитися до суду на його виклик та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- 3) викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- 5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;
- 6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу»
- 7) на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом до суду.

Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо наданих на його запит матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Чинним законодавством передбачено участь у господарському процесі **експерта з питань права**. Як експерт із питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі у справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт із питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Експерт із питань права зобов'язаний з'явитися до суду на його виклик, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт із питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Згідно з положеннями ст. 108 ГПК України учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: застосування аналогії закону, аналогії права; змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

Висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Спеціалістом у господарському процесі є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта.

Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду на його виклик, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Відповідно до ст. 10 ГПК України суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача.

Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання й пояснення, заявляти клопотання й скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку.

Перекладачем, виходячи з його процесуального призначення, може бути особа, яка вільно володіє мовою господарського судочинства або іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка розуміє знаки глухого чи німого. Вільне володіння мовою означає, що особа не повинна зазнавати складнощів в усному чи письмовому перекладі без звернення до словників. Окрім того, перекладач має бути обізнаний з правничою термінологією. Не виключається також використання подвійного перекладу, коли виникає необхідність перекладу з маловживаної мови чи на маловживану мову. Тоді мають бути залучені до участі у справі два перекладачі, один з яких володіє маловживаною мовою і здійснює переклад на одну із загальнопоширених мов, а другий перекладає із загальнопоширеної мови на мову судочинства.

Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми, є

обов'язковою під час розгляду справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач має право ставити питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду на його виклик, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь в судовому засіданні у режимі відеоконференції. Питання про призначення перекладача вирішується судом за заявою особи, яка бере участь у справі.

Чинне процесуальне законодавство не передбачає спеціальних кваліфікаційних вимог до перекладача. Утім очевидно, що ним мають право виступати особи зі спеціальним дипломом або кваліфікацією перекладача. Перекладач підлягає відводу у випадках, передбачених ст. 37 ГПК України. Крім того, перекладач за наявності підстав для відводу зобов'язаний заявити самовідвід.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Хто належить до учасників господарського процесу?
2. Хто є учасниками справи в господарському процесі?
3. Що означають терміни «процесуальна співучасть», «процесуальне правонаступництво»?
4. Які види третіх осіб у господарському процесі? Яка мета їх участі у процесі?
5. Хто може бути представником у господарському процесі?
6. Хто належить до інших учасників господарського процесу?

ГЛАВА 6

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. ПОНЯТТЯ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Досягнення цілей та здійснення завдань правосуддя у господарських справах обумовлює застосування судом норм матеріального права до встановлених під час судового розгляду фактичних обставин справи. Самі фактичні обставини конкретної справи не можуть бути пізнані судом безпосередньо, оскільки вони, як правило, мали місце в минулому. Тому виникає питання про дослідження джерел, що містять відомості про фактичні обставини справи, які й мали місце в минулому. Це дослідження спрямоване на з'ясування наявності чи відсутності певних юридичних фактів (дій або подій, що мають юридичні наслідки), з якими законом пов'язані виникнення, зміна й припинення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, між якими виник спір, що розглядається судом. Установлення та дослідження джерел, що містять відомості про шукані юридичні факти, іменується судовим доказуванням, а самі відомості про факти, будь-які фактичні дані – доказами.

Судове доказування охоплює процесуальну діяльність майже усіх суб'єктів процесу, незважаючи на те, що їхні функції в доказуванні різні. Встановлення дійсних фактичних обставин справи – це обов'язок суду, виконанню якого сприяє активна діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Отже, судове доказування є різновидом пізнання, що включає діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі.

***Судове доказування** – діяльність суб'єктів господарського процесу за визначальною ролі суду щодо збирання, надання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення з їх допомогою обставин справи.*

Доказування є єдиним шляхом судового встановлення фактичних обставин справи та передуює висновку суду про наявність прав і обов'язків у сторін спору.

Доказування в господарському процесі можна поділити на два види:

- 1) доказування відносно всієї справи, тобто встановлення юридичних фактів, що входять до предмета доказування у цій справі;
- 2) доказування відносно окремих юридичних фактів.

Наприклад, у клопотанні про відстрочення, розстрочення сплати судового збору мають бути наведені мотиви та додані докази наявності відповідного права. Вжиття заходів забезпечення позову припускає, що їх невжиття може утруднити чи зробити неможливим виконання судового акта. Відповідно, особа, яка клопочеться про забезпечення позову, має підтвердити, що невжиття заходів може утруднити чи зробити неможливим подальше виконання рішення суду.

Структура господарського процесуального доказування складається з певних елементів: суб'єктів, об'єктів і змісту діяльності. Зміст діяльності складається із способів і стадій доказування.

Суб'єктами судового доказування в господарському процесі є суд, сторони та інші учасники справи, які мають матеріально-правову і процесуально-правову заінтересованість у результаті справи та які відповідно до своїх процесуальних прав і обов'язків здійснюють процесуальні дії, що мають значення для вирішення господарської справи.

Діяльність кожного із суб'єктів доказування має специфіку, яка відображає відмінності в характері їх заінтересованості у вирішенні справи, меті участі у процесі та виконуваних процесуальних функціях, процесуальному становищі.

Основний суб'єкт доказування в господарському процесі – суд. Суд вирішує всі питання, що виникають під час судового доказування: витребує докази у разі їх недостатності; безпосередньо досліджує докази, надані іншими суб'єктами доказування; перевіряє істинність даних, наданих як докази; оцінює надані докази, які відповідають властивостям належності; встановлює обставини, що мають значення для правильного вирішення справи в результаті оцінки досліджених доказів.

Інші суб'єкти доказування зобов'язані довести ті обставини, на які вони посилаються, відстоюючи свої чи доручені їм захисту інтереси.

Об'єктом судового доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення господарської справи або вчинення окремих процесуальних дій.

Об'єкт доказування у справі в цілому являє собою предмет доказування. Як правило, нормативним джерелом визначення предмета

доказування є норми матеріального права. Предмет доказування визначається судом. Учасники справи, виконуючи покладений на них обов'язок доказування, у сукупності доводять обставини, включені до предмета доказування.

Судове доказування в господарських справах має свої стадії, які можна згрупувати за різними критеріями. Відповідно до стадій господарського процесу доказування має такі етапи:

- 1) доказування під час підготовчого провадження;
- 2) дослідження доказів у суді;
- 3) остаточний висновок для винесення рішення у справі, укладення мирової угоди, відмова від позову, визнання позову.

Такий підхід до стадій господарського процесуального доказування підкреслює завершений характер оцінки досліджених доказів та участь у процесі доказування всіх суб'єктів, а не тільки суду.

Сам процес доказування на кожній зі стадій господарського процесу або доказування окремих юридичних фактів може мати такі етапи:

1. **Твердження про факти.** Судове доказування починається з визначення сторонами, іншими заінтересованими особами фактів, з якими пов'язується виникнення, зміна, припинення суб'єктивних прав.

Позовна заява повинна містити виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 3 ст. 162 ГПК України).

2. **Вказівка зацікавлених осіб на докази (визначення доказів).** Особи, які беруть участь у справі, повідомляють про наявність доказів, які, на їхню думку, необхідно долучити до справи для їх дослідження та оцінки.

Позовна заява повинна містити зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 162 ГПК України).

3. **Надання доказів, а в необхідних випадках – витребування доказів судом.** Докази за загальним правилом надаються сторонами та іншими учасниками справи. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 3, 4 ст. 74 ГПК України). Процесуальною формою надання доказів є засоби доказування (ч. 2 ст. 73 ГПК України).

4. **Дослідження доказів.** Це безпосереднє вивчення судом інформації про факти, що впливають із наданих засобів доказування. Дослідження доказів проводиться, як правило, в судовому засіданні на основі закріплених у законі принципів.

5. Оцінка доказів.

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (ст. 86 ГПК України).

§ 2. ПОНЯТТЯ І ВИДИ СУДОВИХ ДОКАЗІВ ТА ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ

Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами:

- 1) письмовими, речовими й електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків (ст. 73 ГПК України).

Судові докази характеризуються певними ознаками:

- 1) судові докази – це відомості про факти;
- 2) судові докази – це відомості, які підлягають встановленню для вирішення господарської справи;
- 3) судові докази – це відомості про факти, отримані з передбачених у законі засобів доказування;
- 4) судові докази – це відомості про факти, отримані в законному порядку.

Засоби доказування є процесуальною формою отримання доказів.

Істотне практичне значення має класифікація доказів, яка дозволяє глибше вивчити окремі докази, їх переваги для процесу досягнення істини та недоліки, їх належність і допустимість, сприяє більш ефективному формулюванню в нормах процесуального права окремих правил збирання та дослідження доказів.

Класифікація судових доказів у науці господарського процесуального права найчастіше проводиться за певними ознаками (підставами).

Класифікація доказів із точки зору характеристики їх процесуальної форми проводиться за джерелом доказів. За джерелом формування докази поділяються на *особисті та речові*. З перерахованих

вище засобів доказування можна зробити висновок, що джерела формування письмових, речових та електронних доказів – предмети матеріального світу. У свою чергу, показання свідків, висновки експертів формуються на основі певних особистих джерел, свідомості людини. Крім цього, можна виділити третій підвид доказів – змішані, до яких можна віднести висновок судового експерта.

За способом (процесом) формування докази поділяються на *первинні та похідні*. Первинними називають докази-першоджерела. Похідними називають докази, які відтворюють зміст іншого доказу. В одних випадках фактична обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відбивається в ньому. В інших випадках на джерело доказу впливає не сам факт, який цікавить суд, а його відображення, інформація про нього, яку несе інше джерело (наприклад, зміст документа доводиться до суду або шляхом пояснень або за допомогою його копії).

За характером зв'язку змісту доказів із фактом, що доводиться, докази поділяються на *прямі й непрямі*. Прямими судовими доказами називаються такі, в яких зміст має однозначний зв'язок із фактом, що доводиться, тобто на підставі прямого доказу можна зробити тільки один висновок: про наявність або відсутність факту. Непрямий доказ має з фактом, який доводиться, багатозначний зв'язок, що дозволяє суду зробити не один, а декілька вірогідних висновків про факт. На підставі одного непрямого доказу неможливо отримати достовірні висновки про шукані факти, тому практика виробила правила їх застосування, зокрема: щоб на підставі непрямих доказів зробити достовірний висновок, потрібно мати їх не один, а декілька; достовірність кожного з них не повинна викликати сумнівів; сукупність їх має становити певну систему, що дає підставу зробити один єдино можливий висновок про факт, що доводиться.

За такою ознакою, як суб'єкт надання судових доказів, їх можна класифікувати на такі, що надані на підтвердження підстави позову та надані на обґрунтування заперечень проти позову.

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини, або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб (ст. 87 ГПК України). На підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах. Законом можуть бути визначені інші обставини, які не можуть встановлюватися на підставі показань свідків.

Показання свідка, що ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, не беруться судом до уваги.

Сторони, треті особи та їх представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ГПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Процесуальною формою показання свідка є заява свідка та його допит у разі виклику до суду, а також письмове опитування учасників справи як свідків.

Показання свідка можуть викладатись ним письмово у заяві свідка. У заяві свідка зазначаються ім'я (прізвище, ім'я та по батькові), місце проживання (перебування) та місце роботи свідка, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків свідка за його наявності або номер і серія паспорта, номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти (за наявності), обставини, про які відомо свідку, джерела обізнаності свідка щодо цих обставин, а також підтвердження свідка про обізнаність із змістом закону щодо кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань та про готовність з'явитися до суду за його викликом для підтвердження своїх свідчень. Підпис свідка на заяві посвідчується нотаріусом. Не вимагається нотаріальне посвідчення підпису сторін, третіх осіб, їх представників, які дали згоду на допит їх як свідків. Заява свідка має бути подана до суду у строк, встановлений для подання доказів.

Свідок викликається судом для допиту за ініціативою суду або за клопотанням учасника справи у разі, якщо обставини, викладені свідком у заяві, суперечать іншим доказам або викликають у суду сумнів щодо їх змісту, достовірності чи повноти (ст. 89 ГПК України). Суд має право зобов'язати учасника справи, який подав заяву свідка, забезпечити явку свідка до суду або його участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Якщо свідок без поважних причин не з'явився в судове засідання або не взяв участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, суд не бере до уваги його показання. В ухвалі про виклик свідка суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи або у додатку до неї не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи. Учасник справи, якому поставлено питання іншим учасником справи, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті (ст. 90 ГПК України).

На запитання до учасника справи, який є юридичною особою, відповіді надає її керівник або інша посадова особа за його дорученням. Відповіді на запитання подаються до суду учасником справи – фізичною особою, керівником або іншою посадовою особою юридичної особи у формі заяви свідка не пізніше як за п'ять днів до підготовчого засідання, а у справі, що розглядається в порядку спрощеного провадження, – за п'ять днів до першого судового засідання. Копія такої заяви свідка у той самий строк надсилається учаснику справи, який поставив письмові запитання. Якщо поставлене запитання пов'язане з наданням доказів, що підтверджують відповідні обставини, учасник справи разом із заявою свідка надає такі докази.

Учасник справи має право відмовитися від надання відповіді на поставлені запитання: з підстав, визначених статтями 67, 68 ГПК України; якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи; якщо учасником справи поставлено більше десяти запитань. За наявності підстав для відмови від відповіді учасник справи повинен повідомити про відмову іншого учасника та суд у строк для надання відповіді на запитання. Суд за клопотанням іншого учасника справи може визнати підстави для відмови відсутніми та зобов'язати учасника справи надати відповідь.

Письмові докази. Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ст. 91 ГПК України). Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ГПК. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу. Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення. Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати

у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їх легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Подані сторонами копії документів, виготовлені з використанням технічних засобів (фотокопії тощо), засвідчуються підписом особи, яка їх виготовила або яка перевірила їх на відповідність оригіналам, із зазначенням її прізвища, ініціалів та посади (якщо вона є посадовою особою) та з прикладенням печатки (за її наявності).

Якщо подані копії документів, у тому числі виготовлені з використанням технічних засобів, викликають сумніви, господарський суд може вимагати оригінали цих документів, у тому числі для огляду в судовому засіданні, з наступним поверненням цих оригіналів особі, яка їх подала. Для перевірки достовірності поданих суду документів може бути призначено судову експертизу.

У випадку, коли копії документів не засвідчені належним чином, але господарським судом під час дослідження витребуваних оригіналів документів з'ясовано відповідність копій цим оригіналам, суд долучає копії до матеріалів справи, зазначивши про таку відповідність в описовій частині рішення або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи.

Якщо одним з учасників судового процесу подано засвідчений ним копії документів, а інший з цих учасників заперечує відповідність їх оригіналам, то господарський суд зобов'язаний витребувати такі оригінали для огляду в особи, яка їх подала⁵⁵.

⁵⁵ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 : із змін. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 1. Ст. 27.

Оригінали письмових доказів зберігаються у суді в матеріалах справи. За заявою особи, яка надала суду оригінал письмового доказу, суд повертає оригінал доказу цій особі після його дослідження, якщо це можливо, без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія письмового доказу або витяг з нього.

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дозволяють встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 93 ГПК).

Речовими доказами є рухомі та нерухомі речі, які є носіями інформації про обставини, що мають значення для справи. Речові докази слід відрізнити від письмових доказів. Якщо інформація про факти міститься в документі, цей доказ є письмовим; якщо ж інформація про факти підтверджується властивостями документа як предмета, цей доказ є речовим.

Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду (ст. 94 ГПК), а ті, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням. Інструкція з діловодства у господарських судах України передбачає ведення журналу обліку речових доказів, згідно з яким докази приймаються, ведеться їх облік та передаються іншим особам⁵⁶. Речові докази докладно описуються у протоколі огляду, за необхідності та можливості їх суттєві особливості мають бути сфотографовані або зафіксовані у відеозапису чи в інший аналогічний спосіб, після чого вони підлягають опечатуванню. Протоколи огляду та зображення речового доказу додаються до матеріалів справи. Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані.

Після огляду та дослідження речових доказів вони повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи (ст. 95 ГПК). Об'єкти, вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються відповідним особам, які відповідно до закону мають право ними володіти. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази

⁵⁶ Інструкція з діловодства у господарських судах України : затв. наказом Державної судової адміністрації України від 20.02.2013 № 28 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-13> (дата звернення: 11.11.2019).

можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому законодавством.

Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної сили.

Електронні докази – це е інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) (ст. 96 ГПК України).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи (ст. 97 ГПК України). За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо, без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього.

Висновок експерта як засіб доказування – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ст. 98 ГПК). Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Висновок експерта може бути наданий на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи. Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. Зокрема, якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

У висновку експерта зазначається про попередження (обізнаність) експерта про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

§ 3. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ. ФАКТИ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ

Однією з перших стадій судового доказування є визначення обставин, що підлягають доказуванню, тобто мають бути встановлені обставини, що підлягають доказуванню в цілому у справі (предмет доказування), та обставини, що підлягають доказуванню кожною зі сторін (обов'язок доказування).

Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду

справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 76 ГПК). Практично предмет доказування – факти, які необхідно встановити для правильного вирішення справи.

Обставини, які підлягають встановленню, впливають із диспозиції норми матеріального права. Ця норма вказує на обставини, які слід установити у будь-якій справі цієї категорії. Таким чином, із метою визначення обставин, що мають значення для справи, слід використовувати два види джерел установлення предмета доказування: норму матеріального права, що регулює дані відносини, та підстави позову і заперечення проти нього.

У науці господарського процесуального права питання про склад фактів, що входять до предмета доказування, вирішується неоднозначно. Можна виділити два основних підходи до визначення предмета доказування. Предмет доказування, з одного боку, визначається як сукупність юридичних фактів матеріально-правового характеру, тобто фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення правовідносин між сторонами і на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Цей склад фактів визначається нормою права, що регулює спірні правовідносини. З іншого боку, предмет доказування включає не тільки юридичні факти, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, але й інші обставини, без встановлення яких неможливе правильне вирішення справи та виконання судом інших завдань господарського судочинства.

Таким чином, до обставин, що мають значення для справи, тобто до обставин предмета доказування у широкому розумінні, належать:

- матеріально-правові факти. Обставини матеріально-правового характеру визначені в нормах матеріального права;

- процесуально-правові факти. Це факти, з якими пов'язане виникнення права на позов. Сторона може й не посилатися на наявність передумов права на позов, однак суд зобов'язаний перевірити наявність або відсутність підстав до відмови у прийнятті позовної заяви. Для вирішення цього питання суд може потребувати докази. В разі подачі позовних заяв господарючими суб'єктами господарський суд перевіряє, чи не виключено підприємство-позивач із реєстру, тобто чи є воно юридичною особою. В іншому випадку заява особи, яка її подає, не підлягає розгляду в господарських судах;

- факти, що сприяють правильній оцінці доказів (наприклад факт підробленого письмового доказу);

– допоміжні факти (доказові факти, факти, що свідчать про причини й умови виникнення спору).

Встановлення наявності або відсутності у справі певних юридичних фактів буде свідчити про справжні взаємовідносини сторін.

У процесі розгляду спору предмет доказування може змінюватися. Позивач має право змінити підставу позову, відповідач – навести для обґрунтування своїх заперечень додаткові юридично значущі факти.

Правильне визначення у кожній справі предмета доказування має важливе значення. Воно дозволяє визначити коло фактів, з'ясування яких необхідне для успішного виконання завдань, що стоять перед судочинством, та усунути із судового процесу все зайве.

До обставин, які мають значення для справи, можуть належати факти, що не підлягають доказуванню. Згідно зі ст. 75 ГПК доказуванню не підлягають:

- обставини, визнані судом загальновідомими;
- обставини, що встановлені рішенням або вироком суду в раніше розглянутій справі, які набрали законної сили;
- презюмовані факти (правові презумпції).

До першої групи належать так звані загальновідомі факти, тобто факти, відомі широкому колу людей, у тому числі й суддям, які розглядають справу. Загальновідомість такого факту відносна й залежить від часу, що минув після події, поширеності події в певній місцевості. Загальновідомі факти звільнені від доказування тому, що істинність їх очевидна, і доказування є зайвим.

Кількість загальновідомих фактів, які можуть мати значення для вирішення господарської справи, значна: події, в тому числі знаменні, виняткові природні явища, архітектурні особливості населених пунктів, автошляхів і т. ін. Загальновідомі і фізичні, хімічні, технологічні властивості й ознаки речей і матеріалів. Обставини цієї групи можуть мати різний ступінь відомості: світовий (Чорнобильська катастрофа), регіональний (дата початку навігації в певному районі) і т. ін.

До другої групи підстав звільнення від доказування належать обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили. Вони не доказуються під час розгляду іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній

справі, що набрало законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені. Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалені вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

Особливе значення презюмованих фактів визначається тим, що загальновідомі й преюдиціальні факти не підлягають доказуванню сторонами згідно з існуючими правилами розподілу обов'язків із доказування, а особливістю презюмованих фактів є те, що від обов'язку доводити ці факти звільняється лише та сторона, на користь якої зроблено це законодавче припущення. Однак головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків із доказування цих фактів між сторонами.

Так, наприклад, ст. 1185 ЦК України встановлено презумпцію вини особи, яка спричинила шкоду. Дія презумпції не звільняє особу від обов'язків доказування взагалі, але перерозподіляє ці обов'язки особливим чином, покладаючи обов'язок доказування відсутності вини на відповідача. Позивач при цьому повинен довести наявність умов, необхідних для застосування презумпції. Так, позивач повинен довести, що йому справді завдано матеріальних збитків і шкода є результатом дій відповідача.

Прикладом презумпції може бути норма ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з якою первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства)⁵⁷.

Усі презумпції спростовні, тобто заінтересована сторона може презумпцію спростувати, якщо вважає, що вона не відповідає обставинам справи.

Особливе значення має судове визнання. Зокрема обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих

⁵⁷ Про авторське право і суміжні права : закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 64.

обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, можуть бути зазначені в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їх представників. Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку.

§ 4. ОБОВ'ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ. НАДАННЯ ТА ВИТРЕБУВАННЯ ДОКАЗІВ

Стаття 129 Конституції України відносить до основних засад судочинства змагальність сторін. Згідно зі ст. 74 ГПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

У разі посилення учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визначити обставину невчинення відповідних дій або відсутності подій встановлено. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Проте слід мати на увазі, що треті особи без самостійних вимог на предмет спору не мають самостійного матеріально-правового інтересу щодо предмета спору. Тому їхній обов'язок доказування поширюється лише на ті обставини, які стосуються впливу рішення суду на їхні права чи обов'язки щодо однієї зі сторін. Отже, такі треті особи не повинні доводити обставини, які покладено в основу вимог позивача або заперечень відповідача.

Розподіл обов'язку доказування визначається предметом спору. За загальним правилом обов'язок (тягар) доказування певних обставин покладається на особу, яка посилається на ці обставини. Однак законодавчими актами тягар доказування певних обставин може бути покладено на одну зі сторін матеріальних правовідносин. Обов'язок доказування – це необхідність здійснення комплексу дій з доказування, яка визначається не вільним розсудом суб'єкта доказування, а загрозою настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання.

Прикладом несприятливих наслідків для сторони, яка не виконала обов'язок доказування, може служити відмова суду визнати існуючим факт належного виконання умов договору, що затверджується стороною, у разі невиконання обов'язку доказування вказаного факту.

Сторона, надаючи докази, реалізує своє право на доказування й одночасно виконує обов'язок доказування, оскільки саме сторони повинні доводити ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 1 ст. 74 ГПК). Обов'язки доказування розподіляються тільки між сторонами, третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, оскільки саме вони є суб'єктами матеріальних правовідносин. І саме на цих осіб покладено обов'язок доказування фактів, які підлягають встановленню, тягар доказування (*onus probandi*). Із зазначеного правила випливає: якщо позивач не зможе надати доказів, що підтверджують його вимогу, в задоволенні позову має бути відмовлено.

Істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють правові презумпції, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої вона встановлена, від доказування факту. Проте головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків доказування цих фактів між сторонами.

Обов'язки сторін із доказування розподіляються таким чином: позивач повинен довести факти, що свідчать про існування правовідносин, із приводу яких виник спір, і про порушення відповідачем прав та інтересів позивача; відповідач же повинен довести ті факти, на які він посилається, обґрунтовуючи свої заперечення проти позову.

Подання доказів. Учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк;

докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено ГПК України, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

Якщо докази не подані у встановлений законом або судом строк, то до розгляду судом вони не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк із причин, що не залежали від неї.

Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними.

Учасник справи у разі неможливості самостійно надати докази має право подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане у строк, зазначений вище. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском установленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк із причин, що не залежали від неї (ст. 81 ГПК України).

У клопотанні повинно бути зазначено: який доказ витребується; обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати; підстави, з яких впливає, що цей доказ має відповідна особа; заходи, яких особа, яка подає клопотання, вжила для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів та (або) причини неможливості самостійного отримання цього доказу; причини неможливості отримати цей доказ самостійно особою, яка подає клопотання. У разі задоволення клопотання

суд своєю ухвалою витребує відповідні докази. Суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів у порядку, встановленому статтями 110–112 ГПК України.

Суд може уповноважити на одержання витребуваних ним доказів заінтересовану сторону. Будь-яка особа, в якій знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду. Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів із дня вручення ухвали. У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу.

У разі неподання учасником справи витребуваних судом доказів без поважних причин або без повідомлення причин суд, залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання та яке ці докази мають значення, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у її визнанні, або розглянути справу за наявними в ній доказами, а в разі неподання таких доказів позивачем – також залишити позовну заяву без розгляду.

Таким чином, роль суду в судовому доказуванні в господарському судочинстві полягає в тому, що він повинен створити учасникам справи необхідні та рівні процесуальні умови для всебічного та повного дослідження обставин цієї справи. Для виконання цієї ролі суд роз'яснює учасникам справи їхні права та обов'язки, у тому числі щодо подання доказів і поширення обов'язку доказування; попереджає учасників справи про можливі наслідки вчинення або невчинення ними процесуальних дій; у випадках, передбачених процесуальним законом, надає сторонам сприяння в отриманні доказів шляхом їх витребування; оцінює докази.

§ 5. НАЛЕЖНІСТЬ, ДОПУСТИМІСТЬ, ДОСТАТНІСТЬ ТА ДОСТОВІРНІСТЬ ДОКАЗІВ

Після визначення судом кола фактів, які входять до предмета доказування, він повинен вирішити, які докази слід дослідити, щоб з'ясувати наявність або відсутність цих фактів. Для цього суд визначає, які з наданих сторонами доказів можуть бути допущені та чи потрібні додаткові докази. Вирішуючи ці питання, суд повинен керуватися відповідними правилами.

Згідно зі ст. 76 ГПК України *належними* є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять у предмет доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Отже, з'ясувати належність доказів означає встановити, чи мають вони значення для справи. Ці фактичні дані підлягають встановленню у справі і на підставі цього зв'язку можуть підтвердити або спростувати наявність обставин, якими підтверджуються вимоги й заперечення сторін.

Належність може розглядатися не лише як об'єктивна властивість доказу, але й як правило, адресоване господарському суду та учасникам справи. Згідно з цим правилом господарський суд зобов'язаний брати до уваги тільки докази, що мають властивість належності, виключивши із процесу доказування докази, які не стосуються до справи, наявність яких ускладнює процес доказування, встановлення дійсності обставин справи, затягує процес судового розгляду.

Водночас відсутність необхідних для вирішення справи доказів призводить до неможливості встановлення дійсних правовідносин, а значить, ухвалення правильного рішення у справі. Отже, належністю доказів є спроможність відповідних фактичних даних містити інформацію стосовно обставин, які входять до предмета доказування з даної справи. Подані докази не можуть бути відхилені судом за тих мотивів, що вони не передбачені процесуальним законом. Правило про належність доказів дозволяє уникнути заповнення процесу зайвим матеріалом, який не має значення для вирішення справи, припинити дії осіб, які зловживають своїм правом подання доказів з метою затягування процесу.

Будь-які подані учасниками справи докази, у тому числі й стосовно інформації у мережі Інтернет, підлягають оцінці судом на предмет їх допустимості. Вирішуючи питання щодо доказів, господарські суди повинні враховувати інститут допустимості засобів доказування, згідно з яким обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються.

Наприклад, чинним законодавством, що регулює відносини за договором перевезення вантажу, встановлено перелік документів, які є підставою для покладення на перевізника відповідальності за втрату, псування, пошкодження або недостачу вантажу. Отже, ніякі інші документи не можуть підтверджувати обставини, що є підставою для покладення на перевізника відповідальності за незбереження вантажу.

Визначити допустимість доказів означає з'ясувати, чи отримані вони за допомогою передбачених законом засобів. Отже, допустимість доказів – це встановлена законодавством вимога, що обмежує використання конкретних засобів доказування, або вимога, що визначає обов'язкове використання конкретних засобів доказування для встановлення певних обставин справи під час здійснення доказування в господарському судочинстві.

Допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальний характер допустимості означає, що у всіх справах незалежно від їх категорії повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом засобів доказування з дотриманням порядку збирання, подання та дослідження доказів. Порушення цих вимог призводить до недопустимості засобів доказування. Таким чином, допустимість доказів перш за все обумовлюється дотриманням процесуальної форми доказів.

Спеціальний характер допустимості – це правила, які вимагають або забороняють використовувати певні засоби доказування на підтвердження певних фактів. Так, якщо за законом угода підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, то суд повинен мати у своєму розпорядженні відповідний документ, який містить необхідні реквізити.

Отже, допустимість доказів означає, що у випадках, передбачених нормами матеріального права, певні обставини повинні підтверджуватися певними засобами доказування або певні обставини не можуть підтверджуватися певними засобами доказування. Так, згідно зі ст. 218 ЦК України заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Отже, правило належності доказів дозволяє звільняти процес від непотрібного матеріалу, який не стосується справи. Правила допустимості спрямовані на забезпечення процесу більш надійними видами засобів доказування.

Саме лише свідоцтво про право власності на об'єкт не є право-встановлюючим документом, хоча і може оцінюватися господарським судом у сукупності з іншими доказами. Перебування майна на балансі підприємства (організації) не є безумовною ознакою його права власності на це майно. Баланс не визначає підстав знаходження майна у власності (володінні) підприємства⁵⁸.

⁵⁸ Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом : лист Вищ. арбітраж. суду

Достовірність доказів. Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 78 ГПК України). У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів із приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Суб'єктом оцінки доказів на предмет їх достовірності є тільки суд першої та апеляційної інстанції, враховуючи межі розгляду справи вищими інстанціями.

Чинним законодавством установлюється вимога **достатності доказів**, під якою розуміються такі б докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, що входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (ст. 79 ГПК України). Разом із тим відповідне переконання суду повинно ґрунтуватися на вимогах закону щодо певного виду засобу доказування та норм права, які встановлюють підстави виникнення, зміни та припинення спірних правовідносин. Достатність не вимагає подання якнайбільшої кількості доказів. Отже, якщо належність доказів є характеристикою наявності обставин, які входять до предмета доказування у справі, то достатність – характеристика, яка визначає, що докази, надані для підтвердження обставин, що входять до предмета доказування, із повнотою свідчать про наявність або відсутність шуканого факту. Один непрямий доказ завжди є недостатнім, оскільки дозволяє зробити лише ймовірний, а не достовірний висновок про обставини, що доводяться. Недостатніми будуть також докази, що суперечать один одному, та ті, достовірність яких є сумнівною (показання зацікавленого свідка, пояснення сторін, не підкріплені іншими даними, тощо). Важливо, щоб обставини справи були доведені та суд мав змогу або задовольнити вимоги позивача, або відмовити в їх задоволенні.

§ 6. ОЦІНКА ДОКАЗІВ

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Це означає, що закон не містить норм, що встановлюють перевагу одних доказів над іншими або визначають їх достовірність і доказове значення залежно від будь-яких формальних ознак (наприклад, особливостей засобів доказування, джерел одержання відомостей, механізму їх утворення і т. ін.). Ані в законі, ані в підзаконних актах не повинно міститися вказівок, які заздальгідь встановлюють доказову силу та значення доказу; ніякі органи чи посадові особи не вправі давати суду вказівок щодо доказової сили та значення того чи іншого доказу; докази повинні оцінюватися за їх властивостями; не можна вважати, що певний вид доказів має переваги, та без належної оцінки і врахування всіх доказів обґрунтовувати ним рішення.

Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам у цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Оцінка доказів має місце на всіх стадіях господарського судочинства. В оцінці доказів задіяні суд та учасники справи. Проте значущість оцінки, її критерії залежать від характеру зазначених суб'єктів.

Оцінка доказів має здійснюватися з дотриманням таких принципів:

а) суд здійснює оцінку відповідно до своїх внутрішніх переконань;

б) суд оцінює докази безпосередньо, повно, всебічно, об'єктивно в їх сукупності;

в) оцінюючи докази, суд зобов'язаний керуватися законом.

Оцінка доказів відповідно до внутрішнього переконання судді полягає в тому, що суддя самостійно вирішує питання щодо достовірності доказів, достатності їх для винесення рішення, істинності відомостей, які містяться в доказах. Внутрішнє переконання судді – це його власне ставлення до певного об'єкта, тобто конкретне почуття або сукупність почуттів судді, які виникають у процесі розгляду й вирішення справи з приводу певних об'єктів, що мають значення

для справи. Отже, внутрішнє переконання – це ставлення суду до обставин справи, що ґрунтується на доказах.

Безпосередність оцінки доказів означає, що суд повинен дослідити докази безпосередньо в судовому засіданні. Вимога безпосередності полягає в сукупності закріплених законом правил, що встановлюють спосіб сприйняття судом доказових фактів, які мають значення для вирішення справи. Згідно з таким визначенням обов'язок суду в судових засіданнях, а в необхідних випадках і поза судовим засіданням полягає в безпосередньому сприйнятті та дослідженні доказів та інших даних справи. Суддям, які не брали участі в дослідженні доказів, забороняється ухвалювати судові рішення.

З метою підтримання неупередженого дослідження доказів закон закріплює правила про відвід судді. Відсутність зацікавленості в результаті справи, що розглядається, обумовлює всебічність дослідження доказів. Якщо представники сторін діють у рамках своїх правових позицій і досліджують докази відповідно до своїх вимог або заперечень, то суд, будучи не зацікавленим у вирішенні спору, досліджує докази всебічно. Це означає взяття до уваги доказів усіх учасників справи, дослідження та оцінку доказів з позиції незалежної особи. Правильність висновків у справі може бути обумовлена повним дослідженням доказів та правильністю їх оцінки судом.

Таким чином, оцінка доказів – це процесуальна та розумова діяльність суду із визначення належності, допустимості доказів, їх достовірності, достатності та взаємного зв'язку, що має місце на всіх стадіях цивільного процесу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає мета судового доказування?
2. Які класифікації доказів вам відомі?
3. Розкрийте сутність понять «належність», «допустимість», «достатність», «достовірність» доказів.
4. Назвіть етапи доказування.
5. Які факти не потребують доказування?
6. Як визначається предмет доказування в господарській справі?

ГЛАВА 7

СУДОВІ ВИТРАТИ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

§ 1. ПОНЯТТЯ І СКЛАД СУДОВИХ ВИТРАТ

Господарське процесуальне законодавство покладає на сторони і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, обов'язок з оплати судових витрат. Це обумовлюється не лише бажанням держави частково компенсувати витрати, пов'язані зі здійсненням господарськими судами правосуддя в господарських відносинах, але й попередженням подання необґрунтованих позовів, сприянням добровільному виконанню сторонами своїх обов'язків, передбачених законом або укладеним договором, сприянням усуненню порушень прав і законних інтересів сторін.

Судові витрати складаються із судового збору, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом і дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката та інших витрат, пов'язаних із розглядом справи (ст. 44 ГПК).

До інших витрат, пов'язаних із розглядом справи, відносять суми, що підлягають виплаті особам, викликаним до господарського суду згідно зі ст. 30 ГПК; витрати, пов'язані з виконанням судового рішення.

§ 2. СУДОВИЙ ЗБІР І ПОРЯДОК ЙОГО СПЛАТИ (СТЯГНЕННЯ)

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір»⁵⁹. Судовий збір включається до складу судових витрат (ст. 1 цього Закону).

⁵⁹ Про судовий збір : закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. Ст. 87.

Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. Судовий збір сплачується відповідно до Закону України «Про судовий збір» через банківські установи чи поштові відділення зв'язку за рахунок платника. У призначенні платежу платник судового збору повинен вказати слова «судовий збір», код ЄДРПОУ суду, до якого він звертався, пункт із таблиці ставок судового збору, за яким визначено розмір судового збору.

Відповідні процесуальні дії, за які передбачено сплату судового збору, суди здійснюють тільки після пред'явлення платником платіжного документа про сплату належної суми судового збору з підтвердженням зарахування суми судового збору на казначейський рахунок згідно з випискою з казначейського рахунку (крім передбачених законодавством випадків звільнення від сплати судового збору).

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, або у відсотковому співвідношенні до ціни позову, або ж у фіксованому розмірі.

Кошти судового збору направляються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, вебпорталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису та інше. Згідно із законом судовий збір у повному обсязі буде зараховуватись до спеціального фонду Державного бюджету України.

Судовий збір справляється:

– за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

– за подання до суду апеляційної та касаційної скарги на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

– за видачу судами документів.

Розміри судового збору встановлено відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» (див. табл.).

Ставки судового збору

За подання до господарського суду	Розмір судового збору
1	2
1) позовної заяви майнового характеру	1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб і не більше 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
2) позовної заяви немайнового характеру	1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб
3) заяви про вжиття запобіжних заходів та забезпечення позову	1,5 розміру мінімальної заробітної плати
4) заяви про видачу судового наказу	0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
5) заяви про скасування судового наказу	0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
6) заяви про вжиття запобіжних заходів та забезпечення позову; заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду; заяви про скасування рішення третейського суду; заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду; заяви про роз'яснення судового рішення	0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб
7) апеляційної скарги на рішення суду; апеляційних скарг у справі про банкрутство; заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами	150 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги

Закінчення табл.

1	2
8) касаційної скарги на рішення суду; касаційних скарг у справі про банкрутство	200 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги
9) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду; заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду	1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб
10) заяви про затвердження плану санації до порушення провадження у справі про банкрутство	2 розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб
11) заяви про порушення справи про банкрутство	10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
12) заяви кредиторів, які звертаються з грошовими вимогами до боржника після оголошення про порушення справи про банкрутство, а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом; заяви про визнання правочинів (договорів) недійсними та спростування майнових дій боржника в межах провадження у справі про банкрутство; заяви про розірвання мирової угоди, укладеної у справі про банкрутство, або визнання її недійсною	2 розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб

У господарсько-процесуальних відносинах судовий збір не справляється за подання:

1) заяви про перегляд Верховним Судом судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

2) заяви про скасування судового наказу;

3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

4) заяви про поворот виконання судового рішення;

5) заяви про винесення додаткового судового рішення;

б) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду;

7) клопотання про визнання і виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної та касаційної скарг у таких справах;

В господарсько-процесуальних відносинах **пільги щодо сплати судового збору** відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» мають:

у вигляді звільнення від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях:

1) позивачі – у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

2) органи місцевого самоврядування – за подання заяви про визнання спадщини відумерлою;

3) позивачі – у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно.

Порядок сплати та повернення судового збору. Судовий збір перераховується у безготівковій та готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку.

За подання нерезидентами позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір може сплачуватися нерезидентами в іноземній валюті з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

У разі якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову

неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

У разі якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог питання щодо повернення суми судового збору вирішується відповідно до ст. 7 Закону «Про судовий збір».

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. У разі коли в позовній заяві об'єднано дві і більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожною вимогою немайнового характеру.

Якщо скаргу (заяву) подано про перегляд судового рішення в частині позовних вимог (сум, що підлягають стягненню за судовим рішенням), судовий збір за подання скарги (заяви) вираховується та сплачується лише щодо перегляду судового рішення в частині таких позовних вимог (оспорюваних сум).

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

У разі вибуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений.

У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

У разі якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним із них вимог окремим платіжним документом.

У разі коли позов немайнового характеру подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір сплачується кожним позивачем окремим платіжним документом у розмірах, установлених ст. 4 цього Закону за подання позову немайнового характеру.

Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі: подання позову одним позивачем до кількох відповідачів; об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог.

Розподіл судового збору між сторонами та перевірка повноти сплати судового збору здійснюються відповідно до процесуального законодавства.

Сплачена сума судового збору **повертається** за ухвалою суду в разі:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподанням заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподанням позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);

5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях.

У першому випадку судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми, в інших випадках – повністю.

У разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

Повернення сплаченої суми судового збору здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

§ 3. ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЗГЛЯДОМ СПРАВИ

До судових витрат, крім судового збору, належать витрати, пов'язані з розглядом справи, які складаються із сум, що підлягають виплаті за проведення експертизи, призначеної господарським судом (ст. 98, 99, 100 ГПК України), витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження (ст. 82 ГПК), оплати послуг перекладача (ст. 125 ГПК), адвоката (ст. 126 ГПК).

Суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією, про що постановляє ухвалу (забезпечення судових витрат).

Суд може зобов'язати учасника справи, який заявив клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією.

У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд вправі відхилити клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

Як захід забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи.

Таке забезпечення судових витрат застосовується, якщо:

1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов;

2) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Таке забезпечення судових витрат також може бути застосоване, якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Сума забезпечення витрат на професійну правничу допомогу визначається судом з урахуванням їх документального обґрунтування. У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення витрат на професійну правничу допомогу суд, за клопотанням відповідача, має право залишити позов без розгляду.

У випадку задоволення позову суд ухвалює рішення про повернення внесеної суми позивачу, а у випадку відмови у позові, закриття провадження чи залишення позову без розгляду – про відшкодування за її рахунок витрат відповідача повністю або частково в порядку, передбаченому ГПК. Невикористана частина внесеної позивачем суми повертається позивачу не пізніше п'яти днів із дня вирішення питань, зазначених у цій частині, про що суд постановляє ухвалу.

Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави. За результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

Із метою розподілу судових витрат:

1) розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу професійну правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката, визначається згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат;

3) учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу.

Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

- складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У разі недотримання перерахованих вимог суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз:

Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та наймом житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно розміру мінімальної заробітної плати.

Експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану із справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків.

У випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат.

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт.

У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

Витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи:

Особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат.

Розмір витрат, пов'язаних із проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних із розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

У випадках, коли сума витрат, пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних із розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, установлених ГПК України.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

§ 4. РОЗПОДІЛ ТА ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ

Залежно від рішення господарського суду відбувається й розподіл судових витрат. При цьому головний принцип, закладений в основу розподілу судових витрат, – принцип покладання витрат на сторону, яка пред'явила безпідставний позов, або на сторону, яка затіяла необґрунтований спір. Суд, відмовляючи в задоволенні позову, може покласти судові витрати на відповідача, з вини якого виник спір. У разі часткового задоволення позову судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно. Зазначене правило

розподілу судових витрат застосовується для вирішення як майнових спорів, так і немайнових.

Розподіл судових витрат є обов'язком суду, що під час ухвалення судового рішення визначається в його резолютивній частині.

У резолютивній частині рішення вказується про розподіл господарських витрат між сторонами, про повернення судового збору з бюджету.

Судовий збір покладається:

– у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, – на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо судом відхилено частину пропозицій кожної зі сторін;

– у спорах, що виникають під час виконання договорів та з інших підстав, – на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї судовий збір незалежно від результатів вирішення спору.

Судовий збір, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в дохід бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати судового збору.

Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує збір за рахунок другої сторони й у тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати судового збору.

Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на відповідача;
- 2) у разі відмови в позові – на позивача;
- 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує:

- 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;
- 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним предмету спору, з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або

заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;

4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись.

§ 5. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ГПК України випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Про заходи процесуального примусу суд постановляє ухвалу.

Види заходів процесуального примусу (ст. 132 ГПК):

- 1) попередження;
- 2) видалення із зали судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) штраф.

Попередження і видалення із зали судового засідання. До учасників судового процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді (головуючого судді) застосовується попередження, а в разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. У разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом.

Штраф. Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу в сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

- 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству;
- 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;

5) порушення заборон використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

У випадку повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд, з урахуванням конкретних обставин, стягує в дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від п'яти до п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, щодо якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків⁶⁰.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. З яких елементів складаються судові витрати?
2. Що таке судовий збір?
3. Як обчислюється судовий збір?
4. Які правила розподілу судових витрат передбачено ГПК України?
5. В яких випадках господарський суд має право накладити штраф на учасника процесу?

⁶⁰ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 : із змін. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 1. Ст. 27.

ГЛАВА 8

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

§ 1. Поняття і види строків у господарському процесі

На ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів юридичних та фізичних осіб у сфері господарської діяльності в порядку господарського судочинства суттєвим чином впливає фактор часу, з точки зору своєчасності розгляду спору, надання зацікавленим особам можливості результативно брати участь у процесі вирішення справи. Значення процесуальних строків виявляється в матеріально-правовому і процесуальному аспектах. Матеріально-правовий аспект полягає в наданні стійкості матеріально-правовим відносинам сторін і, як наслідок, реалізації принципу правової визначеності. Процесуально-правовий аспект полягає у внесенні впорядкованості та визначеності у процесуальні правовідносини, забезпеченні своєчасного здійснення судової форми захисту.

Тому встановлення оптимального нормативно-правового регулювання строків розгляду та вирішення справ у господарських судах, виконання рішень суду, здійснення окремих процесуальних дій набуває важливого значення.

Під **процесуальним строком** слід розуміти встановлений законом або судом проміжок часу, з яким ГПК пов'язує можливість або необхідність вчинення судом і учасниками господарського процесу процесуальних дій, а його закінчення (пропущення) може мати негативні наслідки для осіб, які беруть участь у справі.

Строки для вчинення процесуальних дій визначаються точною календарною датою, зазначенням події, що мала неминуче настати, чи періодом часу. В останньому випадку дію може бути вчинено протягом усього періоду (ст. 116 ГПК).

Згідно з ч. 1 ст. 113 ГПК України строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, – встановлюються судом. Відповідно строки в господарському процесі можна розділити на два види: *строки, встановлені законом і призначені господарським судом.*

Строки, встановлені законом, у свою чергу, можуть бути поділені на строки, встановлені законом для господарського суду (службові строки) і для осіб, які беруть участь у справі. Серед строків, установлених законом для господарського суду, можна виділити: строки вирішення спору, перегляду рішення суду, вчинення окремих процесуальних дій.

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку.

Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1–3 частини першої статті 227 та пунктом 1 частини першої статті 228 цього Кодексу (ст. 195 ГПК України).

Чинним законодавством встановлено строки здійснення господарським судом окремих процесуальних дій. Як правило, у законодавстві визначаються фіксовані строки, протягом яких суд повинен вчинити процесуальну дію.

Суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі. Процесуальні та інші документи і докази у паперовій формі не пізніше трьох днів з дня їх надходження до суду переводяться у електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ч. 9 ст. 6 ГПК України).

У ГПК України визначено й інші строки, необхідність дотримання яких вимагається від господарського суду. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 175 ГПК України ухвала про відмову у відкритті провадження у справі постановляється не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому ст. 242 ГПК України.

Іноді в господарському процесуальному законодавстві вимога до господарського суду щодо вчинення окремих процесуальних дій формулюється без вказівки на фіксовані строки, а визначається період часу, протягом якого вони можуть або мають бути здійснені. Наприклад, неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена,

можуть особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена (ч. 3 ст. 44 ГПК України).

Згідно зі ст. 273 ГПК України апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції розглядається протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі. Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції розглядається протягом тридцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі. Апеляційна скарга на ухвалу, постанову суду першої інстанції у справах про банкрутство (неплатоспроможність) у випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», розглядається протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі.

Чинним законодавством установлюються строки, дотримання яких вимагається від осіб, які беруть участь у справі. Приписи ГПК України, адресовані особам, які беруть участь у справі, так само, як і господарському суду, що стосуються окремих процесуальних дій, можуть бути виражені вказівкою на подію, з настанням якої можливе їх вчинення, періодом часу, коли вони можуть або мають бути здійснені.

Господарському суду чинним законодавством надано право встановлювати для осіб, які беруть участь у справі, строки, протягом яких можуть чи мають бути здійснені процесуальні дії.

До компетенції господарського суду у встановленні процесуальних строків віднесено, зокрема, встановлення часу наступного засідання господарського суду після відкладення розгляду справи в межах установлених ГПК України строків розгляду справи (ст. 216 ГПК України).

§ 2. ОБЧИСЛЕННЯ ТА ЗАКІНЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ. НАСЛІДКИ НЕДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Процесуальні строки, встановлені законом та призначені господарським судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати (ст. 115 ГПК України).

Згідно із ч. 1 ст. 116 ГПК України перебіг процесуального строку, обчислюваного роками, місяцями або днями, починається наступного дня після календарної дати або настання події, якими визначено його початок.

Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку.

Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа не має, строк закінчується в останній день цього місяця.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати, закінчується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію тільки в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здані на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку (ст. 116 ГПК України). Дата здачі документів органу зв'язку підтверджується датою поштового штампеля на конверті. Для підтвердження здачі документів на пошту чи телеграф господарському суду можуть бути надані відповідні документи: квитанція про здачу документів на пошту, квитанція або чек касового апарата під час здачі документів на телеграф.

Якщо процесуальна дія здійснюється безпосередньо в господарському суді (наприклад здача документів у канцелярію суду), вона має бути виконана до кінця робочого дня, встановленого в суді.

Наслідки недотримання процесуальних строків погашає право на вчинення процесуальних дій. Так, відповідно до ст. 118 ГПК України право на вчинення процесуальних дій втрачається із закінченням установленого законом або призначеного судом строку. Заяви, скарги і документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ГПК України.

Згідно із ст. 321 ГПК України строки подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, визначені в ч. 2 ст. 321 ГПК України, не можуть бути поновлені.

§ 3. ЗУПИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ, ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПРОДОВЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Господарське процесуальне законодавство передбачає зупинення провадження у справі. Зупинення перебігу процесуальних строків пов'язується законодавцем зі складними обставинами, що можуть вплинути на порушення допустимих та розумних строків вирішення справи. Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків (ст. 117 ГПК).

Перебіг усіх незакінчених процесуальних строків зупиняється із зупиненням провадження у справі.

З дня поновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується (ст. 117 ГПК).

Після зникнення обставин, що викликали зупинення провадження у справі, господарський суд поновлює провадження. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків поновлюється. У цьому випадку процесуальні строки обчислюються з урахуванням часу, що минув до припинення провадження у справі. Іншими словами, процесуальні дії мають бути вчинені протягом процесуального строку, що залишився.

На підставі суб'єктивних або об'єктивних причин особа, яка бере участь у процесі, може пропустити встановлений законом процесуальний строк. Право на вчинення процесуальних дій втрачається із закінченням встановленого законом або призначеного судом строку. Заяви, скарги і документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ГПК України (ст. 118 ГПК). За заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи господарський суд може визнати причину пропуску встановленого законом процесуального строку поважною і відновити пропущений строк, крім випадків, передбачених ГПК.

Одночасно із поданням заяви про поновлення процесуального строку має бути вчинена процесуальна дія (подані заява, скарга, документи тощо), стосовно якої пропущено строк.

Про відновлення пропущеного строку зазначається в рішенні, ухвалі чи постанові господарського суду. Про відмову у відновленні строку виноситься ухвала, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Ухвалу про відмову у відновленні пропущеного строку може бути оскаржено.

Призначені господарським судом строки можуть бути ним продовжені за заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи (ст. 119 ГПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які види процесуальних строків вам відомі?
2. Які правила обчислення процесуальних строків передбачено ГПК?
3. Назвіть наслідки пропущення процесуальних строків.
4. У чому полягає відмінність між поновленням та продовженням процесуальних строків?

ГЛАВА 9

НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ. Заява про видачу судового наказу

Наказне провадження є особливою формою судового провадження у господарському судочинстві, що призначене для розгляду вимог про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Відповідно до ст. 148 ГПК України судовий наказ може бути видано тільки за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Особа має право звернутися до суду з вищезазначеними вимогами в наказному або спрощеному позовному провадженні на свій вибір.

Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги. Заявником та боржником у наказному провадженні можуть бути юридичні особи та фізичні особи – підприємці. Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими господарським процесуальним законодавством для подання позовної заяви.

Заява про видачу судового наказу подається до суду у письмовій формі та підписується заявником. У заяві про видачу судового наказу повинно бути зазначено:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), вказівку на статус фізичної особи – підприємця (для

фізичних осіб – підприємців), а також офіційні електронні адреси та інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання;

4) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються;

5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги.

До заяви про видачу судового наказу додаються:

1) документ, що підтверджує сплату судового збору;

2) документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника;

3) копія договору, укладеного в письмовій (у тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості;

4) інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги.

Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має зареєстровану офіційну електронну адресу, заявник у подальшому повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви, виключно в електронній формі.

Заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом.

За подання заяви про видачу судового наказу справляється судовий збір у розмірі, встановленому законом. У разі відмови у видачі судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У разі подання стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви.

§ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ ПРО ВИДАЧУ СУДОВОГО НАКАЗУ. ЗМІСТ СУДОВОГО НАКАЗУ

Вирішення справ у порядку наказного провадження здійснюється у формі видачі судового наказу як особливої форми судового рішення про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При цьому судовий наказ одночасно є й

виконавчим документом, який підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень у порядку, встановленому законом.

Суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження. Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника. За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу. Перелік підстав для відмови у видачі судового наказу закріплено ст. 152 ГПК України і є вичерпним. Так, **суддя відмовляє у видачі судового наказу**, якщо:

- 1) заяву подано з порушеннями вимог ст. 150 ГПК України;
- 2) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- 3) заявлено вимогу, яка не відповідає вимогам ст. 148 ГПК України;
- 4) наявні обставини, зазначені у ч. 1 ст. 175 ГПК України;
- 5) з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, установлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою;
- 6) судом раніше виданий судовий наказ за тими самими вимогами, за якими заявник просить видати судовий наказ;
- 7) судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. 3–6 ч. 1 ст. 152 ГПК України;
- 8) із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу;
- 9) заяву подано з порушенням правил підсудності⁶¹.

⁶¹ Суддя з метою визначення підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Якщо за результатами розгляду отриманих судом відомостей про місцезнаходження боржника буде встановлено, що заява про видачу судового наказу не підсудна цьому суду, суд не пізніше десяти днів з дня надходження заяви постановляє ухвалу про передачу заяви про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами за підсудністю.

Про відмову у видачі судового наказу суддя постановляє ухвалу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви про видачу судового наказу. Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 152 ГПК України, не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою в порядку, встановленому законом, після усунення її недоліків. Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. 3–6 ч. 1 ст. 152 ГПК України унеможливує повторне звернення з такою самою заявою. Заявник у цьому випадку має право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку.

У разі якщо в заяві про видачу судового наказу містяться вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, суд постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу лише в частині цих вимог. У разі якщо заявлені вимоги між собою взаємопов'язані і окремий їх розгляд неможливий, суд відмовляє у видачі судового наказу.

Якщо за результатами розгляду заяви про видачу судового наказу судом не виявлено підстав для відмови у видачі судового наказу, суд видає судовий наказ.

Відповідно до ст. 155 ГПК України в судовому наказі зазначаються:

- 1) дата видачі наказу;
- 2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ;
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника;
- 4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги;
- 5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню;
- 6) сума судових витрат, що сплачена заявником і підлягає стягненню на його користь з боржника;
- 7) повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті;

- 8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу;
- 9) дата набрання судовим наказом законної сили;
- 10) строк пред'явлення судового наказу до виконання;
- 11) дата видачі судового наказу стягувачу.

Копія судового наказу (текст) разом з додатками не пізніше наступного дня після видачі судового наказу надсилаються боржнику за адресою місцезнаходження (місця проживання), зазначеною в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований за заявою боржника про скасування судового наказу, поданою боржником протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому копії судового наказу. У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили.

Судовий наказ складається і підписується суддею у двох приірниках, один з яких залишається в суді, а другий протягом п'яти днів з дня набрання ним законної сили видається під розписку або надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням про вручення, чи цінним листом з описом вкладеного у разі відсутності електронної офіційної адреси.

§ 3. РОЗГЛЯД ЗАЯВИ ПРО СКАСУВАННЯ СУДОВОГО НАКАЗУ

Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію боржникові на його офіційну електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням про вручення, чи цінним листом з описом вкладеного, якщо офіційної електронної адреси боржник не має. Копія судового наказу, що надсилається боржникові, обов'язково має містити інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами. Днем отримання боржником копії судового наказу є день його вручення боржнику, визначений відповідно до ГПК України.

Боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву

про його скасування до суду, який його видав. Заява про скасування судового наказу може також бути подана органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Заява про скасування судового наказу подається в суд у письмовій формі і повинна містити:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника для фізичних осіб – громадян України;

3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника боржника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

- 4) наказ, що оспорується;
- 5) зазначення про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача.

Заява підписується боржником або його представником. До заяви про скасування судового наказу додаються:

- 1) документ, що підтверджує сплату судового збору;
- 2) документ, що підтверджує повноваження представника боржника, якщо заява подається таким представником;
- 3) клопотання про поновлення пропущеного строку, якщо заява подається після спливу строку, передбаченого законом для її подання.

Не пізніше наступного дня після надходження до суду заява про скасування судового наказу передається судді, визначеному у порядку автоматизованого розподілу справ, який вирішує питання про її прийняття.

У разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя постановляє ухвалу про її повернення не пізніше двох днів з дня її надходження до суду. Заява боржника про скасування судового наказу, подана після закінчення строку, встановленого законом для її подання, повертається, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви.

У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. В ухвалі про скасування судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання судового наказу в порядку, встановленому ГПК України.

Окрім скасування судового наказу за заявою боржника, суд може внести виправлення до судового наказу, визнати його таким, що не підлягає виконанню, відстрочити чи розстрочити або змінити спосіб чи порядок його виконання в порядку, встановленому господарським процесуальним законодавством.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте вимоги, за якими може бути видано судовий наказ.
2. Визначте особливості розгляду заяв про видачу судового наказу.
3. Дайте характеристику змісту судового наказу
4. Визначте особливості розгляду заяви про скасування судового наказу

ГЛАВА 10

ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

§ 1. ПРАВО НА ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Право на звернення до суду за судовим захистом займає важливе місце серед конституційних гарантій прав і свобод кожної особи. Конституційна норма про право на судовий захист стосовно суб'єктів господарських правовідносин знаходить свою подальшу конкретизацію в ст. 4 ГПК України, відповідно до якої юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Таким чином, щоби пустити в хід механізм судового захисту, необхідним є звернення заінтересованої особи до суду з відповідним проханням у встановленій процесуальній формі.

Діяльність господарського суду щодо захисту порушених прав та інтересів суб'єктів господарських правовідносин відбувається в порядку наказного та позовного провадження, основним з яких є позовне провадження (загальне та спрощене).

Процесуальним засобом звернення до суду в порядку позовного провадження є позов, що одержує своє закріплення в позовній заяві.

Право на позов об'єднує в собі дві правомочності: право на пред'явлення позову і право на задоволення позову, які повинні виступати в єдності, оскільки без права на пред'явлення позову не може бути права на задоволення позову. Також право на пред'явлення

позову не буде для позивача засобом захисту порушеного або оспорюваного права, якщо у нього не буде права на задоволення позову. Водночас право на пред'явлення позову та право на задоволення позову носять самостійний характер. Особі може належати право на задоволення позову за відсутності у неї права на пред'явлення позову, якщо особою не виконано формальні вимоги його подання. І навпаки, наявність в особі права на пред'явлення позову не завжди означає наявність у неї права на задоволення позову, тому що суд може встановити, що вимоги не ґрунтуються на законі, і відмовити в їх задоволенні.

Право на позов – самостійне суб'єктивне право, яке існує за наявності певних умов (передумов). *Передумови права на пред'явлення позову* – обставини, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує виникнення суб'єктивного права особи на пред'явлення позову по конкретній справі.

Згідно із ст. 4 ГПК України юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Разом із тим, щоб отримати судовий захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи законного інтересу, а також привести в дію механізм процесуальних засобів захисту, необхідно мати, в першу чергу, право на звернення до суду (право на пред'явлення позову). Таким чином, у теорії процесуального права набув поширення погляд, відповідно до якого наявність або відсутність права на звернення до суду з позовом у кожному конкретному випадку в кожного конкретного суб'єкта залежить від певних обставин, іменованих передумовами права на пред'явлення позову.

Передумови права на звернення до суду поділяють на суб'єктивні та об'єктивні, пов'язані з характером предмета, який підлягає розгляду судом, на позитивні та негативні – залежно від зв'язку права на звернення до суду з наявністю або відсутністю обставин.

Суб'єктивною передумовою права на пред'явлення позову є правосуб'єктність особи, яка звертається до суду із заявою. За загальним правилом звертатися до суду можна лише для захисту права чи

законного інтересу, які, на думку заявника, належать йому. Перешкодою до пред'явлення позову згідно з п. 6 ч. 1 ст. 175 ГПК України є та обставина, що настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено суб'єкта господарювання, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, і спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Об'єктивні позитивні передумови – це передбачені в господарському процесуальному законі обставини, які повинні бути в даному випадку під час пред'явлення позову. До позитивних передумов нині належить положення п. 1 ч. 1 ст. 175 ГПК України, згідно з якою право на пред'явлення позову є у відповідної особи та суддя повинен прийняти заяву, яка підлягає розгляду в суді, якщо вимога належить до юрисдикції господарських судів.

Негативні передумови – це обставини, відсутність яких є необхідною, щоб відповідно до процесуального закону суддя прийняв заяву. Вони передбачені законом для того, щоб не допустити винесення суперечливих або взаємовиключних судових рішень. До таких передумов права на пред'явлення позову належать:

– відсутність рішення суду, що набрало законної сили, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав або ухвали про прийняття відмови позивача від позову чи про затвердження мирової угоди сторін, або ж судового наказу, що набрав законної сили, за тими самими вимогами (п. 2 ч. 1 ст. 175 ГПК України);

– відсутність у провадженні суду справи із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав (п. 3 ч. 1 ст. 175 ГПК України);

– відсутність рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, прийнятого в межах його компетенції в Україні щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення (п. 4 ч. 1 ст. 175 ГПК);

– відсутність рішення суду іноземної держави або міжнародного комерційного арбітражу, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 175 ГПК).

Якщо судом встановлено зазначені передумови, особі належить право на судовий розгляд її позовної вимоги. Якщо будь-яка з передумов відсутня, звернення до суду не може викликати судового розгляду позову.

Наслідки відсутності права на позов і права на пред'явлення позову неоднакові. Відсутність права на позов у матеріальному сенсі означає відсутність самого права вимагати певної поведінки від боржника. Установити наявність або відсутність права на позов можна лише в результаті розгляду справи по суті. Наслідком відсутності цього права є рішення суду про відмову в задоволенні позову.

Право на пред'явлення позову не залежить від наявності або відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Для пред'явлення позову досить припущення про наявність права на позов. Право на пред'явлення позову є й за відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Наявність або відсутність необхідних передумов права на пред'явлення позову перевіряється судом під час прийняття позовної заяви. Якщо виявляється відсутність хоча б однієї з них під час подання позовної заяви, то суддя відмовляє в її прийнятті. Якщо ж відсутність передумови встановлюється після порушення справи або під час судового розгляду, то провадження у справі припиняється на будь-якій стадії.

Для відкриття провадження у справі в господарському суді необхідно реалізувати право на пред'явлення позову в порядку, встановленому законом, тобто дотриматися необхідних умов реалізації цього права.

До порядку звернення до господарського суду з позовом пред'являється вичерпний перелік вимог. Недотримання умов реалізації права на пред'явлення позову тягне за собою неможливість відкриття провадження у справі в суді. Позивач може виправити допущені помилки й повторно звернутися до суду з тотожним позовом на загальних підставах (ст. 174 ГПК).

До умов реалізації права на пред'явлення позову належать:

1. *Належність справи до територіальної юрисдикції (підсудності) даного суду* (ст. 27–30 ГПК). Якщо непідсудність справи даному суду буде виявлено суддею під час подачі позовної заяви, суддя не приймає справу до провадження, а направляє матеріали справи за встановленою підсудністю.

2. *Наявність належно оформлених повноважень представника на пред'явлення позову*. Позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі й підписується позивачем (повноважною посадовою особою позивача) або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи (ч. 2 ст. 162 ГПК). До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ч. 5 ст. 164 ГПК).

3. *Сплата судового збору.* Закон України «Про судовий збір», ст. 164 ГПК України закріплюють попередній порядок сплати судового збору.

4. *Дотримання змісту позовної заяви.* Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, необхідні для розгляду і вирішення позову в господарському суді (ст. 162 ГПК України).

Таким чином, якщо аналіз суддею передумов права на пред'явлення позову дає йому відповідь на питання наявності права на пред'явлення позову, то аналіз дотримання умов пред'явлення позову дає відповідь на питання, чи правильно реалізується це право.

§ 2. Письмові заяви учасників справи

Судочинство у господарських судах здійснюється в певному порядку, який чітко визначений законом. Господарське процесуальне законодавство визначає допустимі процесуальні дії в судовому процесі, послідовність здійснення процесуальних дій суб'єктами процесуальної діяльності, а також обов'язкове документальне їх оформлення у відповідних процесуальних документах, які служать свідченням дотримання вимог закону, є засобом фіксації дотримання процесуальної форми.

Письмові заяви учасників справи господарське процесуальне законодавство поділяє на дві основні групи:

- *заяви по суті справи;*
- *заяви з процесуальних питань.*

У заявах по суті справи учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору. Підстави, час та черговість подання заяв по суті справи визначаються ГПК України або судом у передбачених ГПК України випадках. Заяви учасників справи по суті справи подаються в письмовій формі. Вимоги щодо змісту заяв по суті справи встановлюються процесуальним законом.

Заявами по суті справи є:

- позовна заява;
- відзив на позовну заяву (відзив);
- відповідь на відзив;
- заперечення;
- пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Заявами з процесуальних питань є заяви, клопотання та заперечення проти заяв і клопотань, у яких учасники справи викладають

свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань, які мають місце під час розгляду справи судом.

Заяви, клопотання і заперечення подаються в письмовій або усній формі. У випадках, визначених ГПК України, або на вимогу суду заяви і клопотання подаються тільки в письмовій формі. Заяви, клопотання і заперечення подаються та розглядаються в порядку, встановленому ГПК України. У випадках, коли ГПК такий порядок не встановлений, він установлюється судом.

Господарським процесуальним законодавством (ст. 170 ГПК України) закріплено загальні вимоги до форми та змісту письмової заяви, клопотання, заперечення. Так, будь-яка *письмова заява, клопотання, заперечення повинні містити:*

1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає заяву, клопотання або заперечення, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), вказівку на статус фізичної особи – підприємця (для такої фізичної особи), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України;

2) найменування суду, до якого вона подається;

3) номер справи, прізвище та ініціали судді (суддів), якщо заява (клопотання, заперечення) подається після постановлення ухвали про відкриття провадження у справі;

4) зміст питання, яке має бути розглянуто судом, та прохання заявника;

5) підстави заяви (клопотання, заперечення);

6) перелік документів та інших доказів (за наявності), що додаються до заяви (клопотання, заперечення);

7) інші відомості, які вимагаються ГПК України.

Вимога вказати в заяві по суті справи, скарзі, заяві, клопотанні або запереченні ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України стосується лише юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України. Іноземна юридична особа подає документ, що є доказом її правосуб'єктності за відповідним іноземним законом (сертифікат реєстрації, витяг з торгового реєстру тощо).

Письмові заява, клопотання чи заперечення підписуються заявником чи його представником. Учасник справи має право додати до письмової заяви, клопотання проект ухвали, постановити яку він просить суд.

Суд, установивши, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання встановлених законом вимог, повертає її заявнику без розгляду.

§ 3. ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ. ВИДИ ПОЗОВІВ

Позов та позовне провадження – центральні категорії цивільного процесу. Історично першим – й універсальним за своєю природою – виникло саме позовне провадження як форма існування цивільного процесу в римському праві. Незважаючи на зміну історичних реалій, позов і сьогодні залишається універсальним засобом судового захисту, переважна кількість справ розглядається в порядку позовного провадження як у господарському судочинстві, так і в цивільному та адміністративному судочинствах. Саме тому дослідження та вивчення позовного провадження та позову дозволяє одночасно отримати інформацію і зрозуміти основні правила розгляду більшості справ, що підпадають під юрисдикцію судів загальної юрисдикції.

Предметом позовного провадження традиційно виступає спір про суб'єктивне цивільне право (в широкому розумінні). Тобто в порядку позовного провадження предметом судового розгляду є спірні матеріальні правовідносини, взаємне становище учасників яких характеризується рівноправністю та диспозитивністю.

Позов можна визначити як пред'явлену через суд до відповідача у встановленій законом процесуальній формі матеріально-правову вимогу про відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

У позові прийнято виділяти складові елементи, що визначають зміст та індивідуалізують його, а саме:

- предмет позову;
- підставу позову;
- зміст позову.

Предмет позову – матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої суд повинен ухвалити рішення.

Від предмета позову слід відрізнити предмет спору, який прийнято називати об'єктом позову. Це те матеріальне благо, отримання якого вимагає позивач, наприклад конкретне майно, грошові кошти, майнове право тощо. Об'єкт позову також можна змінити шляхом зміни розміру позовних вимог, однак при цьому предмет позову не змінюється.

Матеріально-правова вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. *Підстава позову* – обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 162 ГПК України в позовній заяві повинні бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Такі обставини становлять юридичні факти, передбачені гіпотезою матеріальної норми права, що регулює спірні правовідносини, з яких позивач виводить свої вимоги до відповідача. Вимога позивача до відповідача має ґрунтуватися на фактичних обставинах у справі.

Коло юридичних фактів, що входять до підстави позову, спочатку вказується позивачем у позовній заяві. Якщо позивач неповно вказав ці факти, суд вправі запропонувати йому доповнити підставу позову, надати докази на підтвердження наявності або відсутності тих юридично значущих фактів, які позивач не зазначив. Юридичне обґрунтування пред'явленої позовної вимоги в доктрині процесуального права традиційно не вважається підставою позову, проте вимогами п. 5 ч. 3 ст. 162 ГПК України передбачено, щоб у позовній заяві, крім обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, були зазначені й правові підстави позову.

Зміст позову – спосіб судового захисту, який позивач обрав для захисту свого права і який позивач просить господарський суд застосувати. У позовній заяві обов'язково має бути зазначений зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів, – зміст позовних вимог щодо кожного з них (п. 4 ч. 3 ст. 162 ГПК)

У змісті позову виявляється його процесуально-правова сторона. Зміст позову визначається позивачем, виходячи зі способу судового захисту, передбаченого законом.

Виділення елементів позову має таке значення:

– елементи позову індивідуалізують позов, дозволяють встановити тотожність позовів, яка має значення для недопущення існування декількох судових рішень за одним спором;

– виділення елементів позову необхідне для здійснення судом контролю за реалізацією позивачем свого процесуального права на зміну позову. Відповідно до ст. 46 ГПК України позивач вправі до закінчення підготовчого засідання змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета

або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі;

– підстава позову визначає предмет доказування у справі, встановлюючи межі обов'язку позивача з доведення фактів, на які він посилається для обґрунтування своїх вимог;

– предмет і підстава позову визначають межі судової діяльності: суд розглядає справу лише в межах заявлених позовних вимог.

Позови класифікуються за різними підставами:

1) за процесуальною метою, змістом позову (процесуально-правова класифікація позовів);

2) за об'єктом захисту (матеріально-правова класифікація);

3) за характером захисту інтересу в господарському процесі.

За процесуально-правовим критерієм позови класифікуються на позови про визнання, про присудження, перетворювальні позови.

У тих випадках, коли вимога позивача до відповідача спрямована на присудження до виконання на користь позивача обов'язку, що впливає зі спірних правовідносин, мова йде про *позови про присудження* – вимоги, за якими відповідач зобов'язаний передати речі або грошові кошти, наприклад позов про відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням підрядником своїх зобов'язань. Ці позови є найбільш поширеними в судовій практиці.

Позов про визнання – позов, який спрямований на офіційне визнання, встановлення судом наявності або відсутності правовідносин. Оскільки рішенням суду за цими позовами встановлюється існування або відсутність спірних правовідносин, ці позови називають також установчими позовами.

Позови про визнання поділяються на позови про визнання позитивні, коли вони спрямовані на визнання наявності спірного права (позови про визнання права власності), і позови про визнання негативні, коли вони спрямовані на визнання відсутності спірного права (позови про визнання правочину недійсним та ін.).

Позови про присудження та про визнання не вносять перетворень в існуючі правовідносини. Після ухвалення судового акта вони залишаються без змін (декларативні позови). На відміну від декларативних позовів судові акти за перетворювальними позовами змінюють існуючі до судового процесу правовідносини.

Перетворювальні позови – позови, які характеризуються такими способами захисту, як зміна або припинення спірних правовідносин. У судовому процесі з розгляду перетворювального позову

реалізується право особи на зміну правовідносин, що не може бути здійснено без рішення суду.

Судове рішення за таким позовом виступає юридичним фактом матеріального права, яке змінює структуру правовідносин, наприклад позов про зміну договору.

Характерною рисою перетворювальних позовів є те, що судові рішення за ними не можуть бути реалізовані примусовим шляхом. Судові акти самі по собі містять акт виконання – перетворюють спірні правовідносини. Перетворювальні позови можливі, якщо правовідносини відповідно до законодавства можуть бути змінені або припинені тільки судом; необхідність звернення до суду викликана відсутністю згоди однієї зі сторін на зміну або припинення правовідносин, наприклад на зміну чи розірвання господарського договору.

За матеріально-правовою ознакою позови поділяють на позови, що впливають із цивільних, господарських, земельних, корпоративних та інших правовідносин. Практично це необхідно для судової статистики, на її підставі здійснюється узагальнення судової практики за окремими категоріями господарських справ.

За характером інтересу, який захищається, позови в господарському процесі можна поділити на особисті, позови на захист інтересів інших осіб, державних і громадських інтересів та непрямі позови. Підставою для такої класифікації є питання про вигодонабувача за відповідним позовом. Так, особисті позови спрямовані на захист позивачем власних інтересів, і, відповідно, він є безпосереднім вигодонабувачем. Позови на захист прав іншої особи спрямовані на захист суб'єктивних прав не особи, яка подає позов, а інших осіб, чий інтерес захищається в суді, які й будуть вигодонабувачами. Позови на захист публічних та державних інтересів спрямовані в основному на захист майнових прав держави або ж інтересів суспільства, при цьому вигодонабувачем виступає держава або суспільство в цілому. Непрямі (похідні) позови подаються акціонерами і спрямовані на захист прав акціонерного товариства. Вигодонабувачем виступає акціонерне товариство, а побічно – акціонери. Так, відповідно до ст. 54 ГПК України власник (учасник, акціонер) юридичної особи, якому належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства (крім привілейованих акцій) або частка у власності юридичної особи якого становить 10 і більше відсотків, може подати в інтересах такої юридичної особи позов про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою.

§ 4. ПОНЯТТЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ФОРМИ ТА ЗМІСТУ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ. ЦІНА ПОЗОВУ. ДОКУМЕНТИ, ЯКІ ДОДАЮТЬСЯ ДО ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ

Судова діяльність щодо захисту прав і законних інтересів порушується за допомогою позову, в якому зацікавлена особа (позивач) викладає свої вимоги до порушника (відповідача) його прав та інтересів. Позов може виконати роль засобу порушення судової діяльності лише в тому випадку, якщо він втілений у визначеній для нього законом формі – позовній заяві. *Позовна заява* – це заява по суті справи, у якій позивач (або особа, яка звертається до суду в інтересах іншої особи) викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі, і на її підставі вирішується питання про відкриття провадження у справі.

Поряд із вимогами щодо дотримання встановленої письмової форми позовної заяви законодавством закріплено вимоги щодо її змісту. Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, необхідні для розгляду та вирішення позову в господарському суді.

Відповідно до ст. 162 ГПК України *позовна заява повинна містити:*

- 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); поштовий індекс; ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості відомі позивачу), вказівку на статус фізичної особи – підприємця (для фізичних осіб – підприємців); відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;
- 3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспоруються;
- 4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і

який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів, – зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; правові підстави позову;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, в ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору.

У разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Позовна заява підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

В одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами, основні та похідні позовні вимоги. Похідною позовною вимогою є вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої (основної) позовної вимоги.

До позовної заяви додаються документи, які підтверджують:

1) відправлення іншим учасникам справи копії позовної заяви і доданих до неї документів;

2) сплату судового збору в установлених порядку і розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази, позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів). У разі необхідності до позовної заяви додається клопотання про призначення експертизи, витребування доказів тощо.

До заяви про визнання акта чи договору недійсним додається також копія (або оригінал) оспорюваного акта чи договору або засвідчений витяг з нього, а в разі відсутності акта чи договору в позивача – клопотання про його витребування.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 164 ГПК України).

Ціна позову – грошова сума у гривнях, яка відображає заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача й визнається за правилами, визначеними у ст. 163 ГПК України:

1) у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, або сумою, оспорюваною за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку;

2) у позовах про визнання права власності на майно або його витребування – вартістю майна;

3) у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог.

Якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд із наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом під час розгляду справи.

У разі збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову несплачену суму судового збору належить сплатити до звернення в суд із відповідною заявою.

У ціну позову включаються також зазначені в позовній заяві суми неустойки (штрафу, пені), а якщо вони не вказані, – суми їх, визначені суддею. Ціну позову вказує позивач. У разі неправильно визначення ціни позову вона визначається суддею.

Значення ціни позову на момент подання позовної заяви полягає в тому, що з майнових спорів розмір судового збору визначається, виходячи саме з ціни позову. Зі збільшенням позивачем своїх позовних вимог він зобов'язаний сплатити судовий збір, еквівалентний сумі, на яку збільшилися позовні вимоги.

Ціна позову про стягнення іноземної валюти визначається в іноземній валюті та національній валюті України відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України, на день подання позову. Для визначення ціни позову, поданого в іноземній валюті, необхідно виходити з тієї валюти, в якій провадились чи мають бути проведені розрахунки між сторонами.

У разі подання позову про стягнення національної валюти України – еквівалента іноземної валюти ціна позову визначається в національній валюті України за офіційним курсом, визначеним Національним банком України, на день подання позову.

§ 5. ВІДЗИВ НА ПОЗОВНУ ЗАЯВУ. ВІДПОВІДЬ НА ВІДЗИВ

Господарське процесуальне законодавство передбачає право відповідача направити господарському суду відзив на позовну заяву у строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі (ст. 178 ГПК України).

Відзив на позовну заяву – це заява по суті справи, у якій відповідач викладає заперечення проти позову.

Відзив подається у письмовій формі і повинен містити:

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) відповідача, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта (для фізичних осіб – громадян України), номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу та адресу електронної пошти, за наявності;
- 3) у разі повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;
- 4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, наданих позивачем, з якою відповідач погоджується;
- 5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права;

б) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання;

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Відзив підписується відповідачем або його представником.

Якщо відзив не містить вказівки на незгоду відповідача з будь-якою із обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги, відповідач позбавляється права заперечувати проти такої обставини під час розгляду справи по суті, крім випадків, якщо незгода з такою обставиною вбачається з поданих разом із відзивом доказів, що обґрунтовують його заперечення по суті позовних вимог, або відповідач доведе, що не заперечив проти будь-якої із обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги, з підстав, що не залежали від нього.

Копії відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинні бути надіслані (надані) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду.

До відзиву додаються:

1) докази, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем;

2) документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи.

До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Відзив подається у строк, установлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами.

Незважаючи на те, що подання відзиву на позовну заяву закріплено в господарському процесуальному законодавстві як право відповідача, якщо суд зобов'яже в ухвалі про порушення провадження у справі надати його до судового розгляду, в разі невиконання цієї

вимоги суд має право стягнути з відповідача в дохід державного бюджету штраф, передбачений ст. 135 ГПК України.

У строк, установлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, позивач має право подати відповідь на відзив відповідача. У відповіді на відзив позивач викладає свої пояснення, міркування та аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень та мотиви їх визнання або відхилення.

Відповідь на відзив подається у письмовій формі і за змістом повинна відповідати вимогам ч. 3–6 ст. 165 ГПК України. Відповідь на відзив підписується позивачем або його представником.

Відповідь на відзив подається у строк, установлений судом. Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

§ 6. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ (ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ). ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

Інститут забезпечення позову є засобом, що гарантує виконання майбутнього рішення господарського суду. Необхідність у застосуванні заходів забезпечувального характеру виникає тоді, коли є реальна загроза того, що відповідач діятиме недобросовісно або коли невжиття таких заходів зробить неможливим виконання судового рішення.

Господарський суд за заявою учасника справи має право вжити заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду (ст. 136 ГПК України).

Забезпечення позову як засіб запобігання можливим порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу, включаючи перегляд рішення, ухвали, в апеляційному чи в касаційному порядку.

Клопотання про забезпечення позову, яке раніше було відхилено повністю або частково, може бути подано вдруге, якщо змінились певні обставини. Тобто на заяві про забезпечення позову, в задоволенні яких було відмовлено, не поширюється заборона повторного звернення до господарського суду.

У вирішенні питання про забезпечення позову господарський суд має здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням:

- розумності, обґрунтованості й адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову;

- забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу;

- наявності зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову та предметом позовної вимоги, зокрема, чи спроможний такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову;

- імовірності утруднення виконання або невиконання рішення господарського суду в разі невжиття таких заходів;

- запобігання порушенню у зв'язку із вжиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, які не є учасниками даного судового процесу⁶².

Законом передбачено вичерпний перелік заходів забезпечення позову залежно від характеру вимог позивача. Згідно зі ст. 137 ГПК України **позов забезпечується:**

- накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачу і знаходяться у нього чи в інших осіб;

- заборонаю відповідачу вчиняти певні дії;

- встановленням обов'язку вчинити певні дії;

- заборонаю іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві, або виконувати щодо нього інші зобов'язання;

- зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку;

- зупиненням продажу майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно або про виключення його з опису і про зняття з нього арешту;

⁶² Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16. Вісник господарського судочинства. 2012. № 1. С. 20.

- передачею речі, що є предметом спору, на зберігання іншій особі, яка не має інтересу в результаті вирішення спору;
- зупиненням митного оформлення товарів чи предметів, що містять об'єкти інтелектуальної власності;
- арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги;
- іншими заходами, необхідними для забезпечення ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів, якщо такий захист або поновлення не забезпечуються вищенаведеними заходами.

Суд може застосувати кілька заходів забезпечення позову.

Заходи забезпечення позову, крім арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

Законом встановлено і певні обмеження щодо застосування заходів забезпечення позову. Так, не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються.

Не допускається забезпечення позову у спорах, що виникають з корпоративних відносин, шляхом заборони:

1) проводити загальні збори акціонерів або учасників господарського товариства та приймати ними рішення, крім заборони приймати конкретні визначені судом рішення, які прямо стосуються предмета спору;

2) емітенту, зберігачу, депозитарію надавати реєстр власників іменних цінних паперів, інформацію про акціонерів або учасників господарського товариства для проведення загальних зборів товариства;

3) участі (реєстрації для участі) або неучасті акціонерів або учасників у загальних зборах товариства, визначення правомочності загальних зборів акціонерів або учасників господарського товариства;

4) здійснювати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб покладені на них згідно із законодавством владні повноваження, крім заборони приймати конкретні визначені судом рішення, вчиняти конкретні дії, що прямо стосуються предмета спору.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів Національного банку України, а також встановлення для Національного банку України, його посадових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії.

Не допускається забезпечення позову у справах, відповідачем у яких є неплатоспроможний банк або Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, шляхом:

- 1) накладення арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачу;
- 2) заборони відповідачу, його посадовим особам вчиняти певні дії.

Майно або грошові суми клієнта неплатоспроможного банку, на які судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, можуть бути передані приймаючому або перехідному банку чи спеціалізованій установі, утвореній Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб порядку з письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. При цьому передані майно або грошові суми залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту.

Суд, який вирішує спір про право власності на акції (частки, паї) товариства, права акціонера (учасника), реалізація яких залежить від відносної вартості акцій (розміру частки) в статутному капіталі товариства, може постановити ухвалу про забезпечення позову шляхом установлення заборони на внесення змін до статуту цього товариства щодо розміру статутного капіталу.

Заходи забезпечення позову не повинні порушувати прав інших акціонерів (учасників) господарського товариства. Зокрема, крім випадків, передбачених ч. 9 ст. 137 ГПК України, заборона вчиняти дії має стосуватися лише акцій або корпоративних прав, безпосередньо пов'язаних із предметом спору.

Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті.

Для порушення перед судом питання щодо вжиття заходів забезпечення позову учасник справи має подати до суду заяву про забезпечення позову відповідно до положень ст. 138, 139 ГПК України.

Господарське процесуальне законодавство передбачає певну процедуру застосування заходів забезпечення позову. Питання про забезпечення позову, як правило, вирішується господарським судом без проведення окремого судового засідання, без повідомлення учасників справи. Суд, розглядаючи заяву про забезпечення позову, може викликати особу, яка подала заяву про забезпечення позову, для надання пояснень або додаткових доказів, що підтверджують необхідність забезпечення позову, або для з'ясування питань, пов'язаних із зустрічним забезпеченням. У виняткових випадках, коли наданих заявником пояснень та доказів недостатньо

для розгляду заяви про забезпечення позову, суд може призначити її розгляд у судовому засіданні з викликом сторін.

За необхідності позов може бути забезпечений не повною мірою, а частково, наприклад, коли він складається з декількох вимог, а забезпечення потребують тільки окремі його вимоги.

Про забезпечення позову або про відмову у забезпеченні позову суд постановляє ухвалу. В ухвалі про забезпечення позову суд зазначає вид забезпечення позову і підстави його обрання та вирішує питання зустрічного забезпечення. Суд може також зазначити порядок виконання ухвали про забезпечення позову

Ухвалу про забезпечення позову або про відмову у забезпеченні позову може бути оскаржено. Оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

За клопотанням учасника справи суд може допустити заміну одного заходу забезпечення позову іншим. Питання про заміну одного заходу забезпечення позову іншим вирішується судом у судовому засіданні не пізніше наступного дня після надходження до суду відповідного клопотання учасника справи.

Суд може скасувати заходи забезпечення позову з власної ініціативи або за вмотивованим клопотанням учасника справи.

Оскарження ухвали про скасування забезпечення позову або про заміну одного виду забезпечення іншим зупиняє виконання цієї ухвали.

§ 7. ЗУСТРІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

У судовій практиці можуть мати місце ситуації, коли у зв'язку із застосуванням заходів забезпечення позову відповідач несе певні матеріальні витрати (наприклад, арешт грошових рахунків відповідача спричиняє неможливість виконання ним своїх грошових зобов'язань перед іншими контрагентами, неможливість виплати заробітної плати працівникам, неможливість закупівлі оборотних активів і виникнення збитків тощо). З метою забезпечення певного балансу сторін і нейтралізації можливих негативних наслідків, які можуть виникнути в результаті застосування судом заходів забезпечення позову, в господарському судочинстві запроваджено інститут зустрічного забезпечення.

Так, суд може вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування можливих збит-

ків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення). На відміну від забезпечення позову, метою якого є захист інтересів позивача, зустрічне забезпечення спрямовано на захист інтересів відповідача, це, по суті, гарантія відшкодування можливих для відповідача збитків. Крім того, даним інститутом забезпечується збереження існуючого положення *status-quo* між сторонами до винесення остаточного рішення суду у справі.

Таким чином, **зустрічне забезпечення** – спосіб гарантування відшкодування можливих збитків, які можуть бути завдані стороні процесу (відповідачу) забезпечувальними заходами.

Зустрічне забезпечення, як правило, здійснюється шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі, визначеному судом. Якщо позивач з поважних причин не має можливості внести відповідну суму, зустрічне забезпечення також може бути здійснене шляхом:

1) надання гарантії банку, поруки або іншого фінансового забезпечення на визначену судом суму та від погодженої судом особи, щодо фінансової спроможності якої суд не має сумнівів;

2) вчинення інших визначених судом дій для усунення потенційних збитків та інших ризиків відповідача, пов'язаних із забезпеченням позову.

Розмір зустрічного забезпечення визначається судом з урахуванням обставин справи. Заходи зустрічного забезпечення позову мають бути співмірними із заходами забезпечення позову, застосованими судом, та розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову.

Питання застосування зустрічного забезпечення вирішується судом в ухвалі про забезпечення позову або в ухвалі про зустрічне забезпечення позову. Якщо клопотання про зустрічне забезпечення подане після застосування судом заходів забезпечення позову, то питання зустрічного забезпечення вирішується судом протягом десяти днів після подання такого клопотання. Копія ухвали про зустрічне забезпечення направляється учасникам справи не пізніше наступного дня після її постановлення.

В ухвалі про забезпечення позову або про зустрічне забезпечення зазначаються розмір зустрічного забезпечення або інші дії, що повинен вчинити заявник у порядку зустрічного забезпечення.

Строк надання зустрічного забезпечення визначається судом та не може перевищувати десяти днів із дня постановлення ухвали про забезпечення позову або ухвали про зустрічне забезпечення, якщо інше не впливає зі змісту заходів зустрічного забезпечення.

Особа, за заявою якої застосовано заходи забезпечення позову із застосуванням зустрічного забезпечення, протягом визначеного судом строку має надати суду документи, що підтверджують надання зустрічного забезпечення.

Якщо особа, за заявою якої застосовано заходи забезпечення позову, не виконує вимоги суду щодо зустрічного забезпечення у визначений судом строк, суд скасовує ухвалу про забезпечення позову та про зустрічне забезпечення.

Ухвала про зустрічне забезпечення може бути оскаржена разом із ухвалою про забезпечення позову або окремо.

Статтею 142 ГПК України передбачено підстави і порядок скасування зустрічного забезпечення. Так, зустрічне забезпечення скасовується:

- у випадку залишення позову без розгляду з підстави, визначеної п. 7 ч. 1 ст. 226 ГПК України;
- у випадку закриття провадження у справі з підстав, визначених п. 2, 5-7 ч. 1 ст. 231 ГПК України;
- після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення.

У випадку залишення позову без розгляду або закриття провадження з інших, ніж зазначені вище, підстав, або у випадку ухвалення рішенням суду щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову зустрічне забезпечення скасовується, якщо протягом двадцяти днів із дня набрання відповідним рішенням або ухвалою суду законної сили відповідачем або іншою особою, права або охоронювані законом інтереси якої порушено вжиттям заходів забезпечення позову, не буде подано позов про відшкодування збитків у порядку, визначеному ст. 146 ГПК України. Якщо такий позов буде подано, зустрічне забезпечення діє як захід забезпечення позову у відповідному провадженні, а питання про його скасування вирішується одночасно з вирішенням цього позову по суті заявлених вимог, поверненням позовної заяви, відмовою у відкритті провадження у справі або залишенням вказаного позову без розгляду чи закриттям провадження.

Зустрічне забезпечення може бути скасовано судом за вмотивованим клопотанням відповідача або іншої особи, права або охоронювані законом інтереси якої порушуються у зв'язку з вжиттям заходів забезпечення позову. Суд розглядає клопотання про скасування зустрічного забезпечення не пізніше п'яти днів із дня надходження до суду такого клопотання. За наслідками розгляду клопотання суд

постановляє ухвалу. Ухвала суду про скасування зустрічного забезпечення або про відмову в його скасуванні може бути оскаржена.

У разі скасування зустрічного забезпечення грошові кошти, внесені особою на депозитний рахунок суду з метою зустрічного забезпечення, підлягають поверненню особі, яка здійснила таке зустрічне забезпечення, протягом п'яти днів із дня набрання законної сили ухвалою суду про скасування зустрічного забезпечення.

У разі скасування заходів забезпечення позову з підстав, передбачених ч. 13 ст. 145 ГПК України, зустрічне забезпечення скасовується, якщо протягом двадцяти днів із дня постановлення ухвали суду про скасування заходів забезпечення позову жодною особою, права або охоронювані законом інтереси якої порушено вжиттям заходів забезпечення позову, не буде подано позов про відшкодування збитків у порядку, визначеному ст. 146 ГПК України.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте характеристику права на позов у господарському процесі.
2. Визначте особливості порядку реалізації права на позов в господарському процесі
3. Дайте характеристику поняття «позов» у господарському процесі.
4. Як визначається поняття позовної заяви.
5. Визначте загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви.

ГЛАВА 11

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ.

Пред'явлення позову. Залишення позовної заяви без руху. Повернення позовної заяви.

Відмова у відкритті провадження у справі

Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі в день надходження та не пізніше наступного дня передається судді, визначеному Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (автоматизований розподіл справ).

Питання про прийняття позовної заяви та відкриття провадження у справі вирішується протягом п'яти днів із дня надходження позовної заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків позовної заяви, одноособово суддею.

Суддя приймає заяву та відкриває провадження у господарській справі лише в тому випадку, якщо в особи, яка звернулася із позовною заявою, є право на звернення до суду (наявність права на позов) та реалізовано воно в порядку, передбаченому законом. Зокрема, судом встановлюється відсутність підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження у справі.

Процесуальний закон містить вичерпний перелік підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження у справі, який не підлягає розширеному тлумаченню, а також закріплює процесуальні наслідки їх встановлення.

Так, відповідно до ст. 174 ГПК України суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог закону щодо її форми та змісту, порядку її подання або сплати судового збору, викладених у ст. 162, 164, 172 ГПК України, протягом п'яти днів із дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про **залишення позовної заяви без руху**. В ухвалі про залишення позовної

заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів із дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору в установленому законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, вона вважається поданою у день первинного її подання до господарського суду та приймається до розгляду, про що суд постановляє ухвалу. Якщо ж позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, установлений судом, заява вважається неподаною і повертається особі, яка звернулася із позовною заявою.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи також у разі, якщо:

1) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, заяву не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

2) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, у яких є підстави для застосування положень ст. 173 ГПК України);

3) до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;

4) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;

5) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду (у разі повернення позовної заяви з цієї підстави судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається);

6) до заяви не додано доказів ужиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів із дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді. У разі скасування ухвали про повернення позовної заяви та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення недоліків.

Відповідно до ст. 175 ГПК України суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

1) заява не підлягає розгляду за правилами господарського судочинства (відмовляючи у відкритті провадження з цієї підстави, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи);

2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) є рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, прийняте в межах його компетенції в Україні, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого документа на примусове виконання такого рішення;

5) є рішення суду іноземної держави або міжнародного комерційного арбітражу, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав⁶³;

6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено суб'єкта господарювання, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Про відмову у відкритті провадження у справі судом постановляється ухвала не пізніше п'яти днів із дня надходження заяви.

⁶³ Суд не має права відмовити у відкритті провадження у справі у випадках, визначених п. 4, 5 ч. 1 ст. 175 ГПК України, якщо відповідне рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу було скасовано, і розгляд справи в тому самому третейському суді чи міжнародному комерційному арбітражі виявився неможливим.

Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення. До ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Копія позовної заяви залишається в суді.

Ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до суду.

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів із дня надходження позовної заяви або усунення недоліків позовної заяви. Якщо відповідачем указана фізична особа, яка не є підприємцем, суд відкриває провадження протягом п'яти днів з дня отримання судом у порядку, передбаченому ч. 8 ст. 176, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – відповідача⁶⁴.

Про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначаються:

- 1) найменування господарського суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи;
- 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності – для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб);
- 3) предмет та підстави позову;

⁶⁴ У разі якщо відповідачем у позовній заяві вказано фізичну особу, яка не є підприємцем, суд не пізніше двох днів із дня надходження такої заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду. Суддя з метою визначення підсудності може також користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру.

Якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не є підсудною цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ГПК. Якщо отримана судом інформація не надає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі. Подальший виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України.

4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) буде розглядатися справа;

5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження;

6) дата, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті, якщо справа буде розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження, з повідомленням (викликом) сторін;

7) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін;

8) строк для подання відповідачем відзиву на позов;

9) строк подання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі;

10) строки для подання відповіді на відзив та заперечень, якщо справа буде розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження;

11) веб-адреса сторінки на офіційному вебпорталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію по справі, що розглядається.

Ухвала про відкриття провадження у справі надсилається учасникам справи, а також іншим особам, якщо від них витребовуються докази.

§ 2. ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ. ПІДГОТОВЧЕ ЗАСІДАННЯ

Судове провадження у господарському суді для досягнення його мети має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити правильний, своєчасний і безперешкодний розгляд справи по суті, що багато в чому залежить від проведення належної підготовки справи до судового розгляду, яка здійснюється судом у процесі підготовчого провадження.

Мета підготовчого провадження – створення умов, спрямованих на забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті. Завданнями підготовчого провадження є:

1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;

2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;

3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;

- 4) вирішення відводів;
- 5) визначення порядку розгляду справи;
- 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання.

Підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів із дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду.

Підготовче провадження має виключно важливе значення для успішного проведення судового розгляду та, відповідно, досягнення кінцевого результату судочинства – прийняття законного і обґрунтованого рішення. Учасники справи покликані сприяти ефективній підготовці справи до судового розгляду, зокрема остаточному визначенню предмета спору та характеру спірних правовідносин, визначенню обставин справи, які підлягають встановленню судом, тощо. Це може бути реалізовано шляхом подання учасниками справи відповідних заяв по суті справи відповідно до положень ст. 178, 179, 184 ГПК України. Так, у строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, відповідач має право надіслати суду відзив на позовну заяву і всі письмові та електронні докази (які можливо доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову, а позивачу, іншим відповідачам, а також третім особам – копію відзиву та доданих до нього документів. У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи. Якщо при відкритті провадження у справі було вирішено питання про залучення третіх осіб, позивач не пізніше двох днів з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання або до початку розгляду справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження.

У строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі або ухвалі, постановленій у підготовчому засіданні (якщо третіх осіб було залучено у підготовчому засіданні), треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають право подати письмові пояснення щодо позову або відзиву.

Учасники справи мають право подати відповідь на такі пояснення до закінчення підготовчого провадження.

У строк, встановлений судом, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення. Інші учасники справи мають право подати свої письмові пояснення щодо відповіді на відзив та заперечення до закінчення підготовчого провадження, якщо судом не встановлено інший строк.

Якщо позивачем до закінчення підготовчого провадження подано заяву про визнання недійсним повністю чи у певній частині пов'язаного з предметом спору правочину, який суперечить закону, суд надає відповідачу, іншим учасникам справи час на підготовку своїх пояснень та заперечень з приводу поданої заяви.

Для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання. Дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі.

Підготовче засідання проводиться судом з повідомленням учасників справи.

У підготовчому засіданні суд:

1) оголошує склад суду, а також прізвища секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів;

2) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. Ухвалення в підготовчому засіданні судового рішення у разі відмови від позову, визнання позову, укладення мирової угоди проводиться в порядку, встановленому ст. 191, 192 ГПК України;

3) у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви;

4) вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежащего відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше;

5) може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи;

6) з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі;

7) з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом, чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше;

8) вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста;

9) за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення;

10) вирішує заяви та клопотання учасників справи;

11) направляє судові доручення;

12) встановлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення;

13) встановлює строк для подання пояснень третіми особами та відповіді учасників справи на такі пояснення;

14) встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення;

15) встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання;

16) з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат;

17) вирішує питання про колегіальний розгляд справи;

18) призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті. При цьому суд з'ясовує думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті;

19) здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті.

Підготовче засідання проводиться за правилами проведення судового засідання з розгляду справи по суті, з урахуванням особливостей підготовчого засідання, встановлених законом.

У підготовчому засіданні суд постановляє ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті.

За результатами підготовчого засідання суд постановляє ухвалу про:

- 1) залишення позовної заяви без розгляду;
- 2) закриття провадження у справі;
- 3) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

За результатами підготовчого провадження суд ухвалює рішення суду у випадку визнання позову відповідачем.

§ 3. ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

Врегулюванням спору за участю судді є вирішення спору за згодою сторін за участю судді до початку розгляду справи по суті. Такий спосіб врегулювання спору в процесуальній літературі отримав назву «судова медіація».

Судова медіація має багато переваг порівняно із загальним судовим порядком розв'язання спорів. Зокрема, для сторін це економія як часових, так і фінансових ресурсів, забезпечення вирішення справи на ранній стадії, врегулювання спору на умовах дотримання конфіденційності, можливість збереження або відновлення ділових взаємин з іншою стороною та гарантія виконання рішення у випадку проведення успішної процедури.

Відповідно до ст. 186 ГПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Згідно зі ст. 182 ГПК України в підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, а також встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення. Крім того, сторони, які мають бажання скористатися цією процедурою, можуть самостійно подати відповідне клопотання, не очікуючи ініціативи від суду.

Водночас відповідно до ч. 2 ст. 186 ГПК проведення врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві не допускається у справах (справах):

- про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;
- за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

– у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі.

У випадку недосагнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторно проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Відповідно до ст. 190 ГПК України процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення. Строк проведення такої процедури продовженню не підлягає.

Врегулювання спору за участю судді проводиться суддею-доповідачем одноособово незалежно від того, в якому складі розглядається справа. Формами проведення врегулювання спору за участю судді процесуальним законодавством визначено наради, які, у свою чергу, можуть бути спільними, що проводяться за участю всіх сторін, їхніх представників і судді, та (або) закритими, що проводяться за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо. Ініціювання останніх суддею найбільш доцільним є в тих випадках, коли між сторонами виникає надмірна емоційність, або вони зайшли в глухий кут під час проведення спільної наради, чи в судді є підозра в приховуванні однією зі сторін тієї чи іншої інформації. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному законом.

Суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору. З урахуванням конкретних обставин проведення наради суддя може оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання.

На початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін.

Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування щодо категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні можливі шляхи мирного врегулювання спору.

В той же час суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі.

Інформація, отримана будь-якою із сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 67 ГПК України суддя не може бути допитаний як свідок про інформацію, яка стала йому відома під час врегулювання спору за його участю.

Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами, забороняється використовувати портативні аудіо-технічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

За необхідності до участі в нарадах залучається перекладач. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді.

Згідно зі ст. 189 ГПК України врегулювання спору за участю судді припиняється:

- у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді. В такому випадку суддя не пізніше наступного робочого дня після надходження відповідної заяви сторони постановляє ухвалу про припинення врегулювання спору;

- у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді. Суддя не пізніше наступного дня з дня закінчення строку врегулювання спору за участю судді постановляє ухвалу про припинення врегулювання спору;

- за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін;

- у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає. Одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі. У разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених п. 1–3 ч. 1 ст. 189 ГПК України, справа передається на розгляд іншому судді, визначеному в порядку, встановленому законом.

§ 4. ВІДМОВА ПОЗИВАЧА ВІД ПОЗОВУ. МИРОВА УГОДА СТОРІН

Відповідно до ст. 191 ГПК України позивач може відмовитися від позову на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежений представник відповідної сторони у повноваженнях на їх вчинення.

Суд не приймає відмову позивача від позову у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Відмова органів та осіб, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Якщо особа, яка має процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду, крім позову про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, поданого власником (учасником, акціонером) цієї юридичної особи в її інтересах, а також позову прокурора в інтересах держави.

У спорах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, відмова від позову можлива лише за письмовою згодою всіх власників (учасників, акціонерів), які в даній справі діють в інтересах юридичної особи.

Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті.

Мирова угода – розпорядча дія сторін, договір сторін про припинення розгляду справи в господарському суді на певних, узгоджених ними умовах.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, брати участь в укладенні мирової угоди не можуть. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються

усіма правами позивача та вправі укласти мирові угоди на загальних підставах.

Органи та особи, які мають право звертатися до суду в інтересах осіб, за винятком осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах юридичної особи у спорах про відшкодування збитків, заподіяних їй посадовою особою, не мають права укласти мирову угоду. У спорах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, укладення мирової угоди можливе лише за письмовою згодою всіх власників (учасників, акціонерів), які в даній справі діють в інтересах юридичної особи.

Згідно зі ст. 192 ГПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, якщо мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу. До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін вчинити відповідні дії.

Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо:

- умови мирової угоди суперечать закону або порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або
- одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Згідно із ст. 193 ГПК України виконання мирової угоди здійснюється особами, які її уклали, в порядку і строки, передбачені цією угодою. Ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження». У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень.

§ 5. РОЗГЛЯД СПРАВИ ПО СУТІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Розгляд справи по суті – стадія, яка займає центральне місце серед стадій господарського процесу, завданням якої є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Значення цієї стадії полягає насамперед у тому, що захист майнових та інших прав і законних інтересів юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, інтересів держави господарські суди здійснюють, головним чином, у процесі розгляду та вирішення правових спорів, що виникли між ними. Під час розгляду справи по суті перевіряється обґрунтованість взаємних вимог і заперечень сторін, на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження доказів встановлюються їх дійсні права та обов'язки, з'ясовуються умови та причини виникнення спору.

Одним з важливих факторів ефективності судового розгляду є швидкість розгляду справи: вимоги закону сформульовано таким чином, щоб розгляд справи було завершено, як правило, у першому ж судовому засіданні.

Відповідно до ст. 195 ГПК України суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, установлених п. 1–3 ч. 1 ст. 227 та п. 1 ч. 1 ст. 228 ГПК України. Порушення процесуальних строків, установлених законом для суду, не звільняє його від здійснення необхідних процесуальних дій, спрямованих на правильний і своєчасний розгляд та вирішення справи.

Розгляд справи по суті – основна стадія господарського процесу, оскільки саме в ній діють на повну силу всі принципи судочинства: незалежність суддів, гласність судового розгляду, рівноправність сторін, змагальність, безпосередність дослідження доказів, безперервність судового розгляду.

Розгляд справи по суті відбувається в судовому засіданні, яке проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду. Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи.

Учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою. Учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного цифрового підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Суд може постановити ухвалу про участь учасника справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні суду, визначеному судом.

Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду.

Відеоконференція, у якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи

Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів.

Успішність проведення судового розгляду значною мірою визначається суддею, головуючим у судовому засіданні. У разі одноособового розгляду справи суддя, який розглядає справу, є головою у судовому засіданні, а при колегіальному розгляді справи головуючим у судовому засіданні є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи. Головуючий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні

належного порядку з дотриманням прав учасників судового процесу. Головуючий розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що зазначається в протоколі судового засідання.

Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну неповагу до суду або встановлених у суді правил.

Учасники судового процесу, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь». Особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від таких вимог допускається з дозволу головуючого.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

Учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Судове засідання умовно можна поділити на такі частини:

- відкриття розгляду справи по суті;*
- з'ясування обставин справи та дослідження доказів;*
- судові дебати;*
- ухвалення рішення.*

Відкриття розгляду справи по суті є системою процесуальних дій, спрямованих на те, щоб виявити можливість розгляду справи по суті. Тобто змістом даної частини судового засідання є визначення можливості проведення судового засідання.

Суд під час відкриття розгляду справи по суті проводить такі дії:

- відкриття судового засідання та оголошення, яка справа підлягає розгляду;*
- перевірка явки учасників судового процесу в засідання та вирішення судом питання про наслідки їх неявки в судове засідання. Секретарем судового засідання доповідається, хто з учасників*

судового процесу братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання. Судом вирішується питання про наслідки неявки учасників процесу в судові засідання;

- встановлення судом особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевірка повноважень представників;

- оголошення складу суду, а також прізвищ перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання;

- роз'яснення за клопотанням учасника справи його прав та обов'язків, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат;

- видалення свідків із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання. Судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав;

- розгляд та вирішення заяв та клопотань учасників справи, які пов'язані з розглядом справи і не були заявлені з поважних причин в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом.

Після вчинення підготовчих дій суд переходить до наступної частини судового засідання – з'ясування обставин справи та дослідження доказів.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів як частина судового засідання є основною, оскільки саме тут за участю всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності та рівноправності сторін досліджуються обставини справи. Саме тут розкривається принцип безпосередності судового розгляду, що дозволяє суду особисто сприйняти й оцінити доказову інформацію, всебічно проаналізувати обставини справи та ухвалити обґрунтоване та законне рішення. У законі закріплена норма про незмінність складу суду при здійсненні розгляду справи.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів складається з таких послідовно здійснюваних процесуальних дій.

Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи. У вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, дають необхідні пояснення щодо них. Якщо разом зі стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони,

третьої особи заслуховує їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи виступати зі вступним словом може тільки представник.

Заслухавши вступне слово учасників справи, суд з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Під час розгляду справи суд повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази. Письмові, речові і електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених законом, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових та електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами суд зазначає в протоколі судового засідання і переходить до судових дебатів.

У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У своїй промові учасник справи може посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. В дебатах учасник виступає самостійно або призначає для виступу одного представника. Порядок проведення, тривалість судових дебатів та черговість виступів учасників справи визначаються головуючим, виходячи з розумно необхідного часу для викладення учасниками справи їх позиції по справі. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його оголошення. Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

Відповідно до ст. 237 ГПК України при ухваленні рішення суд вирішує такі питання:

- 1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;
- 2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;
- 3) яку правову норму належить застосувати до цих правовідносин;
- 4) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;
- 5) як розподілити між сторонами судові витрати;
- 6) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

При ухваленні рішення суд не може виходити у рішенні за межі позовних вимог.

Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити по будь-якій вимозі часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті.

Рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, установлених законом. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення.

Під час проголошення рішення суду суддя не оголошує такі відомості щодо учасників справи: місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; реєстраційні номери транспортних засобів; номери банківських рахунків, номери платіжних карток; інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

У разі неявки всіх учасників справи у судове засідання, яким завершується розгляд справи, розгляду справи без повідомлення

(виклику) учасників справи суд підписує рішення без його проголошення.

Датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення.

У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин рішення суд повідомляє, коли буде складено повне рішення.

§ 6. ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Суд відповідно до ст. 222 ГПК України під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання.

За наявності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу проти здійснення повного фіксування судового засідання за допомогою відеозаписувального технічного засобу – таке фіксування здійснюється лише за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

У разі неявки в судове засідання всіх учасників справи чи в разі, якщо відповідно до положень ГПК України розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою технічного засобу не здійснюється.

Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи або за ініціативою суду. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

Відповідно до ст. 223 ГПК України у судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених ГПК України.

У протоколі судового засідання зазначаються такі відомості:

- 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;
- 2) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;

3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;

4) порядковий номер вчинення процесуальної дії;

5) назва процесуальної дії;

6) час вчинення процесуальної дії;

7) ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;

8) інші відомості, визначені ГПК України.

Протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання, і приєднується до справи.

Учасники справи мають право ознайомитися з технічним записом судового процесу, протоколом судового засідання та протягом п'яти днів з дня підписання протоколу у справі подати до суду письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності технічного запису або відомостей, вміщених у протоколі судового засідання.

Суд розглядає зауваження щодо технічного запису судового процесу та протоколу судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання і за результатами розгляду постановляє ухвалу, якою враховує зауваження або мотивовано відхиляє їх.

У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення суд залишає їх без розгляду.

Відповідно до ст. 225 ГПК України під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол. При його складанні можуть застосовуватися технічні засоби.

У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються такі відомості:

1) рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;

2) час початку вчинення процесуальної дії;

3) найменування господарського суду, що розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;

4) справа, що розглядається, імена (найменування) учасників справи;

5) відомості про явку учасників судового процесу;

6) відомості про роз'яснення учасникам справи їх процесуальних прав та обов'язків;

7) усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;

8) заяви і клопотання учасників справи;

9) основний зміст пояснень учасників справи, показань свідків, роз'яснень експертами висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання, консультацій та висновків спеціалістів;

10) докази, їх опис, а в разі якщо докази не додаються до справи, – номер та зміст письмових доказів;

11) час закінчення вчинення процесуальної дії;

12) інші відомості, визначені ГПК України.

Протокол повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії та підписаний головуючим та секретарем судового засідання. Протокол приєднується до справи і зберігається в установленому порядку разом з її матеріалами. Письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії подаються до суду протягом п'яти днів з дня його підписання та розглядаються судом в порядку, встановленому ГПК України.

§ 7. ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РОЗГЛЯДУ

Залишення позову без розгляду – це форма закінчення господарським судом розгляду справи без прийняття рішення суду у зв'язку з виявленням обставин, які перешкоджають розгляду справи, але можуть бути усунуті в майбутньому.

Відповідно до ст. 226 ГПК України суд залишає позов без розгляду, якщо:

1) позов подано особою, яка не має процесуальної дієздатності;
2) позовну заяву не підписано або підписано особою, яка не має права підписувати її, або особою, посадове становище якої не вказано;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору, або позивач (його представник) не з'явився у судові засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору;

5) позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду;

6) позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду;

7) сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, і

від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в господарському суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;

8) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у ст. 162, 164, 172, 173 ГПК України, і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк;

9) дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява;

10) після відкриття провадження судом встановлено, що позивачем подано до цього ж суду інший позов (позови) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

11) між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Про залишення позову без розгляду постановляється ухвала, в якій вирішуються питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення судового збору з бюджету.

Ухвалу про залишення позову без розгляду може бути оскаржено.

Обставини, що слугують підставою для залишення позову без розгляду, – це завжди переборні недоліки процесу. Відповідно до цього визначаються процесуальні наслідки застосування даного інституту: особа, позов якої залишено без розгляду, після усунення обставин, що були підставою для залишення позову без розгляду, має право звернутися до суду повторно.

§ 8. ЗУПИНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ. ПОВНОВЛЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

Із метою підвищення гарантій ефективності правосуддя існує принцип безперервності судового розгляду. Судовий розгляд вважається проведеним безперервно за умови дотримання таких умов:

- процес дослідження доказів здійснено без перерви, виключаючи перерву на відпочинок;
- до прийняття рішення у справі або винесення ухвали про відкладення розгляду справи господарський суд не вправі розглядати інші справи.

Суд має прагнути того, щоб справу було вирішено в одному засіданні. Проте нормальний перебіг провадження в господарському суді іноді порушується як внаслідок причин, що перешкоджають взагалі ухваленню рішення в даній справі, так і за обставин, що роблять неможливим подальший розгляд справи в даному засіданні.

Існує три форми тимчасової зупинки процесу:

- перерва в судовому засіданні (ч. 2 ст. 216 ГПК України);
- відкладення розгляду справи (ст. 202 ГПК України);
- зупинення провадження у справі (ст. 227–230 ГПК України).

Перерва – це вимушена зупинка в судовому засіданні для відпочинку суддів та учасників справи, або з метою подолання будь-яких перешкод, що заважають продовженню засідання. Після закінчення перерви судові засідання продовжується з тієї стадії, на якій було оголошено перерву.

Відкладення розгляду справи полягає в перенесенні її розгляду в інше судові засідання із зазначенням дня та часу для вчинення певних процесуальних дій. Відкладаючи розгляд справи, суд вказує день і годину, на які призначається наступне судові засідання в даній справі. Як правило, відкладення судового розгляду є наслідком неналежно проведеної підготовки справи до розглядання або неявки в судові засідання учасників справи, за відсутності яких неможливо розглядати справу.

Про відкладення розгляду справи або перерву в судовому засіданні, місце, дату і час нового судового засідання або продовження судового засідання суд повідомляє під розписку учасників справи, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми в судовому засіданні. Учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд вперше залучає до участі в судовому процесі, повідомляються про судові засідання ухвалами.

У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які прибули. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову. Якщо розгляд справи було відкладено, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено. У випадку відкладення розгляду справи під час її розгляду по суті суд може почати розгляд справи по суті спочатку.

Зупинення провадження у справі – це тимчасове припинення всіх процесуальних дій у справі, що викликається настанням зазначених у законі обставин, що перешкоджають подальшому судочинству.

Судове засідання після зупинення переноситься до зникнення перешкод, що слугували підставою зупинення провадження у справі. Зупинення провадження у справі істотно відрізняється від відкладення розгляду справи. Розгляд справи відкладається для здійснення судом або сторонами певних процесуальних дій, а при зупиненні провадження у справі, як правило, припиняється вчинення будь-яких процесуальних дій. Якщо при відкладенні розгляду справи суд обов'язково вказує день і час наступного судового засідання, то при зупиненні провадження такий строк не визначається. Відновлення провадження можливе тільки за настання умов, передбачених законом.

На підставі аналізу норм господарського процесуального закону можна виділити обов'язкові та факультативні підстави для зупинення судом провадження у справі. Так, відповідно до ст. 227 ГПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадках:

1) смерті або оголошення померлою фізичної особи, яка була стороною у справі або третьою особою з самостійними вимогами щодо предмета спору, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

2) необхідності призначення або заміни законного представника учасника справи;

3) перебування сторони або третьою особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

4) прийняття рішення про врегулювання спору за участю судді;

5) об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим

рішенням в іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду.

Відповідно до ст. 228 ГПК України суд може за заявою учасника справи, а також з власної ініціативи зупинити провадження у справі у випадках:

1) перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі. Суд не зупиняє провадження, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника;

2) призначення судом експертизи;

3) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому ст. 84 ГПК України;

4) звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги або вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;

5) надходження заяви про відвід судді;

6) прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом;

7) перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (в іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

Про зупинення провадження у справі суд постановляє ухвалу. Провадження у справі зупиняється на строк, передбачений ст. 229 ГПК України, до усунення обставин, що викликали його зупинення.

Провадження у справі поновлюється за клопотанням учасників справи або за ініціативою суду не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що викликали його зупинення. Про поновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується.

Провадження у справі продовжується із стадії, на якій його було зупинено.

§ 9. ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

Закриття провадження у справі – це форма закінчення розгляду господарської справи без прийняття судового рішення у зв'язку з виявленням після порушення провадження у справі обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи.

Господарським процесуальним законом в ст. 231 ГПК України встановлено вичерпний перелік підстав для закриття провадження у справі, який не підлягає розширеному тлумаченню. Так, господарський суд закриває провадження у справі, якщо:

1) спір не підлягає вирішенню в порядку господарського судочинства;

2) відсутній предмет спору;

3) судом встановлено обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до п. 2, 4, 5 ч. 1 ст. 175 ГПК України, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 175 ГПК України;

4) позивач відмовився від позову і відмову прийнято судом;

5) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до міжнародного комерційного арбітражу або третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;

6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;

7) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом.

У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду із спору між тими самим сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з бюджету. Ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена.

§ 10. Види судових рішень та їх значення

Суд є органом державної влади, і відповідно волевиявлення суду з тих чи інших питань мають владний характер і втілюються у відповідній процесуальній формі – у формі судових рішень.

Відповідно до ст. 232 ГПК України видами судових рішень є ухвали, рішення, постанови, судові накази.

Рішення суду – це процесуальний акт суду з приводу вирішення справи по суті (задоволення позову, відмова в задоволенні позову

повністю або частково), тобто яким вирішується матеріально-правовий спір сторін та який містить відповідь про права та обов'язки суб'єктів спірних правовідносин.

Судове рішення є найважливішим заключним актом господарського процесу, який підбиває підсумок роботи суду, діяльності учасників справи щодо з'ясування дійсних обставин даної справи. Сутність судового рішення виявляється у впливі на матеріальні правовідносини і виражається в тому, що рішення владно підтверджує відносини суб'єктів матеріального права, створює правову можливість безперешкодної реалізації права або охоронюваного законом інтересу й тим самим надає їм захист. Судове рішення слугує правовою основою примусу, що реалізується у виконавчому провадженні.

Процесуальні рішення, якими розв'язуються окремі процесуальні питання, що виникають під час розгляду та вирішення господарського спору або при виконанні прийнятих господарським судом рішень, називаються ухвалами. Шляхом постановлення ухвал вирішуються судом процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ГПК України.

Процесуальні акти, якими оформлюються результати перегляду рішень господарського суду в апеляційному чи касаційному порядку, називаються постановами.

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 148 ГПК України в порядку наказного провадження.

§ 11. ПОРЯДОК УХВАЛЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ.

ВИМОГИ, ЩО ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ

Порядок ухвалення судових рішень закріплений ст. 233 ГПК України. Так, суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – п'ять днів з дня закінчення розгляду справи.

Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

Виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді.

Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, що входять до складу колегії).

Датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення.

Статтею 236 ГПК України закріплено основні вимоги, яким має відповідати судове рішення. Так, судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

Законність рішення – це відповідність рішення господарського суду вимогам норм матеріального і процесуального права. У рішеннях повинні бути зазначені норми матеріального та процесуального права, якими керувався господарський суд у вирішенні справи, що необхідно для контролю за діяльністю судів першої інстанції з боку вищестоящих судів. Законність із погляду відповідності рішення господарського суду нормам процесуального права полягає в дотриманні порядку розгляду справи та ухвалення судового рішення, наявності необхідних реквізитів відповідно до закону. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановях Верховного Суду.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи. **Обґрунтованість рішення** – рішення, в якому повно викладені обставини, що мають значення для даної справи, висновки суду про встановлення обставин і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності й підтверджуються достовірними доказами, які досліджувалися в судовому засіданні.

Якщо вимога законності – це вимога до формальної, юридичної сторони судового рішення, то вимога обґрунтованості – це вимога до фактичної сторони рішення.

Можна виділити й інші вимоги, що пред'являються до рішення господарського суду – повнота, визначеність, ясність, точність, відповідність процесуальній формі.

Повнота судового рішення означає, що в ньому мають бути вирішені всі заявлені вимоги, зазначений їх розмір, а також вирішено питання про судові витрати.

Вимога **визначеності, або категоричності**, означає, що в рішенні суду має бути чітко сформульовано, задоволено позов чи в задоволенні його відмовлено; якщо позов задоволено, то що саме присуджено позивачу, яке право визнано за ним, до чого зобов'язується відповідач. Неприпустимим є винесення рішень, виконання яких ставиться в залежність від настання або ненастання певної умови, – умовних рішень. Не вправі суд виносити й альтернативні рішення, передбачаючи як рівнозначні різні способи реалізації суб'єктивних прав і обов'язків. Якщо у стадії виконання стягувач дійде висновку про необхідність вибору іншої з наявних альтернатив, то відповідно до закону необхідно або змінювати спосіб виконання, або пред'являти позов із новою вимогою, або укласти мирову угоду з боржником на умовах, відмінних від рішення господарського суду.

Крім законності, обґрунтованості, повноти і визначеності, рішення суду повинно відповідати встановленій законом формі, рішення має бути оформлено у вигляді письмового документа.

Ясність рішення суду означає, що суд повинен вказати повне і правильне найменування сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, чітко сформулювати свою думку щодо їхніх прав та обов'язків із тим, щоб рішення суду було належним чином виконано.

На відміну від ясності (вимога до форми викладу) **точність** є вимогою до змісту рішення. Згідно з цією вимогою рішення має бути викладено чітко, грамотно, не повинно містити помилок, опісок, явних арифметичних помилок.

§ 12. ЗМІСТ РІШЕННЯ

Рішення господарського суду ухвалюється іменем України та має структуру і послідовність викладення, передбачену законом. Так, відповідно до ст. 238 ГПК України рішення суду як процесуальний документ складається зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

У **вступній частині** вказуються дата і місце його ухвалення; найменування суду; прізвище та ініціали судді або склад колеґії суддів; прізвище та ініціали секретаря судового засідання; номер справи; ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи; вимоги позивача; прізвища та ініціали представників учасників справи.

Описова частина повинна містити стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача; заяви, клопотання; інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

У **мотивувальній частині** вказуються фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини; докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення; мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику; чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду, та мотиви такого висновку; норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування; норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

Резолютивна частина повинна містити висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог; розподіл судових витрат; строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження; повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України.

Висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

У разі необхідності у резолютивній частині також вказується про: порядок і строк виконання рішення; надання відстрочки або розстрочки виконання рішення; забезпечення виконання рішення;

повернення судового збору; призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат; дату складення повного судового рішення.

Суд, приймаючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

При розгляді первісного і зустрічного позовів та при розгляді позову третьої особи з самостійними вимогами у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

Рішення викладається в письмовій формі (повне або скорочене) та підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи. Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, визначених ГПК України.

§ 13. ЗАКОННА СИЛА СУДОВОГО РІШЕННЯ

Порядок набрання рішенням суду законної сили врегульовано ст. 241 ГПК України. Так, рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Набрання рішенням законної сили має певні правові наслідки, які полягають у набутті рішенням низки властивостей – обов'язковості, неспростовності, винятковості та преюдиціальності.

Обов'язковість. Рішення господарського суду, що набрало законної сили, обов'язкове для всіх державних органів і організацій, їх об'єднань, посадових осіб та громадян. Однак законна сила судового рішення має свої межі. Об'єктивні межі полягають у тому, що

правова дія судового рішення поширюється на встановлені судом факти і правовідносини. Суб'єктивні межі дії законної сили визначають коло осіб, на яких поширюється законна сила, – сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також їхні правонаступники. Якщо справу розглянуто за заявою осіб, визначених ч. 3 ст. 4 ГПК України, рішення суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для особи, в інтересах якої було розпочато справу.

Неспровтовність – неможливість із набранням рішенням законної сили подальшого оскарження рішення в апеляційному порядку і, отже, неможливість його скасування або змін у ньому.

Винятковість рішення господарського суду – неприпустимість порушення та вирішення в господарському суді справи вдруге за тотожним позовом тому, який уже раніше був вирішений господарським судом, за умови, якщо під час розгляду первісного позову було остаточно усунуто спір між сторонами або виявилася відсутність у позивача права на пред'явлення позову.

Преюдиціальність – неприпустимість заперечення та повторної перевірки в іншому процесі фактів і правовідносин, підтверджених рішенням, що набрало законної сили. Усі органи та організації, які досліджують повторно факти й відносини, істинність яких встановлена судом, зобов'язані покласти в основу своєї діяльності і своїх рішень ці факти і відносини в тому вигляді, в якому вони були констатовані в рішенні, що набрало законної сили. Сторона, яка основує вимоги на правовідносинах, повністю або частково встановлених у судовому рішенні, що набрало законної сили, не повинна доводити наявності правовідносин та елементів, його складових, а також юридичних фактів, що лежать в основі правовідносин. Відносини та факти, встановлені в рішенні, вважаються дійсними і не підлягають доведенню до тих пір, поки рішення не скасовано. Сторона, яка не визнає висунуті до неї вимоги, не може спростовувати відносини та факти, встановлені судом, і вимагати від суду залучення до справи доказів, що спростовують їх.

§ 14. УСУНЕННЯ НЕДОЛІКІВ ВИНЕСЕНОГО РІШЕННЯ

Кожне рішення має відповідати вимогам, які до нього пред'являються. В разі порушення вимог суд, який постановив рішення, як правило, не вправі сам скасувати або змінити його. Допущені порушення вимог законності та обґрунтованості виправляються вищестоящим судом. Однак деякі з них, пов'язані з неповнотою, неясністю

чи неточністю судового рішення, можуть виправлятися тим судом, який постановив це рішення, шляхом ухвалення додаткового рішення, його роз'яснення, а також шляхом виправлення описок та арифметичних помилок.

Додаткове рішення – це такий акт правосуддя, яким усуваються недоліки судового рішення, пов'язані з порушенням вимог його повноти (повноти викладення резолютивної частини рішення).

Ухвалення додаткового рішення за заявою учасника справи або за ініціативою суду відповідно до ст. 244 ГПК України здійснюється, якщо:

1) стосовно якої-небудь позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що потрібно виконати;

3) судом не вирішено питання про судові витрати.

Суд не вправі під виглядом додаткового рішення змінити зміст рішення або розв'язати нові питання, що не досліджувались, у судовому засіданні.

Заяву про ухвалення додаткового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання рішення. Суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів з дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й основне судове рішення. У разі необхідності суд може викликати сторони або інших учасників справи в судове засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви.

Додаткове рішення або ухвала про відмову в прийнятті додаткового рішення можуть бути оскаржені.

Роз'яснення рішення – це більш повний і ясний виклад тих частин рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін до рішення по суті та не торкаючись тих питань, які не були предметом судового розгляду (здійснюється для правильного виконання судового рішення). Якщо фактично порушується питання про зміну рішення, або про внесення до нього нових даних, або про роз'яснення мотивів прийняття рішення, господарський суд відмовляє в роз'ясненні рішення.

Відповідно до ст. 245 ГПК України суд роз'яснює судове рішення за заявою учасників справи, державного виконавця чи приватного

виконавця. Подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається, якщо судові рішення ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання. Підставою для роз'яснення рішення господарського суду найчастіше може стати невизначеність його резолютивної частини, яка була виявлена в стадії виконавчого провадження під час здійснення виконавчих дій.

Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення у порядку, в якому було ухвалено відповідне судові рішення, протягом десяти днів з дня її надходження. У разі необхідності суд може викликати учасників справи, державного чи приватного виконавця в судові засідання. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення.

Про роз'яснення або відмову у роз'ясненні судового рішення суд постановляє ухвалу, яку може бути оскаржено.

Описки та арифметичні помилки у рішенні виправляються судом, який виніс рішення.

Описка – спотворення прізвища, імені, по батькові сторін, назви організації та т. ін. Арифметична помилка – неточність розрахунку, зрозуміла будь-якій особі при перевірці результатів арифметичної дії з тими ж вихідними даними.

Згідно із ст. 243 ГПК України описки та арифметичні помилки, виявлені в період складання судового рішення, виправляються в тексті зі застереженням перед підписом суддів. Якщо такі недоліки судового рішення будуть виявлені після проголошення рішення, то суд може їх виправити як за власною ініціативою, так і за заявою учасника справи. Заява про внесення виправлень розглядається протягом десяти днів після її надходження. Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала. За ініціативою суду питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, проте їхня неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

Про виправлення описок чи арифметичних помилок виносить ухвала. Ухвала про внесення виправлень надсилається всім особам, яким видавалося чи надсилалося судові рішення, що містить описки чи арифметичні помилки.

§ 15. УХВАЛИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Ухвали господарського суду мають на меті вирішення окремих процедурних питань, що виникають у процесі розгляду справи, його виникнення, руху і припинення. Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

1) вступної частини із зазначенням: дати і місця її постановлення; найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); імен (найменувань) учасників справи;

2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;

3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;

4) резолютивної частини із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Ухвали суду проголошуються негайно після їх постановлення за правилами проголошення рішень суду. В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов такого висновку.

Ухвала набирає законної сили негайно після її оголошення, якщо інше не передбачено ГПК України чи Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Ухвали, постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями).

Класифікувати ухвали господарського суду можна за певними ознаками.

1. *За суб'єктивною ознакою:*

а) одноосібні – виносяться суддею одноособово головним чином із питань руху справи;

б) колегіальні – виносяться судом при колегіальному розгляді справи з питань руху або закінчення справи без винесення рішення.

2. *За формою, в яку вони втілюються:*

а) протокольні –носяться до протоколу судового засідання;

б) у вигляді окремого процесуального документа (наприклад про припинення провадження у справі).

3. *За змістом:*

а) підготовчі – в них вирішуються питання підготовки справи (наприклад про призначення експертизи);

б) із питань, що виникли у процесі розгляду справи (наприклад про відкладення судового розгляду);

в) заключні – ухвали, що завершують розгляд справи (про припинення провадження та залишення заяви без розгляду);

г) із приводу ухвалення рішення (наприклад про роз'яснення рішення);

г) окремі ухвали – щодо встановлених під час розгляду справи порушень законності або недоліків у роботі юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу (ст. 246 ГПК України)⁶⁵.

Ухвали господарського суду не мають властивості преюдиціальності, тому що висновки, які містяться в ухвалі, не є остаточними та суд вправі їх коригувати без попереднього скасування ухвали.

Специфічною є й неспростовність ухвал, оскільки не всі вони можуть бути самостійним об'єктом апеляційного перегляду. Заперечення проти більшості ухвал включаються лише в скаргу на рішення у справі. Отже, самостійної властивості неспростовності в таких ухвал немає.

Вступаючи в законну силу, деякі ухвали господарського суду набувають властивості звернення їх до виконання (наприклад ухвала про забезпечення позову, ухвала про затвердження мирової угоди).

§ 16. РОЗГЛЯД СПРАВ У ПОРЯДКУ СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Відповідно до ч. 3 ст. 12 ГПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

⁶⁵ В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги яких порушено, і в чому саме полягає порушення. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення або запобігати їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно. Окрема ухвала стосовно порушення законодавства, яке містить ознаки кримінального правопорушення, надсилається прокурору або органу досудового розслідування, який повинен надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк.

В порядку спрощеного позовного провадження обов'язково підлягають розгляду малозначні справи, до яких згідно із ч. 5 ст. 12 ГПК України належать:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

За клопотанням позивача в порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка справа, віднесена до юрисдикції господарського суду, за винятком справ, які згідно з законом заборонено розглядати у спрощеному провадженні. Клопотання позивача про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження подається у письмовій формі одночасно з поданням позовної заяви або може міститися у ній. Таке клопотання має стосуватися розгляду в порядку спрощеного позовного провадження всієї справи і не може стосуватися лише певної частини позовних вимог, інакше суд не приймає його до розгляду, про що зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Якщо суд у ухвалі про відкриття провадження у справі за результатами розгляду відповідного клопотання позивача вирішує розглядати справу за правилами спрощеного позовного провадження, суд визначає строк відповідачу для подання заяви з запереченням проти розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, який не може бути меншим п'яти днів з дня вручення ухвали.

Не допускається розгляд за правилами спрощеного позовного провадження у господарському процесі справ:

- про банкрутство;
- за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;
- у спорах, які виникають з корпоративних відносин, та спорах з правочинів щодо корпоративних прав (акцій);
- у спорах щодо захисту прав інтелектуальної власності, крім справ про стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції;
- у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про

відшкодування збитків, заподіяних такою посадовою особою юридичній особі її діями (бездіяльністю);

- у спорах щодо приватизації державного чи комунального майна;

- в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

- інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у п. 3-8 ч. 4 ст. 247 ГПК України.

На підставі аналізу положень господарського процесуального законодавства можна виокремити процесуальні особливості спрощеного позовного провадження:

- скорочений строк розгляду справи: суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі;

- скорочені строки подання заяв по суті справи (15 днів для відзиву, 10 днів - для пояснень на відзив, строки подання інших заяв встановлюються судом);

- підготовче засідання не проводиться;

- розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводиться. Якщо для розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження судові засідання не проводиться, процесуальні дії, строк вчинення яких обмежений першим судовим засіданням у справі, можуть вчинятися протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі;

- перше судові засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За клопотанням сторони суд може відкласти розгляд справи з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин;

- суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої із сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін;

- суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за

одночасного існування таких умов: 1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи;

– при розгляді справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення. Свідки не викликаються. У випадку, якщо обставини, викладені свідком у заяві, суперечать іншим доказам або викликають у суду сумнів щодо їх достовірності, суд не бере до уваги показання свідка. Судові дебати не проводяться.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте особливості відкриття провадження у справі.
2. Дайте характеристику поняття «врегулювання спору за участю судді» у господарському процесі.
3. Визначте особливості порядку розгляду справи в суді першої інстанції.
4. Дайте характеристику поняття «фіксування судового процесу» у господарському процесі.
5. Дайте класифікацію видів судових рішень у господарському процесі.
6. Визначте особливості розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження.

ГЛАВА 12

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

§ 1. СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У Конституції України (ст. 55) визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Реалізацією права особи на судовий захист, як зазначає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11.12.2007 № 11-рп/2007, є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина (абз. 3 п. 3.1)⁶⁶.

Стаття 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»⁶⁷ надає учасникам справи, яка є предметом судового розгляду, та іншим особам право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

З урахуванням євроінтеграційного курсу України варто звернути увагу і на правову позицію Європейського суду з прав людини, відображену в його ухвалі від 08.01.2008 у справі «Скорик проти України», в якій Суд зазначив, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо в національному правовому порядку існує процедура апеляції, держава

⁶⁶ Рішення суду у справі за конституційним зверненням гр. Касьяненко Б. П. щодо офіційного тлумачення положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 383 Кримінально-процесуального кодексу України від 11.12.2007 № 11-рп/2007 // БД «Законодавство України» / Верховна Рада ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07?test=XX7MfyrCSgkyMeGIzIVfyBpuHdl2wsFggkRb1c> (дата звернення: 11.11.2019).

⁶⁷ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / Верховна Рада ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.11.2019).

має гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право в апеляційних судах на основні гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції⁶⁸.

Отже, **апеляція** (від лат. *appellatio* – звернення, скарга) є основним способом оскарження судових рішень, що не набрали законної сили, у суді вищої інстанції (апеляційному суді). Апеляція в господарському судочинстві є реалізацією конституційного положення (ст. 129 Конституції України) про забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, за винятком випадків, установлених законом. Таким чином, апеляційне оскарження є найбільш розповсюдженим способом оскарження судових рішень та перевірки судового акта в повному обсязі: стосується як встановлення фактичних обставин у справі, так і правильності застосування процесуального і матеріального законів в господарському судочинстві. Апеляційний господарський суд наділений повноваженнями з усунення порушень щодо встановлених судом фактів та порушень або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права й ухвалення відповідного рішення.

Характерними ознаками апеляції можуть виступати такі:

- апеляція подається на рішення (ухвали) суду першої інстанції, що не набрали законної сили;
- господарська справа у зв'язку з поданою апеляційною скаргою направляється на розгляд до суду вищої інстанції (апеляційного суду);
- подача апеляційної скарги зумовлена неправильним застосуванням судом першої інстанції норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права, ухваленням необґрунтованого рішення;
- суд апеляційної інстанції, розглядаючи справу, вирішує як питання факту, так і питання права, тобто як юридичну, так і фактичну сторони справи, у тому ж обсязі, що й суд першої інстанції, а також можуть бути надані нові докази;
- розгляд справи в суді апеляційної інстанції здійснюється при встановленні певних меж судового розгляду. У суді апеляційної інстанції не приймаються і не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

⁶⁸ Ухвала Європейського Суду з прав людини у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008 // Ліга:Закон : правовий портал. URL: <http://www.search.ligazakon.ua> (дата звернення: 11.11.2019).

Апеляційне провадження, як стадія господарського процесу, представляє собою сукупність дій господарського суду апеляційної інстанції, які направлені на повторний розгляд та вирішення по суті справи, з метою перевірки правильності встановлення фактичних обставин справи, законності та обґрунтованості судових актів суду першої інстанції, які не набрали законної сили, в межах апеляційної скарги.

§ 2. ПОРУШЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В АПЕЛЯЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЇ

Держава, гарантуючи кожному захист його прав і свобод, забезпечує можливість отримання такого захисту у разі звернення особи до суду. Відповідно до приписів ч. 1 ст. 254 ГПК України учасники справи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та (або) обов'язки, мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції.

Для реалізації права на апеляційне оскарження необхідна наявність низки передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Однією з **об'єктивних передумов** допустимості апеляційного оскарження є наявність об'єкта, із приводу якого подається апеляція. Об'єктом апеляційного оскарження виступає рішення або ухвала суду першої інстанції, що не набрали законної сили й ухвалені, на думку особи, яка подає апеляційну скаргу, з порушенням закону. До об'єктивних передумов допустимості апеляційного оскарження відноситься дотримання певного строку апеляції. Апеляційна скарга подається на рішення місцевого господарського суду протягом двадцяти днів, а на ухвалу – протягом десяти днів з дня його(її) проголошення місцевим господарським судом. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини рішення суду, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення. Якщо учасник справи, якому повне рішення або ухвала суду не були вручені у день його (її) проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження:

1) рішення суду – якщо апеляційна скарга подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду;

2) ухвали суду – якщо апеляційна скарга подана протягом десяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду.

Суб'єктивною передумовою апеляційного оскарження є наявність певного кола осіб, які мають право подати апеляцію на рішення суду першої інстанції. До суб'єктів, які мають право апеляційного оскарження, відповідно до положень ст. 254, а також ч. 1 ст. 41, 49 та ч. 3 ст. 53 ГПК України насамперед відносяться сторони – позивач і відповідач, а також треті особи та прокурор.

Таким чином в апеляційному провадженні приймають участь ті ж сторони, що і в суді першої інстанції, якщо вони вважають, що рішення суду першої інстанції є незаконним, необґрунтованим, необ'єктивним та винесеним з порушенням норм матеріального та процесуального права. Відповідно позивач не може в суді апеляційної інстанції висувати вимоги до особи, яка не брала участі як відповідач в суді першої інстанції. І навпаки, відповідач не вправі апелювати проти особи, яка не брала участі в якості позивача.

Іншими суб'єктами апеляційного оскарження є треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та які не заявляють таких вимог, незалежно від їх участі в судовому засіданні. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, відповідно до ч. 3 ст. 49 ГПК України користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача, що свідчить про їх матеріально-процесуальну зацікавленість та самостійний інтерес, як наслідок вони мають право апеляційного оскарження. Навіть якщо рішення не було оскаржене сторонами, третя особа із самостійними вимогами незалежно від цього, вважаючи, що даним рішенням порушено її права, має право подати апеляційну скаргу.

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, також не позбавлені права на апеляційне оскарження, виходячи із двох аспектів: матеріального – постановлене у справі рішення безпосередньо впливає й на їх права та обов'язки і згодом може мати преюдиціальне для цих осіб значення, і процесуального – обсяг їх процесуальної правоздатності відрізняється від процесуальної правоздатності сторін лише неможливістю зміни предмета та підстав позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, відмови від позову чи його визнання.

До суб'єктів апеляційного оскарження належать і правонаступники сторін і третіх осіб. Відповідно до ст. 52 ГПК України у передбачених законом випадках суд залучає до участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу. Усі дії, вчинені в судовому процесі до вступу у справу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку правонаступник замінив.

Суб'єктом апеляційного оскарження є також і прокурор, який звертається до суду в інтересах держави і в апеляційній скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

Відповідно до ст. 56 ГПК України сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Таким чином судові представники наділені правом та можуть подати апеляційну скаргу на судові рішення тільки в тому випадку, якщо такі повноваження спеціально обумовлені у відповідному документі, що підтверджує їх повноваження (ст. 60–61 ГПК України).

Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції, має бути складена в письмовій формі, а її зміст повинен відповідати вимогам ст. 258 ГПК України.

В апеляційній скарзі мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається скарга;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає апеляційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та електронної пошти, офіційна електронна адреса, за наявності;
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);
- 4) рішення або ухвала, що оскаржується;
- 5) у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність встановлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо);

б) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;

7) клопотання особи, яка подала скаргу;

8) дата отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується;

9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

До апеляційної скарги додаються: довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо скарга подана представником і в справі немає підтвердження його повноважень; докази сплати судового збору та надсилання копії скарги іншій стороні у справі, а також докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції, за наявності.

Апеляційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником. Особа, яка подає апеляційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копію цієї скарги та доданих до неї документів. Розрахунковий документ установленої форми, що підтверджує надання послуг поштового зв'язку (касовий чек, розрахункова квитанція тощо), може вважатися належним доказом надсилання іншій стороні у справі копії апеляційної скарги та доданих до неї документів, які у них відсутні, листом з описом вкладення.

Перегляд за апеляційною скаргою рішень та ухвал місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду.

Відповідно до ч. 5 ст. 260 ГПК України апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції, якщо:

1) апеляційна скарга подана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана, або підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання;

3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції;

4) скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.

А також якщо вона подана з порушенням вимог щодо її форми і змісту, а також після закінчення строків на апеляційне оскарження,

і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом десяти днів з дня вручення ухвали особа має право звернутися до суду апеляційної інстанції із заявою про поновлення строку або вказати інші підстави для поновлення строку.

Питання про залишення апеляційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги. Питання про повернення апеляційної скарги суд апеляційної інстанції вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Про повернення апеляційної скарги виноситься ухвала, яка може бути оскаржена в касаційному порядку.

Про відкриття апеляційного провадження у справі суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги. Крім того, в ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначається строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи. Відсутність відзиву на апеляційну скаргу не перешкоджає перегляду рішення суду першої інстанції (ст. 263 ГПК України). Якщо разом з апеляційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань. Питання про прийняття апеляційної скарги до провадження або про відмову у прийнятті до провадження апеляційний господарський суд вирішує не пізніше п'яти днів із дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків (ст. 262 ГПК України). Однак до відкриття апеляційного провадження учасники справи мають право подати заперечення проти відкриття апеляційного провадження.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право доповнити чи змінити її протягом строку на апеляційне оскарження. А також має право відкликати її до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження. Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відмовитися від неї, а інша сторона має право визнати апеляційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині до закінчення апеляційного провадження. У разі відмови від апеляційної скарги суд, за відсутності заперечень інших осіб, які приєдналися до апеляційної скарги, постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження.

У суді апеляційної інстанції позивач має право відмовитися від позову, а сторони – укласти мирову угоду відповідно до загальних правил про ці процесуальні дії незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу. В такому випадку суд постановляє ухвалу про прийняття відмови позивача від позову або про затвердження мирової угоди сторін, якою одночасно визнає нечинним судове рішення першої інстанції, яким закінчено розгляд справи, та закриває провадження у справі (ст. 272 ГПК України).

У суді апеляційної інстанції справи переглядаються за правилами розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей, передбачених законом. Таким чином, правила, які встановлено тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Не повинні застосовуватись апеляційним судом правила щодо об'єднання позовних вимог (ст. 173 ГПК України) та про подання зустрічного позову (ст. 180 ГПК України).

Апеляційні скарги на рішення господарського суду у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи (ч. 10 ст. 270 ГПК України).

Положення розділу III ГПК мають загальний характер і можуть застосовуватись апеляційним судом з урахуванням конкретних обставин, оскільки під час розгляду справи в апеляційній інстанції відповідно до ст. 269 ГПК суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними у ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції досліджує докази, що стосуються фактів, на які учасники справи посилаються в апеляційній скарзі та (або) відзиві на неї. Докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього. У вирішенні питань щодо прийняття додаткових доказів суд апеляційної інстанції повинен повно та всебічно з'ясувати причини їх неподання з урахуванням конкретних обставин справи й об'єктивно оцінити поважність цих причин. У разі прийняття додаткових доказів у постанові апеляційної інстанції мають зазначатися підстави такого прийняття.

Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено

порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. У суді апеляційної інстанції не приймаються і не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції розглядається протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі. Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції розглядається протягом тридцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі. Апеляційна скарга на ухвалу, постанову суду першої інстанції у справах про банкрутство (неплатоспроможність) розглядається протягом шістдесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження у справі.

На відміну від суду першої інстанції апеляційний суд розглядає всі справи в колегіальному складі. Засідання суду апеляційної інстанції складається з таких частин, як:

- 1) підготовча;
- 2) розгляд скарги по суті;
- 3) ухвалення й оголошення постанови.

У призначений для розгляду справи час головуєчий відкриває засідання, оголошує склад суду, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки, визначає порядок ведення засідання, з'ясовує, чи є в учасників господарського процесу заяви, клопотання, відводи складу суду, експерта, керує засіданням, сприяючи повному та всебічному з'ясуванню всіх обставин справи, забезпечує в засіданні належний порядок.

Постанова суду апеляційної інстанції. Вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, дослідивши наявні у справі і подані додаткові докази, апеляційний господарський суд приймає постанову.

При ухваленні постанови суд зобов'язаний вирішити такі питання:

- чи повно суд першої інстанції дослідив обставини, що мають значення для справи;
- чи доведені обставини, які суд визнав установленими;
- чи відповідають викладені в рішенні висновки суду обставинам справи;
- чи не порушені норми матеріального та процесуального права, чи правильно вони застосовані;
- чи обґрунтовані доводи апеляційної скарги.

Згідно зі ст. 282 ГПК України апеляційний господарський суд виносить постанову, яка складається з:

1) **вступної частини** із зазначенням: дати і місця її прийняття, номера справи; найменування суду апеляційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання; імен (найменувань) сторін і особи, яка подала скаргу; найменування суду першої інстанції, рішення якого оскаржується, дати ухвалення рішення, прізвища та ініціалів судді (суддів); часу і місця його ухвалення, дати складання повного тексту рішення;

2) **описової частини** із зазначенням: короткого змісту позовних вимог і рішення суду першої інстанції; короткого змісту вимог апеляційної скарги; узагальнених доводів особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнених доводів та заперечень інших учасників справи;

3) **мотивувальної частини** із зазначенням: встановлених судом першої інстанції та неоспорених обставин, а також обставин, встановлених судом апеляційної інстанції, і визначених відповідно до них правовідносин; доводів, за якими суд апеляційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої інстанції; мотивів прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного учасниками справи в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу; чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду; висновків за результатами розгляду апеляційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд апеляційної інстанції;

4) **резолютивної частини** із зазначенням: висновку суду апеляційної інстанції по суті вимог апеляційної скарги; нового розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з розглядом справи у суді першої інстанції, – у випадку скасування або зміни судового рішення; розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді апеляційної інстанції; строку і порядку набрання постановою законної сили та її оскарження.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття та може бути оскаржена в касаційному порядку.

§ 3. Повноваження суду апеляційної інстанції

Згідно із ст. 275 ГПК України апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги має право:

1) залишити судові рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу – без задоволення. Суд апеляційної інстанції залишає рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу –

без задоволення в тому випадку, якщо дійде висновку, що винесене судом першої інстанції рішення законне й обґрунтоване, а мотиви скарги несуттєві. В разі залишення скарги без задоволення в ухвалі мають бути зазначені мотиви, з яких доводи апеляційної скарги визнані неправильними або не є підставою для скасування рішення;

2) скасувати судове рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення. Ухвалення нового рішення необхідно, коли порушення норм матеріального права чи недослідженість обставин справи вплинули на кінцеві висновки суду першої інстанції про права та обов'язки сторін;

3) визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині;

4) скасувати судове рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;

5) скасувати судове рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції;

7) у передбачених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених у п. 1–6 ч. 1 цієї статті.

Господарське процесуальне законодавство України не містить такого повноваження, як передача справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Його відсутність пов'язана з призначенням апеляційного провадження в господарському судочинстві, мета якого полягає в повторному розгляді справи. Якщо рішення незаконне або необґрунтоване, апеляційна інстанція повинна сама виправити допущені судом першої інстанції помилки.

Згідно зі ст. 277 ГПК України підставами для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення є:

1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими;

3) невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи;

4) порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Порушення норм матеріального права має місце, якщо господарський суд:

– не застосував закон, що підлягає застосуванню. Незастосування закону, що підлягає застосуванню, має місце в тих випадках, коли суд не тільки не вказує в рішенні норму матеріального права, але й вирішує справу всупереч нормам чинного законодавства. Дане порушення представляє і випадок застосування судом скасованого закону або вимог нормативно-правового акта, що суперечать чинному закону, або акта, прийнятого з порушенням установленого порядку;

– застосував закон, який не підлягає застосуванню. Суть застосування неналежного закону полягає в тому, що суд при вирішенні справи керується не тією нормою, яка регулює спірні правовідносини. Подібне порушення зумовлено, як правило, неправильною кваліфікацією правовідносин сторін;

– неправильно витлумачив закон. Неправильне тлумачення закону має місце в тих випадках, коли застосовується закон, який підлягає застосуванню, але зміст і сенс його розуміється невірно, внаслідок чого в рішенні суд робить неправильний висновок про права та обов'язки сторін. Прикладом такого порушення може слугувати розширювальне або обмежувальне тлумачення судом норм матеріального права.

Порушення норм матеріального права, як правило, тягне за собою зміну або скасування рішення господарського суду.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення. Питання про те, чи призвело або могло призвести те чи інше процесуальне порушення до прийняття неправильного рішення, у кожному конкретному випадку вирішується судом апеляційної інстанції. Одне й те ж процесуальне порушення залежно від обставин справи може спричинити різні процесуальні наслідки та не завжди призводить до скасування рішення. Допущені судом першої інстанції при розгляді справи незначні процесуальні порушення, якщо вони не вплинули або не могли вплинути на кінцеві висновки суду, не є підставою для скасування рішення.

Порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо:

- 1) справу розглянуто неповноважним складом суду;
- 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованими;

3) справу (питання) розглянуто господарським судом за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце засідання суду (у разі якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою;

4) суд прийняв судові рішення про права, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі;

5) судові рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні;

6) судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу;

7) суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

Судове рішення першої інстанції, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню повністю або частково в апеляційному порядку із залишенням позову без розгляду або закриттям провадження у справі у відповідній частині з підстав, передбачених ст. 226 та 231 ГПК України. Обов'язковою підставою для скасування рішення незалежно від доводів апеляційної скарги є порушення правил юрисдикції господарських судів. Судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності). Однак справа не підлягає направленню на новий розгляд у зв'язку з порушеннями правил територіальної юрисдикції (підсудності), якщо учасник справи, який подав апеляційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи.

Підставами для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції є:

1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції вважає встановленими;

3) невідповідність висновків суду обставинам справи;

4) порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права, які призвели до постановлення помилкової ухвали.

§ 4. АПЕЛЯЦІЙНА СКАРГА НА УХВАЛУ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Господарське процесуальне законодавство передбачає оскарження не тільки рішень господарських судів, але й ухвал, постановлених судом першої інстанції під час розгляду справи по суті.

Згідно зі ст. 255 ГПК України окремо від рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції:

- 1) про відмову у видачі судового наказу;
- 2) про забезпечення доказів, відмову в забезпеченні доказів, скасування ухвали про забезпечення доказів;
- 3) про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову;
- 4) про скасування забезпечення позову або про відмову у забезпеченні позову, відмову у скасуванні чи заміні заходів забезпечення позову;
- 5) про зустрічне забезпечення, зміну чи скасування зустрічного забезпечення;
- 6) про повернення заяви позивачеві (заявникові);
- 7) про відмову у відкритті провадження у справі;
- 8) про передачу справи на розгляд іншого суду;
- 9) про відмову поновити або продовжити пропущений процесуальний строк;
- 10) про затвердження мирової угоди;
- 11) про призначення експертизи;
- 12) про зупинення провадження у справі;
- 13) про закриття провадження у справі;
- 14) про залишення позову (заяви) без розгляду;
- 15) окрема ухвала;
- 16) про стягнення штрафу в порядку процесуального примусу;
- 17) у справах про банкрутство (неплатоспроможність) у випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- 18) про внесення, відмову у внесенні виправлень у рішення;
- 19) про відмову ухвалити додаткове рішення;
- 20) про роз'яснення чи відмову у роз'ясненні судового рішення;
- 21) про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами;
- 22) про поновлення, відмову у поновленні пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання;

23) про внесення чи відмову у внесенні виправлень до виконавчого документа, визнання чи відмову у визнанні виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню;

24) щодо відстрочки або розстрочки виконання рішення, ухвали, постанови, зміну способу та порядку їх виконання;

25) про розгляд скарг на рішення, дії (бездіяльність) органів Державної виконавчої служби, державного виконавця, приватного виконавця;

26) про заміну чи відмову у заміні сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження;

27) про поворот виконання чи відмову у повороті виконання;

28) про звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, чи нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку;

29) щодо тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України;

30) про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами;

31) про відмову у відкритті провадження у справі про скасування рішення третейського суду;

32) про повернення заяви про скасування рішення третейського суду;

33) про повернення заяви про видачу наказу за рішенням третейського суду без розгляду;

34) про залишення без розгляду заяви про відновлення втраченого судового провадження;

35) про відновлення чи відмову у відновленні повністю або частково втраченого судового провадження.

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду апеляційних скарг на рішення місцевого господарського суду.

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду можуть подавати сторони та інші учасники справи відповідно до ГПК України.

Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. В разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий господарський суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню.

Подання апеляційних скарг на ухвали місцевого господарського суду не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом.

§ 5. СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Касація (від лат. *cassatio* – скасування, знищення) – спосіб оскарження судових рішень, що набрали законної сили, на підставах не правильного застосування або порушення судом норм матеріального чи процесуального права.

Можливість оскарження судового рішення не тільки в апеляційному, але й у касаційному порядку є додатковою гарантією захисту прав і законних інтересів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, та осіб, які не беруть участь у справі, коли суд вирішив питання про їхні права та обов'язки. У касаційному провадженні суд не обмежується тільки перевіркою законності судових рішень, що набрали законної сили. Значення інституту касаційного провадження полягає і в тому, що суд касаційної інстанції своєю діяльністю направляє судову практику, забезпечує дотримання всіма судами норм матеріального та процесуального права, однакове і правильне застосування законодавства.

Касаційне провадження є надзвичайним способом оскарження судових рішень (на відміну від апеляції, яку розглядають як загальний спосіб оскарження).

Касаційне провадження характеризується такими **ознаками**:

1) об'єктами касаційного оскарження є судові акти, що набрали законної сили, у тому числі апеляційної інстанції;

2) судом касаційної інстанції у господарських справах є Верховний Суд;

3) підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

3) мета касаційного провадження – перевірка виключно законності судових актів;

4) касаційне провадження порушується, як і апеляційне провадження, тільки за скаргами, в яких має бути зазначено, у чому полягає порушення або неправильне застосування закону;

5) касаційний суд не зв'язаний межами касаційної скарги, а перевіряє законність судових актів у цілому;

6) касаційний суд не розглядає справу по суті, не перевіряє обґрунтованість судових актів, а перевіряє правильність застосування норм матеріального і процесуального права судами першої та апеляційної інстанцій.

Касаційне провадження складається з певних **стадій**:

1) відкриття касаційного провадження;

- 2) підготовка справи до касаційного розгляду;
- 3) касаційний розгляд.

Право на касаційне оскарження виникає з дня набрання законної сили рішень, ухвал і постанов, прийнятих господарськими судами у першій та апеляційній інстанціях. Таким чином, передумовами права на касаційне оскарження є наявність рішення, постанови, винесених судом першої або апеляційної інстанції, що набрали законної сили, та наявність суб'єктів оскарження.

Згідно зі ст. 286 ГПК України **суб'єктами** права на касаційне оскарження є учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та (або) обов'язки. Так, особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, інтереси та (або) обов'язки, має право подати касаційну скаргу на судове рішення лише після його перегляду в апеляційному порядку за її апеляційною скаргою. Після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, інтереси та (або) обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи.

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути:

1) рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанови суду апеляційної інстанції, крім випадків, передбачених законом;

2) ухвали суду першої інстанції (п. 6, 7, 13, 14, 21, 25, 26, 28, 30 ч. 1 ст. 255 ГПК України) після їх перегляду в апеляційному порядку;

3) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окрім ухвали;

4) ухвали і постанови суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови суду апеляційної інстанції у справах про банкрутство (неплатоспроможність) у випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Відповідно до ч. 3 ст. 287 ГПК України не підлягають касаційному оскарженню:

1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом;

2) судові рішення у малозначних справах, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Касаційна скарга на судові рішення подається безпосередньо до суду касаційної інстанції протягом двадцяти днів з дня його проголошення. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, що оскаржується, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення. Учасник справи, якому повне судові рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення (ст. 288 ГПК України).

Законодавством встановлено порядок подачі касаційної скарги:

1) дотримання форми та змісту касаційної скарги;

2) направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копій касаційної скарги та доданих до неї документів;

3) сплата судового збору;

4) скарга подана в межах строку, встановленого для її подання.

Касаційна скарга подається в письмовій формі й повинна містити:

1) найменування суду касаційної інстанції;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс,

ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);

4) судові рішення, що оскаржуються;

5) обґрунтування того, в чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення (рішень);

6) вимоги особи, яка подає скаргу;

7) дату отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується;

8) перелік доданих до скарги документів.

Касаційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником. До касаційної скарги, поданої представником, додається довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо в справі немає підтвердження такого повноваження. До касаційної скарги відповідно до ст. 290 ГПК України додаються: докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції, за наявності; документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Особа, яка подає касаційну скаргу, надсилає іншим учасникам справи копію цієї скарги і доданих до неї документів, які у них відсутні, листом з описом вкладення.

Касаційна скарга реєструється у день її надходження до суду касаційної інстанції та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 292 ГПК України касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом також, якщо:

1) касаційна скарга подана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана, підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) скаргу подано у інший спосіб, ніж до суду касаційної інстанції;

3) до надіслання ухвали про відкриття касаційного провадження від особи, яка подала скаргу, надійшла заява про її відкликання;

4) у касаційній скарзі не викладені передбачені цим Кодексом підстави для оскарження судового рішення в касаційному порядку.

А також якщо касаційна скарга оформлена з порушенням вимог, встановлених ст. 290 ГПК України, та у випадку, якщо вона подана після закінчення строків, передбачених для її подання процесуальним законодавством.

Питання про залишення касаційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом десяти днів з дня надходження касаційної скарги. Питання про повернення касаційної скарги суд касаційної інстанції вирішує протягом десяти днів з дня надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Про що виноситься відповідна ухвала.

За відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про відкриття касаційного провадження у справі, в якій повідомляється про дату, час і місце розгляду скарги, а також про витребування матеріалів справи. До відкриття касаційного провадження учасники справи мають право подати заперечення проти відкриття касаційного провадження.

Відповідно до ст. 295 ГПК України учасники справи мають право подати до суду касаційної інстанції відзив на касаційну скаргу в письмовій формі протягом строку, встановленого судом касаційної інстанції в ухвалі про відкриття касаційного провадження. Відсутність відзиву на касаційну скаргу не перешкоджає перегляду судового рішення.

Відповідно до ст. 298 ГПК України особа, яка подала касаційну скаргу, має виключне право:

- доповнити чи змінити її протягом строку на касаційне оскарження;
- відкликати її до постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження;
- відмовитися від неї, а інша сторона має право визнати касаційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині до закінчення касаційного провадження.

У разі доповнення чи зміни касаційної скарги особа, яка подала касаційну скаргу, повинна подати докази надіслання копій відповідних доповнень чи змін до касаційної скарги іншим учасникам

справи; в іншому випадку суд не враховує такі доповнення чи зміни. А в разі відмови від касаційної скарги суд, за відсутності заперечень інших осіб, які приєдналися до касаційної скарги, постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження. У цьому випадку повторно оскарження цих рішень особою, що відмовилася від скарги, не допускається.

§ 6. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ

У суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей касаційного провадження в господарському судочинстві. Суд касаційної інстанції використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки правильності застосування норм матеріального і процесуального права судами першої та апеляційної інстанцій. Так, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги та на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції суд не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази.

Касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. Тому в суді касаційної інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції. Зміна предмета та підстав позову в суді касаційної інстанції не допускається. Таким чином суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Відповідно до ст. 301 ГПК України розгляд справ у суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через п'ятнадцять днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи.

Як правило, розгляд справ у суді касаційної інстанції здійснюється у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Окрім випадків передбачених ГПК.

Касаційна скарга на судові рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанову суду апеляційної інстанції, а також на ухвали і постанови суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови суду апеляційної інстанції у справах про банкрутство (неплатоспроможність) має бути розглянута протягом **шістдесяти днів**, а на ухвали суду першої інстанції:

- про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову;
- про повернення заяви позивачеві (заявникові);
- про відмову у відкритті провадження у справі;
- про закриття провадження у справі;
- про залишення позову (заяви) без розгляду;
- про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами;
- про розгляд скарг на рішення, дії (бездіяльність) органів Державної виконавчої служби, державного виконавця, приватного виконавця;
- про заміну чи відмову у заміні сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження;
- про звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, чи нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку;
- про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, після їх перегляду в апеляційному порядку. А також на ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про

заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали – протягом **тридцяти днів** з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі.

Касаційна скарга на ухвали місцевого або апеляційного господарського суду розглядається у порядку, передбаченому для розгляду касаційних скарг на рішення місцевого господарського суду, постанови апеляційного господарського суду.

Суд касаційної інстанції може закрити касаційне провадження після його відкриття, але без його розгляду, якщо:

1) особа, яка подала касаційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до касаційної скарги;

2) виявилось, що касаційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати;

3) за касаційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом першої чи апеляційної інстанції питання про її права, інтереси та (або) обов'язки, встановлено, що судовим рішенням питання про права, інтереси та (або) обов'язки такої особи не вирішувалося.

Зазначений перелік підстав є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Про закриття касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

§ 7. ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Повноваження суду касаційної інстанції визначені у ст. 308 ГПК України, згідно з якою **касаційна інстанція** за результатами розгляду касаційної скарги **має право**:

1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення. Суд касаційної інстанції має право на вчинення таких дій, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. Адже правильне по суті і законне рішення не може бути скасоване з одних лише формальних міркувань;

2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду.

Судові рішення відповідно до ст. 310 ГПК України підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо:

- 1) справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду;
- 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і судом касаційної інстанції визнано підстави його відводу обґрунтованими;
- 3) судові рішення не підписано будь-яким із суддів або підписано не тими суддями, що зазначені в судовому рішенні;
- 4) судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглянула справу;
- 5) справу розглянуто за відсутності будь-кого з учасників справи, належним чином не повідомлених про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою;
- 6) судові рішення ухвалено з порушенням правил інстанційної або територіальної юрисдикції;
- 7) суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження;
- 8) суд прийняв рішення про права, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі.

Судові рішення, ухвалені судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності), не підлягає скасуванню, якщо учасник справи, який подав касаційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про невідповідність справи.

Підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо:

- 1) суд не дослідив зібрані у справі докази; або
- 2) суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; або
- 3) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів.

Підставою для скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, що

призвели до постановлення незаконної ухвали суду першої інстанції та (або) постанови суду апеляційної інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Справа направляється на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, якщо порушення норм процесуального права допущені тільки цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції;

3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. Ст. 311 ГПК України містить підстави для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення, якими є:

– неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Яке може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до ухвалення незаконного рішення;

– неправильне застосування норм матеріального права, а саме: неправильне тлумачення закону або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню;

4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині. Суд касаційної інстанції скасовує постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишає в силі судові рішення суду першої інстанції у відповідній частині, якщо встановить, що судом апеляційної інстанції скасовано судові рішення, яке відповідає закону;

5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;

6) у передбачених законом випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;

7) у передбачених законом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених у п. 1–6 ч. 1 цієї статті.

Судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню в касаційному порядку повністю або частково з залишенням позову без розгляду або закриттям провадження у справі у відповідній частині з підстав, передбачених ст. 226 та 231 ГПК України. Крім того, обов'язковою підставою для скасування рішення

незалежно від доводів касаційної скарги є порушення правил юрисдикції господарських судів, визначеної ст. 20–23 ГПК України.

Відповідно до ст. 314 ГПК України суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги ухвалює судові рішення у формі постанов, які відповідно до вимог ст. 315 ГПК України складаються з:

1) **вступної частини** із зазначенням: дати і місця її прийняття; найменування суду касаційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання; найменування (ім'я) учасників справи і найменування (ім'я) особи, яка подала касаційну скаргу; найменування суду першої та (або) апеляційної інстанції, судового рішення якого оскаржується, номера справи, дати ухвалення судового рішення, прізвища та ініціалів судді (суддів);

2) **описової частини** із зазначенням: короткого змісту позовних вимог і рішень судів першої та апеляційної інстанцій; короткого змісту вимог касаційної скарги; узагальнених доводів особи, яка подала касаційну скаргу; узагальненого викладу позиції інших учасників справи;

3) **мотивувальної частини** із зазначенням: мотивів прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в касаційній скарзі та відзиві на касаційну скаргу; доводів, за якими суд касаційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої та (або) апеляційної інстанції; висновків за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд; дій, що їх повинні виконати суд першої та (або) апеляційної інстанції у разі скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд;

4) **резолютивної частини** із зазначенням: висновку суду касаційної інстанції по суті вимог касаційної скарги і позовних вимог; нового розподілу судових витрат, понесених у зв'язку із розглядом справи у суді першої інстанції та апеляційної інстанції, – у разі скасування рішення та ухвалення нового рішення або зміни рішення; розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді касаційної інстанції; повороту виконання у разі скасування рішень судів за наявності відповідної заяви та підстав.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття. З моменту прийняття постанови судом касаційної інстанції скасовані або визнані нечинними рішення, постанови та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу та подальшому виконанню не підлягають. Постанова суду касаційної інстанції є остаточною і оскарженню не підлягає.

Відповідно до ст. 316 ГПК України вказівки, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи. Постанова суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи.

§ 8. ПЕРЕДАЧА СПРАВ НА РОЗГЛЯД ПАЛАТИ, ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ АБО ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Відповідно до ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»⁶⁹ Велика Палата Верховного Суду є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду і у визначених законом випадках, по-перше, здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права. Зазначене повноваження є основним, доволі широким за своїм змістом, а його наповнення вміщено як до актів галузевого процесуального законодавства, так і окремих спеціальних законів. І, по-друге, діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції.

Самостійні підстави для передачі справ з метою касаційного перегляду судових рішень Великою Палатою, що є засобом забезпечення однакового застосування судами норм права, містить галузеве процесуальне законодавство – ст. 302, 303 ГПК України, які містять уніфіковані правові приписи щодо підстав та порядку передачі касаційними судами у складі ВС справ на розгляд його Великої Палати.

Зазначені правові норми закріплюють такі три підстави для передачі касаційним судом у складі Верховного Суду справи на розгляд його Великої Палати.

Перша підстава сформульована таким чином: суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в

⁶⁹ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.

раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

У даному випадку йдеться лише про намір колегії суддів касаційного суду відступити від висловленого раніше висновку щодо застосування норми права. При цьому такий висновок має бути вже сформульованим судом у подібних (проте не аналогічних) правовідносинах. І, нарешті, цей висновок має бути викладеним у раніше ухваленому ним рішенні або в рішенні іншого (ніж касаційний суд, колегія суддів якого висловила відповідний намір) касаційного суду (судів) у складі Верховного Суду, або у рішенні його Великої Палати. При цьому у разі виявлення такого наміру щодо відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах передача справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду є обов'язком відповідного касаційного суду (ч. 1–4 ст. 302 ГПК України).

Друга підстава – суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Ця підстава включає в себе дві складових:

а) наявність виключної правової проблеми, що потребує вирішення;

б) вирішення такої проблеми необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Лише за наявності цих умов справа може бути передана на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Третя підстава – справа підлягає передачі на розгляд Великої Палати Верховного Суду у всіх випадках, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Сторони у справі, треті особи та прокурор мають право подати заяву про перегляд судових рішень господарських судів після їх перегляду в касаційному порядку.

Питання про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду вирішується судом за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи.

Відповідно до ч. 4 ст. 303 ГПК України про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду суд постановляє ухвалу із викладенням мотивів необхідності

відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду або у складі такої палати або колегії суддів з іншої палати, або у складі іншої палати чи об'єднаної палати, або рішенні Великої Палати. Або з обґрунтуванням підстав, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики або учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Якщо Велика Палата Верховного Суду дійде висновку про відсутність підстав для передачі справи на її розгляд, справа повертається (передається) відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для розгляду, про що постановляється ухвала. Справа, повернута на розгляд колегії (палати, об'єднаної палати), не може бути передана повторно на розгляд Великої Палати.

§ 9. ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ. ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Згідно зі ст. 320 ГПК України рішення, постанови та ухвали господарського суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності, якими закінчено розгляд справи, а також ухвали у справах про банкрутство (неплатоспроможність), які підлягають оскарженню у випадках, передбачених законом, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами є одним із передбачених господарським процесуальним законодавством способів перевірки законності та обґрунтованості судового рішення у справі. Це самостійна стадія господарського процесу, в якій законність і обґрунтованість судового рішення, що набрало законної сили, перевіряється у світлі нововиявлених обставин, що існували на момент розгляду справи й мають істотне значення для її вирішення.

Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами є окремою процесуальною формою судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин. До нововиявлених обставин

відносяться матеріально-правові факти, на яких ґрунтуються вимоги та заперечення сторін, а також інші факти, які мають значення для правильного вирішення спору або розгляду справи про банкрутство. Необхідними ознаками існування нововиявлених обставин є одночасна наявність трьох умов, зокрема таких:

- по-перше, їх існування на час розгляду справи;
- по-друге, ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи;
- по-третє, істотність даних обставин для розгляду справи (тобто коли врахування їх судом мало б наслідком прийняття іншого судового рішення ніж те, що було прийнято).

Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Ці обставини мають бути належним чином засвідчені, тобто підтверджені належними й допустимими доказами. Не може вважатися нововиявленою обставина, яка ґрунтується на переоцінці тих доказів, які вже оцінювалися господарським судом у процесі розгляду справи.

Необхідно чітко розрізняти поняття нововиявленої обставини (як факту) і нового доказу (як підтвердження факту): не можуть вважатися такими обставинами подані учасником судового процесу листи, накладні, розрахунки, акти тощо, які за своєю правовою природою є саме новими доказами.

Виникнення нових або зміна обставин після вирішення спору або розгляду справи про банкрутство не можуть бути підставою для зміни або скасування судового рішення. Перегляд актів господарського суду за нововиявленими обставинами є виключною стадією господарського процесу, оскільки об'єктом перегляду є судовий акт, що набрав законної сили, а підставою перегляду є нововиявлені обставини. Таким чином, **нововиявлена обставина – це:**

- юридичний факт, який передбачений нормами права й тягне за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин;
- юридичний факт, що має істотне значення для вирішення цієї конкретної справи. Якби нововиявлена обставина була відома суду при винесенні судового акта, то вона обов'язково вплинула б на остаточні висновки суду;
- юридичний факт, який вже існував у момент звернення заявника до господарського суду і під час розгляду справи судом;
- обставина, яка не була та не могла бути відомою ні особі, яка заявила про це згодом, ні суду, що розглядає справу.

Від надання нових доказів слід відрізнити певні обставини. За нововиявленими обставинами можуть бути переглянуті ухвали про припинення провадження у справі або про залишення заяви без розгляду. Інші ухвали суду першої інстанції не є предметом перегляду за нововиявленими обставинами, оскільки висновки суду, що в них закріплюються, не носять незворотного характеру й неостаточні, суд вправі коригувати їх у процесі триваючого розгляду без попереднього скасування ухвали.

Предметом перегляду за нововиявленими обставинами є також ухвали і постанови вищестоящих судових інстанцій.

Треба враховувати, що обставинами нововиявленими мають бути: а) обставини, факти, а не докази; б) істотні обставини, тобто такі, що якби вони були відомі під час розгляду справи, то суд виніс би принципово інше рішення; в) нововиявлені, а не нові обставини; г) нововиявлені, а не обставини, що змінилися.

Підставами для перегляду судових рішень господарського суду за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Відповідно до ч. 4 ст. 320 ГПК України не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами:

1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;

2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені.

Як наслідок, не можуть вважатися нововиявленими обставини, що встановлюються на підставі доказів, які не були своєчасно подані сторонами чи іншими учасниками судового провадження. У разі подання таких доказів у процесі перегляду судового рішення, суд має винести ухвалу про залишення судового рішення без зміни. Проте зацікавлена особа не позбавлена права оскаржити судові рішення в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК України.

Відповідно до ч. 5 ст. 320 ГПК України при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 321 ГПК України заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано:

1) учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про існування обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення;

2) учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли вирок (ухвала) у кримінальному провадженні набрав (набрала) законної сили;

3) учасниками справи протягом тридцяти днів з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду.

Справа розглядається судом за правилами, встановленими ГПК України для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами суд може:

1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;

2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;

3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

У разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами суд постановляє ухвалу.

У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами та скасування судового рішення, що переглядається, суд:

- 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;
- 2) приймає постанову – якщо переглядалася постанова суду;
- 3) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, видаються або надсилаються учасникам справи у порядку, передбаченому ГПК України. Відповідно, з набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі.

Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

§ 10. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ. ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Перегляд судового рішення за виключними обставинами є окремою процесуальною формою судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин.

Провадження у зв'язку з виключними обставинами – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників господарського процесу, спрямованих на визначення наявності або відсутності передбачених законом підстав для повторного перегляду справи у порядку касаційного провадження у випадках, встановлених процесуальним законом, та усунення встановлених у зв'язку з цим порушень законності постановлених судових рішень.

Особливість цього провадження в тому, що процесуальна діяльність суду полягає у визначенні наявності підстав для перегляду справи, тобто у з'ясуванні питання, чи є певні обставини такими, які на підставі господарського процесуального закону вважаються виключними. При цьому предметом такого перегляду можуть бути тільки ті судові рішення, які вже переглядалися в порядку касаційного провадження.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 320 ГПК України, підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом;

3) встановлення вирокom суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

Суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права. Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Причому слід мати на увазі, що здебільшого судові рішення не підлягають перегляду будь-якими міжнародними органами та установами, оскільки це порушувало б норми та принципи міжнародного права. Вказані підстави запроваджені відповідно з метою

забезпечення єдності розуміння і застосування норм матеріального та/або процесуального права судами України, а також дотримання судами України норм міжнародного права, які визнаються у встановленому законом порядку складовою національного законодавства України.

Відповідно до ч. 5 ст. 320 ГПК при перегляді судового рішення за виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 321 ГПК України заяву про перегляд судового рішення за виключними обставинами може бути подано:

1) учасниками справи протягом тридцяти днів з дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України;

2) особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, не пізніше тридцяти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного;

3) учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили.

Заява про перегляд судових рішень за виключними обставинами, складена та оформлена відповідно до вимог ст. 322 ГПК України, розглядається судом у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження.

Справа розглядається судом за правилами, встановленими ГПК України для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

За результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами суд може:

1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;

2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;

3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

У разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за виключними обставинами суд постановляє ухвалу.

У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з таких підстав, як, по-перше, встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, і, по-друге, встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судові рішення, та скасування судового рішення, що переглядається, суд:

- 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;
- 2) приймає постанову – якщо переглядалася постанова суду;
- 3) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду.

Верховний Суд за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення у зв'язку із встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом, приймає постанову.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами, видаються або надсилаються учасникам справи у порядку, передбаченому ГПК України. Відповідно, з набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі.

Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке апеляційне оскарження?
2. Яке значення має апеляційне оскарження?
3. Назвіть суб'єктів апеляційного оскарження.
4. Що є об'єктом апеляційного оскарження?
5. Які повноваження має суд апеляційної інстанції?

6. У чому полягають відмінності апеляційного та касаційного провадження?
7. Що таке касаційне оскарження?
8. Назвіть суб'єктів та об'єкт касаційного оскарження.
9. Які повноваження має суд касаційної інстанції?
10. Назвіть підстави для передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду.
11. Які обставини вважаються нововиявленими?
12. Що є об'єктом перегляду за нововиявленими обставинами?
13. Назвіть підстави перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами.
14. Які обставини вважаються виключними?
15. Що є об'єктом перегляду за виключними обставинами?

ГЛАВА 13

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

§ 1. ЗВЕРНЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ДО ВИКОНАННЯ. ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Однією з ознак судових рішень є їх обов'язковість. Стаття 129 Конституції України обов'язковість рішень суду визначає однією з основних засад судочинства.

Така ознака, як обов'язковість рішень господарських судів сформульована у ст. 326 ГПК України, відповідно до якої судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України, а у випадках, установлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

Виконання рішення може бути добровільним або здійснюватися у примусовому порядку. Обов'язковість господарського рішення, оголошена законодавчо, зумовлює можливість застосування державного примусу в разі невиконання його боржником добровільно. Статтею 337 ГПК України передбачено тимчасове обмеження фізичної особи – боржника у праві виїзду за межі України, яке може бути застосоване судом як виключний захід забезпечення виконання судового рішення. Таке обмеження застосовується в порядку, визначеному ГПК України для забезпечення позову з певними особливостями. Суд може постановити ухвалу про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України фізичної особи, яка є боржником за невиконання нею судовим рішенням, на строк до повного виконання такого судового рішення.

Обов'язковість рішення виявляється ще й у тому, що за невиконання судового рішення законом передбачена відповідальність. Так, стаття 382 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню.

Вищевказані положення є передумовою того, що останньою стадією процесу захисту прав є виконавче провадження, адже захист

прав (припинення дії, яка порушує право; відшкодування збитків; відновлення становища, яке існувало до порушення права тощо) буде вважатися здійсненим лише по завершенню фактичного виконання судового рішення.

Ефективність та своєчасність виконання судових рішень, в тому числі рішень господарських судів, є складовою права на справедливий суд та однією із процесуальних гарантій доступу до суду, що передбачено ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Виконавче провадження хоча і виходить за межі судового розгляду та вирішення справи, однак у той же час є складовою юрисдикційної процедури, її завершенням. Це одна з тих гарантій та механізмів, які дозволяють робити висновки щодо дієвості механізму захисту прав у державі в цілому.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання виконання рішень господарського суду, є такі: Конституція України, закони України «Про виконавче провадження від 02.06.2016 № 1404-VIII, «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 № 1403-VIII, «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05.06.2012 № 4901-VI, Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 та інші.

На основі перелічених нормативно-правових актів зробимо коротку загальну характеристику правового регулювання правовідносин, що пов'язані з виконанням рішень господарських судів.

Умови та порядок виконання рішень визначено Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016. Саме в ньому дається легальне визначення виконавчого провадження. Відповідно до ст. 1 цього Закону виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження і являє собою сукупність дій органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, Законом України «Про виконавче провадження», іншими законами та нормативно-правовими актами.

На сьогодні законодавцем чітко визначені засади виконавчого провадження:

1) **верховенство права**. Ця засада виявляється в тому, що права людини поставлені в основу правового регулювання шляхом забезпечення пріоритету прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина, зокрема, у відносинах з органами державної влади, рівності усіх суб'єктів правовідносин перед законом, визначенні

закону як вищого регулятора правовідносин в ієрархії джерел права, реалізації принципу правової визначеності;

2) **обов'язковість виконання рішень.** Уже наголошувалось на тому, що обов'язковість виконання рішень є ще й основною засадою судочинства. Правове регулювання виконавчого провадження зорієнтоване на те, щоб максимально забезпечити виконання рішення, а також на недопущення зловживань з боку учасників виконавчого провадження, органів та осіб, які здійснюють таке примусове провадження. Обов'язковість виконання рішень господарського суду є індексом іміджу судової гілки влади та безпосередньо впливає на рівень довіри суб'єктів господарювання до неї, стабільність господарських правовідносин. І залежно від цього, у свою чергу, сприяє чи, навпаки, стає перешкодою для зростання економічної активності в Україні;

3) **законність.** Реалізація принципу законності є багатоаспектною і знаходить своє відображення у виконавчому провадженні в тому, що всі суб'єкти виконавчого провадження є рівними перед законом; виконавці, які покликані здійснювати примусове виконання рішень, зобов'язані дотримуватись закону незалежно від їх службового становища та місця у системі примусового виконання рішень; сторонам виконавчого провадження гарантується рівна можливість користуватися правами, наданими їм законом. Окрім того, дотримання законності у виконавчому провадженні має складовою єдине розуміння і правозастосування нормативних актів у сфері виконавчого провадження на всій території України;

4) **диспозитивність.** Так само, як і в судових процедурах, диспозитивність виконавчого провадження означає те, що визначальним чинником виникнення, зміни та припинення виконавчого провадження є воля та ініціатива сторін, які вправі розпоряджатися своїми правами на власний розсуд. Виконавче провадження відкривається за заявою стягувача (ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження»), стягувач може подати заяву про повернення виконавчого документа (ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження»), у процесі виконання рішень господарських судів сторони вправі укласти мирову угоду, стягувач може подати заяву про відмову від примусового виконання рішення (ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження», ст. 330 ГПК України);

5) **справедливість, неупередженість та об'єктивність.** Відповідно до ст.18 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно,

своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії. Через призму цієї засади сформульовано права та обов'язки сторін виконавчого провадження, які в багатьох моментах є кореспондуючими та збалансованими з точки зору справедливості;

6) **гласність та відкритість виконавчого провадження.** В Україні функціонує автоматизована система виконавчого провадження, в якій здійснюється реєстрація виконавчих документів, документів виконавчого провадження, фіксування виконавчих дій. Вільний та безоплатний доступ до інформації автоматизованої системи виконавчого провадження забезпечує Міністерство юстиції України у мережі Інтернет на своєму офіційному вебсайті з можливістю перегляду, пошуку, копіювання та роздрукування інформації, на основі поширених веб-оглядачів та редакторів, без необхідності застосування спеціально створених для цього технологічних та програмних засобів, без обмежень та цілодобово;

7) **розумність строків виконавчого провадження.** Розділ II Закону України «Про виконавче провадження» містить положення щодо строків у виконавчому провадженні, які зазнали кардинальних змін у 2016 році. Ці зміни враховували необхідність дотримання засади розумності строків. Законодавець відмовився від строків здійснення виконавчого провадження, встановивши натомість конкретні і чіткі строки вчинення процесуальних дій у виконавчому провадженні (не пізніше наступного робочого дня з дня надходження до нього виконавчого документа виконавець виносить постанову про відкриття виконавчого провадження), періодичність перевірки майнового стану боржника (перевірка майнового стану боржника проводиться у 10-денний строк з дня відкриття виконавчого провадження. У подальшому така перевірка проводиться не рідше ніж 1 раз на 2 тижні – щодо виявлення рахунків боржника і не рідше ніж 1 раз на 3 місяці – щодо виявлення нерухомого та рухомого майна боржника та його майнових прав, отримання інформації про доходи боржника), деталізовано строки вчинення окремих виконавчих дій (арешт на майно або кошти накладається не пізніше наступного робочого дня після його виявлення);

8) **співмірність заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями.** Ця засада реалізується у положеннях законів щодо черговості звернення стягнення на майно, зокрема юридичної особи. Так, спочатку звертається стягнення на кошти боржника – юридичної особи, що перебувають у касах або інших сховищах боржника – юридичної особи, у банках або інших фінансових установах. У разі відсутності у боржника – юридичної особи

коштів в обсязі, необхідному для покриття заборгованості, стягнення звертається на інше майно, належне такому боржникові. При цьому встановлюється черговість реалізації такого майна: спочатку реалізується майно, що безпосередньо не використовується у виробництві (предмети інтер'єру офісів, готова продукція та товари тощо), а лише потім, у разі недостатності отриманих від такої реалізації коштів, об'єкти нерухомого майна, верстати, обладнання, інші основні засоби, а також сировина і матеріали, призначені для використання у виробництві (ст. 52 Закону України «Про виконавче провадження»);

9) **забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців.** Ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що сторони виконавчого провадження мають право подати скаргу на дії чи бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби по виконанню рішення або відмову в здійсненні вказаних дій.

Таким чином, **звернення судових рішень до виконання** є завершальною стадією господарського процесу, яка являє собою сукупність процесуальних дій щодо отримання виконавчих документів на рішення господарського суду, пред'явлення їх до виконання в порядку і строки, передбачені спеціальним законодавством, вчинення виконавчих дій, спрямованих на виконання цих рішень.

§ 2. ОРГАНИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Органи примусового виконання судових рішень визначено Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 № 1403-VIII, у ст. 1 якого зазначено, що примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців.

Систему органів примусового виконання рішень становлять:

- 1) Міністерство юстиції України;
- 2) органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку.

Безпосереднє примусове виконання рішень, в тому числі рішень господарських судів, покладено на державних виконавців, якими є керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби. Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом.

З 2016 року в Україні запроваджено інститут приватних виконавців як суб'єктів незалежної професійної діяльності. Приватним виконавцем може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит.

Щодо виконання рішень приватними виконавцями законодавством встановлені окремі обмеження через новизну такого суб'єкта для правової системи України та необхідність у зв'язку з цим певної апробації. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» приватні виконавці не можуть виконувати такі рішення господарських судів:

- за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків та/або які фінансуються виключно за кошти державного або місцевого бюджету;

- за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої заборонена відповідно до закону;

- за якими стягувачами є держава, державні органи;

- які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності;

- за якими боржниками є діти або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена;

- виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання;

- інших випадків, передбачених цим Законом та Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

Протягом першого року зайняття діяльністю приватного виконавця приватний виконавець не може здійснювати примусове виконання рішень, за якими сума стягнення становить двадцять та більше мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті.

§ 3. УЧАСНИКИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЇХ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

За логікою законодавства усі учасники виконавчого провадження можуть бути згруповані в чотири групи:

1. Органи примусового виконання рішень в особі державних та приватних виконавців.

Права та обов'язки виконавців визначено у ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до якої виконавець зобов'язаний здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і Законом; надавати сторонам виконавчого провадження, їхнім представникам та прокурору як учаснику виконавчого провадження можливість ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження; розглядати в установлені законом строки заяви сторін, інших учасників виконавчого провадження та їхні клопотання; заявляти в установленому порядку про самовідвід за наявності обставин, які ставлять під сумнів об'єктивність та неупередженість виконавця; роз'яснювати сторонам та іншим учасникам виконавчого провадження їхні права та обов'язки.

Під час здійснення виконавчого провадження виконавці мають доволі широкий спектр повноважень, серед яких: проводити перевірку виконання рішень боржниками та роботодавцями боржників; одержувати від органів державної влади та суб'єктів господарювання інформацію; в передбаченому законом порядку входити на земельні ділянки, до житлових та інших приміщень боржника – фізичної особи, проводити огляди у приміщеннях та опечатувати їх, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно; здійснювати реєстрацію обтяжень майна у процесі та у зв'язку з виконавчим провадженням та інші.

2. Господарський суд.

Окрім права виконавці можуть реалізовувати виключно на підставі судового рішення, постановленого з цього питання у виконавчому провадженні. Саме тому господарські суди мають розглядатися як самостійні учасники виконавчого провадження. Окрім того, окремим питанням, які виникають у процесі примусового виконання рішень, законодавство відносить виключно до судової компетенції.

До компетенції господарського суду у виконавчому провадженні належать питання про видачу виконавчого документа на рішення господарського суду, видача дублікатів виконавчого документа,

виправлення помилок у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню (ст. 329 ГПК України), поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання (ст. 330 ГПК України), відстрочення або розстрочення виконання судового рішення, зміна способу та порядку виконання судового рішення (ст. 331 ГПК України), зупинення виконання судового рішення (ст. 332 ГПК України), поворот виконання рішення, постанови (ст. 333 ГПК України), заміна сторони виконавчого провадження (ст. 334 ГПК України), вирішення питання про звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому порядку (ст. 336 ГПК України).

Окрім того, на господарські суди покладено судовий контроль за виконанням судових рішень. Господарські суди розглядають скарги сторін виконавчого провадження на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ГПК України.

3. Заінтересовані особи: сторони, представники сторін, прокурор.

Сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа чи держава, на користь чи в інтересах яких видано виконавчий документ. Боржником є визначена виконавчим документом фізична або юридична особа, держава, на яких покладається обов'язок щодо виконання рішення. За рішеннями про стягнення в дохід держави коштів або вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави, що приймаються судами у справах, які розглядаються в порядку цивільного, адміністративного та господарського судочинства, стягувачем виступає державний орган, за позовом якого судом прийнято відповідне рішення.

У разі вибуття однієї із сторін виконавець за заявою сторони, а також заінтересована особа мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником.

Сторони можуть реалізувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто.

Діти та особи, визнані судом недієздатними, реалізують свої права та виконують обов'язки, пов'язані з виконавчим провадженням, відповідно до вимог закону через своїх законних представників.

Представництво юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом чи установчими документами юридичної особи, або через представників юридичної особи.

Представником юридичної особи у виконавчому провадженні може бути особа, яка відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань має право вчиняти дії від імені такої юридичної особи без довіреності. Повноваження представника юридичної особи у виконавчому провадженні можуть бути підтверджені довіреністю, виданою і оформленою відповідно до закону. Представник може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти така особа. Дані про наявність обмежень щодо представництва юридичної особи у виконавчому провадженні можуть міститися в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань або у виданій довіреності.

Права і обов'язки сторін та прокурора як учасника виконавчого провадження, а також інших учасників визначені ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження», основними з яких є: ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, заявляти відводи у випадках, передбачених цим Законом, право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця у порядку, встановленому цим Законом, надавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати усні та письмові пояснення, заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом.

Сторони у процесі виконання рішення відповідно до процесуального законодавства мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ.

Окремо визначено обов'язки боржника: утримуватися від вчинення дій, що унеможливають чи ускладнюють виконання рішення; допускати в установленому законом порядку виконавця до житла та іншого володіння, приміщень і сховищ, що належать йому або якими він користується, для проведення виконавчих дій; за рішеннями майнового характеру подати виконавцю протягом п'яти робочих днів з дня відкриття виконавчого провадження декларацію про доходи та майно боржника, зокрема про майно, яким

він володіє спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах, про майно, що перебуває в заставі (іпотеці) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб, за формою, встановленою Міністерством юстиції України; повідомити виконавцю про зміну відомостей, зазначених у декларації про доходи та майно боржника, не пізніше наступного робочого дня з дня виникнення відповідної обставини; своєчасно з'являтися на вимогу виконавця; надавати пояснення за фактами невиконання рішень або законних вимог виконавця чи іншого порушення вимог законодавства про виконавче провадження.

4. Особи, які сприяють реалізації та дотриманню прав у виконавчому провадженні: експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання, поняті, працівники поліції, представники органів опіки і піклування, інші органи та установи, залучені у порядку, встановленому законодавством.

§ 4. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ. ВИМОГИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НАКАЗУ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДУ. СТРОК І ПОРЯДОК ПРЕД'ЯВЛЕННЯ НАКАЗУ ДО ВИКОНАННЯ

Відповідно до ст. 327 ГПК України виконання судового рішення здійснюється на підставі наказу, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Наказ господарського суду є виконавчим документом, до якого застосовуються вимоги ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження, а саме: у виконавчому документі зазначаються:

1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала;

2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувача та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника – фізичної особи;

4) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб – за наявності);

5) реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) боржника (для фізичних осіб – платників податків);

6) резолютивна частина рішення, що передбачає заходи примусового виконання рішень;

7) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню);

8) строк пред'явлення рішення до виконання.

Накази господарського суду викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, що входять до складу колегії).

Підставою для виконання суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань судового рішення, що набрало законної сили, є його примірник в електронній формі, надісланий суб'єкту державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, затвердженому Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України.

Законодавство встановлює спеціальні правила щодо викладення відомостей в наказі в окремих випадках, обумовлених спеціальними обставинами справи. Так, якщо судові рішення прийнято на користь декількох позивачів чи проти декількох відповідачів або якщо виконання повинно бути проведено в різних місцях чи рішенням передбачено вчинення кількох дій, видаються декілька наказів, у яких зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати судові рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Щодо строку пред'явлення наказу до виконання, то він може бути пред'явлений до примусового виконання протягом трьох

років. Цей строк обчислюється з наступного дня після набрання рішенням господарського суду законної сили чи закінчення строку, встановленого в разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення.

§ 5. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ ВІДСТРОЧКИ ЧИ РОЗСТРОЧКИ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ, ЗМІНА СПОСОБУ ТА ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДУ

За заявою сторони суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, а за заявою стягувача чи виконавця (у випадках, установлених законом), – установити чи змінити спосіб або порядок його виконання.

Відстрочкою виконання рішення має розумітися відкладення чи перенесення виконання рішення на новий строк, визначений судом. **Розстрочка** означає встановлення можливості виконання рішення частками і в строки, що визначені господарським судом, із певним інтервалом у часі.

Поняття «спосіб і порядок» виконання судового рішення мають спеціальне значення, яке розраховане на виконавче провадження. Вони означають визначену рішенням суду послідовність і зміст вчинення виконавчих дій виконавцем. Спосіб виконання судового рішення – це спосіб реалізації та здійснення способу захисту, обраного позивачем для захисту свого порушеного права. Під **зміною способу** виконання рішення суду слід розуміти прийняття судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання у спосіб, раніше встановлений.

Заява про встановлення або зміну способу або порядку виконання, відстрочення або розстрочення виконання судового рішення розглядається у десятиденний строк з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням учасників справи.

Підставою для встановлення або зміни способу чи порядку виконання, відстрочки або розстрочки виконання судового рішення є обставини, що істотно ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим. Перелік цих обставин визначено ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження»: хвороба сторони виконавчого провадження, відрядження сторони виконавчого провадження, стихійне лихо тощо.

В основу судового рішення про надання відстрочки або розстрочки виконання рішення суду має бути покладений обґрунтований

висновок про наявність обставин, що ускладнюють або роблять неможливим його виконання. З цією метою під час вирішення питання про відстрочку або розстрочку виконання рішення суди повинні врахувати матеріальні інтереси обох сторін, їх фінансовий стан, наявність інфляційних процесів у економіці держави та інші обставини справи. При цьому господарський суд повинен врахувати можливі негативні наслідки для боржника при виконанні рішення у встановлений строк чи попередньо встановленим способом, але перш за все повинен врахувати такі ж наслідки і для стягувача в разі затримки виконання рішення та не допускати їх настання.

У ст. 331 ГПК України зазначається, що, вирішуючи питання про відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення, суд також враховує:

- 1) ступінь вини відповідача у виникненні спору;
- 2) стосовно фізичної особи – тяжке захворювання її самої або членів її сім'ї, її матеріальний стан;
- 3) стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо.

Таким чином, перелік обставин, що ускладнюють або роблять неможливим виконання рішення, у національному законодавстві є нечітко визначеним. Відповідно суд має широкі дискреційні повноваження щодо підстав та строку для надання відстрочки виконання рішення і в кожному конкретному випадку за своїм внутрішнім переконанням оцінює наявні у справі докази і вирішує питання про наявність чи відсутність обставин для вчинення таких процесуальних дій. Позиція вищих судових інстанцій з питання надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення полягає в тому, що у кожному конкретному випадку суд повинен встановити: 1) чи затримка у виконанні рішення зумовлена особливими і непереборними обставинами; 2) чи передбачена домовленістю сторін або в національному законодавстві компенсація «потерпілій стороні» за затримку виконання, ухваленого на його користь судового рішення, та індексація присудженої суми; 3) чи не є період виконання рішення надмірно тривалим для стягувача як «потерпілої сторони»; 4) чи дотримано справедливий баланс інтересів сторін у спорі⁷⁰.

⁷⁰ Постанова Вищого господарського суду України від 14.12.2016 у справі № 922/796/15 // Протокол : юрид. інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_14_12_2016_roku_u_sprav_i_922_796_15 (дата звернення: 11.11.2019).

Розстрочення та відстрочення виконання судового рішення не може перевищувати одного року з дня ухвалення такого рішення, ухвали, постанови. При відстроченні або розстроченні виконання судового рішення суд може вжити заходів щодо забезпечення позову.

Про відстрочення або розстрочення виконання судового рішення, встановлення чи зміну способу та порядку його виконання або відмову у вчиненні відповідних процесуальних дій постановляється ухвала, яка може бути оскаржена. У необхідних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника або державному виконавцю, приватному виконавцю.

§ 6. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів полягає у розгляді господарськими судами скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного чи приватного виконавця, а також інших посадових осіб органу державної виконавчої служби під час виконання рішення. Це одна з основних форм здійснення судового контролю в цілому. Існування такого контролю в першу чергу обґрунтовують тим, що це один із дієвих засобів гарантування законності та ефективності виконання судових рішень.

Порядок звернення, розгляду та постановлення рішення за скаргою у виконавчому провадженні врегульовано розділом VI ГПК України.

Скарга подається і розглядається судом, який розглянув справу як суд першої інстанції. Про подання скарги суд повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до суду.

Скаргу може бути подано до суду:

а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права;

б) у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом.

Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи

приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. Неявка стягувача, боржника, державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду скарги, не перешкоджають її розгляду.

Якщо суд установить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, звільнена з посади (не здійснює відповідну діяльність), він залучає до участі у справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення права заявника.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу. У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника). Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби, приватний виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання.

§ 7. ПОВОРОТ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ, ПОСТАНОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

У господарському процесі рішення підлягає виконанню з дня набрання ним законної сили. Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду (ст. 241 ГПК України). Однак законодавство передбачає випадки, коли за певних обставин рішення, яке набрало законної сили, може бути скасоване. Так, суд касаційної інстанції за результатами розгляду

касаційної скарги має право, зокрема, скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині.

Такі обставини породжують необхідність вирішення питання про поворот виконання рішення.

Поворот виконання рішення суду можна визначити як процесуальну дію, яка полягає у повному або частковому відновленні первісно-го становища відповідача, яке існувало до початку виконання рішення.

Поворот виконання полягає у зобов'язанні судом позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасуванням рішенням.

Питання про поворот виконання рішення суд вирішує за наявності відповідної заяви сторони (відповідача). До заяви про поворот виконання рішення шляхом повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості додається документ, який підтверджує те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним або приватним виконавцем. За подання заяви про поворот виконання судовий збір не сплачується.

Уповноваженими розглядати питання про поворот виконання рішення за умов, визначених законом, є суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Суд апеляційної чи касаційної інстанції, приймаючи постанову, вирішує питання про поворот виконання, якщо, скасувавши рішення (визнавши його нечинним), він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернуто на новий розгляд, а також за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд, ухвалюючи рішення, вирішує питання про поворот виконання, якщо при новому розгляді справи (за результатами перегляду) він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо питання про поворот виконання рішення не було вирішено апеляційним або касаційним судом, після скасування рішення, або судом, який переглядав рішення за нововиявленими або виключними обставинами, чи при новому розгляді справ, заява відповідача про поворот виконання рішення розглядається судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Заява про поворот виконання може бути подана протягом одного року з дня ухвалення відповідного рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції або з дня ухвалення рішення при новому розгляді справи. Така заява розглядається у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника у двадцятиденний строк з дня надходження заяви, проте їх неявка не перешкоджає її розгляду.

Якщо скасовано рішення третейського суду, боржникові повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за вказаним рішенням.

Під час вирішення питання про поворот виконання судового рішення суд може вжити заходів щодо забезпечення позову.

Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості звернення судових рішень до виконання.
2. Визначте органи примусового виконання судових рішень.
3. Хто відноситься до учасників виконавчого провадження? Дайте характеристику їхніх прав та обов'язків.
4. Визначте підстави для виконання судових рішень.

ГЛАВА 14

ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ТРЕТЕЙСЬКИМИ СУДАМИ

§ 1. ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ: ЗАВДАННЯ ТА ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ

Одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейського суду.

У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленій указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015, зазначено, що підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій можливі шляхом розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями, тощо.

Діяльність третейських судів в Україні врегульовано Законом України «Про третейські суди» від 11.05.2004, в якому третейські суди визначено як недержавні незалежні органи, що утворюються за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Переваги розгляду господарських спорів третейськими судами розглядаються з декількох позицій і основними перевагами визначено такі:

– можливість контролю щодо порядку розгляду справи сторонами процесу. Оскільки передача спору на розгляд третейського суду обумовлюється домовленістю між сторонами (третейське засереження), то сторони можуть за домовленістю розробити окремі положення цього процесу, щоб останній максимально відповідав їх потребам. Сторони не позбавлені такої можливості і під час розгляду справи. Відповідно до ст. 28 Закону України «Про третейські суди»

правила третейського розгляду у третейському суді для вирішення конкретного спору визначаються зазначеним Законом та третейською угодою. Хоча, в той же час, правила третейського розгляду, визначені угодою сторін, не можуть суперечити обов'язковим положенням закону, які не надають сторонам права домовлятися з окремих питань. Однак, наприклад, відповідно до ст. 18, 19 Закону України «Про третейські суди» при вирішенні спору третейським судом для вирішення конкретного спору угодою сторін можуть бути встановлені додаткові вимоги до третейських суддів або додаткові підстави для відводу чи самовідводу третейського судді;

– тривалість розгляду справи. Порівняно з тривалістю розгляду справи господарськими судами тривалість розгляду третейським судом є значно меншою через відсутність надмірної завантаженості, можливості обрання суддів, зацікавленості сторін;

– процес є більш гнучким. Під час третейського розгляду справи сторони можуть запланувати слухання та строки виконання своїх дій. Гнучкість процесу та можливості, які вона надає сторонам, є можливістю заощаджувати час і гроші;

– конфіденційність. Третейські розгляди проводяться за участю лише сторін та їх представниками. У той час розгляд справи в господарському суді є відкритим для громадськості. Конфіденційність є важливою пересторогою в діяльності багатьох суб'єктів господарювання, зокрема у відносинах і спорах, пов'язаних з інтелектуальною власністю та комерційною таємницею.

Існує чотири теорії правової природи третейського суду: договірна, процесуальна, змішана, автономна. Прихильники **договірної** теорії розглядають третейський суд як звичайні цивільно-правові відносини. Угода про передачу спору до третейського суду є, на їхню думку, звичайним цивільно-правовим договором, що порожджує для сторін цивільно-правові зобов'язання, у тому числі зобов'язання підкоритися ухваленому третейським судом рішення, оскільки сторони немов заздалегідь відмовляються від свого права та визнають право іншої сторони у спорі, якщо таким буде рішення третейського суду. Інші прихильники цієї теорії оголошують третейських суддів представниками сторін, які діють за їх дорученням, а ухвалене рішення – укладеним за дорученням сторін договором. У разі невиконання такого договору в державний суд може бути подано звичайний позов.

Основне практичне значення договірної теорії полягає у вирішенні всіх питань організації й діяльності третейського суду на базі цивільного права.

Прибічники **процесуальної** теорії, які трактують третейський суд як особливу форму державного судочинства, розглядають усі елементи стадії третейського розгляду, включаючи й угоду про передачу спору у третейський суд, як предмет процесуального права, а рішення – тотожне рішенню державного суду. На думку процесуалістів, діяльність третейських суддів тотожна діяльності суддів державних судів.

Вітчизняні вчені в галузі міжнародного приватного права практично одностайно визнають теорію змішаної правової природи (*sui generis*), що кваліфікує третейський суд як поєднання матеріально-правових та процесуально-правових елементів. Згідно з теорією *sui generis* третейський суд базується на цивільно-правовому договорі, який тягне за собою процесуальні наслідки. Основне практичне значення цієї теорії полягає в тому, що питання, які стосуються правоздатності та дієздатності сторін, котрі укладають угоду про передачу спору до третейського суду, про форму та дійсність такої угоди, кваліфікуються як матеріально-правові, які вирішуються на загальних підставах колізійного права з відсиланням у разі потреби до іноземного матеріального права. Що ж стосується правил третейського розгляду, то ухвалення та виконання рішень третейського суду – це предмет норм процесуального права країни, де здійснюється третейський розгляд.

Таким чином, третейський суд для вирішення економічних спорів – це складне комплексне явище, основою якого є матеріальне, у тому числі цивільне, право і яке отримує процесуальний ефект відповідно до національного процесуального законодавства.

Автономна теорія правової природи третейського суду з'явилась порівняно недавно. Третейський суд – оригінальна система, вільна як від договірних, так і від процесуальних елементів⁷¹.

Відповідно до ст. 22 ГПК України та з урахуванням положень ст. 20 ГПК України спір, який відноситься до юрисдикції господарського суду, може бути переданий сторонами на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, крім:

1) спорів про визнання недійсними актів, спорів про державну реєстрацію або облік прав на нерухоме майно, прав інтелектуальної власності, прав на цінні папери, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні договорів про публічні закупівлі з урахуванням ч. 2 цієї статті;

⁷¹ Господарський процес : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. С. 304–306.

2) спорів щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;

3) спорів, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;

4) спорів, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справ за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

5) справ про банкрутство та справ у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, в тому числі справ у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України;

6) справ за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

7) спорів щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем;

8) справ про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказу на примусове виконання рішень третейських судів, утворених відповідно до Закону України «Про третейські суди», якщо такі рішення ухвалені у спорах, зазначених у цій статті;

9) спорів між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про

відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (учасника, акціонера) такої юридичної особи, поданим в її інтересах;

10) вимог щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник з корпоративних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом з такими вимогами;

11) спорів щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

12) справ про визнання торговельної марки добре відомою;

13) спорів, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань;

14) інших спорів, які відповідно до закону не можуть бути передані на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу.

Передача спору на розгляд третейського суду відбувається шляхом підписання сторонами третейського застереження. Таке застереження може бути наявним у договорі між сторонами або у формі окремого документа (домовленості) про передання спору на розгляд третейського суду. В будь-якому разі третейське застереження зобов'язує кожну зі сторін при виникненні спору звертатися до третейського суду для вирішення спору. Сторона відповідного договору не може односторонньо відмовитися від виконання цієї умови і звернутися для вирішення спору до господарського суду, адже таким чином вона порушить взяте на себе зобов'язання. Проте наявність третейського застереження не може бути розцінена як порушення права заявника на доступ до суду та вчинення ним дії щодо відмови у зверненні за захистом до суду⁷².

⁷² Постанова Вищого господарського суду України від 22.02.2017 у справі № 910/18531/16 // Вищий господарський суд України : офіц. вебсайт. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_5197840.html (дата звернення: 11.11.2019).

§ 2. Види третейських судів

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про третейські суди» в Україні можуть утворюватися та діяти постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*). Постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору утворюються без статусу юридичної особи. Постійно діючий третейський суд очолює голова третейського суду, порядок обрання якого визначається Положенням про постійно діючий третейський суд.

В Україні діє декілька постійно діючих третейських судів. **Міжнародний комерційний арбітражний суд** є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

До Міжнародного комерційного арбітражного суду можуть за угодою сторін передаватись на вирішення:

– спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, які виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін спору знаходиться за кордоном;

– спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України.

Зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу (поставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та/чи послугами, перевезення вантажів і пасажирів, торгового представництва і посередництва, оренди (лізингу), науково-технічного обміну, обміну іншими наслідками творчої діяльності, спорудження промислових та інших об'єктів, ліцензійних операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва та інших форм промислової і підприємницької кооперації.

Морська арбітражна комісія є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Морська арбітражна комісія вирішує спори, які впливають з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають із

торгового мореплавства, незалежно від того, чи є сторонами таких відносин суб'єкти українського та іноземного або лише українського чи тільки іноземного права. Зокрема, Морська арбітражна комісія вирішує спори, що впливають із відносин:

1) щодо фрахтування суден, морського перевезення вантажів, а також перевезення вантажів у змішаному плаванні (ріка – море);

2) щодо морського буксирування суден та інших плавучих засобів;

3) щодо морського страхування і перестраховування;

4) пов'язаних з купівлею-продажем, заставою та ремонтом морських суден та інших плавучих засобів;

5) щодо лоцманської і льодової проводки, агентського та іншого обслуговування морських суден, а також суден внутрішнього плавання, оскільки відповідні операції пов'язані з плаванням таких суден морськими шляхами;

6) зв'язаних з використанням суден для здійснення наукових досліджень, видобування корисних копалин, гідротехнічних та інших робіт;

7) щодо рятування морських суден або морським судном судна внутрішнього плавання, а також щодо рятування в морських водах судном внутрішнього плавання іншого судна внутрішнього плавання;

8) зв'язаних з підніманням затонулих у морі суден та іншого майна;

9) зв'язаних із зіткненням морських суден, морського судна і судна внутрішнього плавання, суден внутрішнього плавання у морських водах, а також із заподіянням судном пошкоджень портовим спорудам, засобам навігаційної обстановки та іншим об'єктам;

10) зв'язаних із заподіянням пошкоджень рибальським сітям і іншим знаряддям лову, а також з іншим заподіянням шкоди під час здійснення морського рибного промислу.

Морська арбітражна комісія вирішує також спори, що виникають у зв'язку з плаванням морських суден і суден внутрішнього плавання по міжнародних ріках, у випадках, вказаних у законодавстві, а також спори, зв'язані із здійсненням суднами внутрішнього плавання закордонних перевезень.

Торгово-промислова палата України затверджує Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду та Морської арбітражної комісії, порядок обчислювання арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат суду, сприяє їх діяльності.

§ 3. ПОРЯДОК ТРЕТЕЙСЬКОГО РОЗГЛЯДУ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Правила третейського розгляду постійно діючим третейським судом визначаються регламентом третейського суду, який не повинен суперечити Закону України «Про третейські суди».

Учасниками третейського розгляду є сторони та їх представники. Питання про участь третіх осіб та їх процесуальні права у третейському розгляді вирішуються третейським судом відповідно до регламенту третейського суду або угоди сторін у третейському суді для вирішення конкретного спору. Третя особа бере участь у третейському розгляді добровільно.

Позовна заява до третейського суду подається у письмовій формі. У ній повинні зазначатися:

назва постійно діючого третейського суду або склад третейського суду для вирішення конкретного спору;

дата подання позовної заяви;

найменування і юридичні адреси сторін, які є юридичними особами, та/або прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи сторін, які є фізичними особами;

найменування і юридична адреса представника позивача, якщо він є юридичною особою, або прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи представника, який є фізичною особою, у випадках, коли позов подається представником;

зміст вимоги, ціна позову, якщо вимога підлягає оцінці;

обставини, якими обґрунтовані позовні вимоги, докази, що їх підтверджують, розрахунок вимог;

посилання на наявність третейської угоди між сторонами та докази її укладення;

перелік письмових матеріалів, які додаються до позовної заяви;

підпис позивача або його представника з посиланням на документ, що засвідчує повноваження представника.

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують:

- 1) наявність третейської угоди;
- 2) обґрунтованість позовних вимог;
- 3) повноваження представника;
- 4) направлення копії позовної заяви іншій стороні (опис вкладення про відправлення цінного листа, виписка з реєстру поштових відправлень тощо).

Відповідач повинен надати третейському суду письмовий відзив на позовну заяву. Відзив на позовну заяву направляється позивачу

та третейському суду в порядку та строки, що передбачені третейською угодою у третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду.

Якщо регламентом третейського суду строк надання відзиву на позовну заяву не визначений, а також у разі розгляду справи третейським судом для вирішення конкретного спору відзив на позовну заяву надається не менше ніж за три дні до першого засідання третейського суду, який вирішує спір. Неподання відповідачем відзиву у встановлені законодавством строки не звільняє його в подальшому від виконання вимог третейського суду про надання відзиву на позов. Наслідки невиконання вимог третейського суду можуть бути передбачені третейською угодою сторін у третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду чи встановлені складом третейського суду.

Якщо сторони не домовилися про інше, до прийняття рішення третейським судом сторона має право змінити, доповнити або уточнити свої позовні вимоги.

Відповідач вправі подати зустрічний позов для розгляду третейським судом, якщо такий позов є підвідомчим третейському суду та може бути предметом третейського розгляду відповідно до третейської угоди. Зустрічний позов може бути подано на будь-якій стадії третейського розгляду до прийняття рішення по справі. Третейський суд приймає зустрічний позов до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємно пов'язані та їх спільний розгляд є доцільним, зокрема, коли вони впливають з одних і тих самих правовідносин або коли вимоги за ними можуть зараховуватися. Сторона зобов'язана надати відзив на поданий до неї зустрічний позов у порядку та строки, що передбачені третейською угодою в третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду.

Розгляд справи третейським судом починається з винесення відповідної ухвали та направлення її сторонам. При цьому розгляд справ третейським судом не обмежений будь-якими строками, якщо інше не встановлено регламентом третейського суду або третейською угодою. Під час розгляду справи третейським судом можуть встановлюватися строки для надання пояснень, подання заяв, документів, доказів по справі та вчинення інших процесуальних дій.

Третейський суд на початку розгляду повинен з'ясувати у сторін можливість закінчити справу мировою угодою та в подальшому сприяти вирішенню спору шляхом укладення мирової угоди на всіх стадіях процесу.

Третейський розгляд здійснюється у засіданні третейського суду за участю сторін або їх представників, якщо сторони не домовилися про інше щодо їхньої участі в засіданні. Третейський суд вправі визнати явку сторін у засідання обов'язковою. Сторонам має бути направлено повідомлення про день, час та місце проведення засідання третейського суду не пізніше ніж за 10 днів до такого засідання.

Третейський суд під час розгляду справи повинен забезпечити додержання принципу змагальності сторін, рівні можливості та свободу сторонам у наданні ними доказів і в доведенні перед третейським судом їх переконливості.

Сторони мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у засіданнях третейського суду, надавати докази, брати участь у дослідженні доказів, подавати клопотання, давати письмові та усні пояснення, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників розгляду, заявляти відводи, користуватися іншими правами відповідно до третейської угоди у третейському суді для вирішення конкретного спору чи регламенту третейського суду та Закону «Про третейські суди».

Розгляд справ у третейському суді провадиться українською мовою, якщо інше не передбачено регламентом третейського суду чи угодою сторін. Сторона, яка надає документи чи письмові докази мовою іншою, ніж мова третейського розгляду, повинна забезпечити їх переклад на мову чи мови третейського розгляду.

Протокол засідання третейського суду ведеться лише в разі наявності угоди між сторонами про ведення протоколу або коли ведення протоколу передбачено регламентом третейського суду. Для ведення протоколу за згодою третейських суддів (третейського судді) сторонами може бути призначений секретар третейського розгляду. За його відсутності третейські судді можуть обрати секретаря із складу (крім голови) третейського суду, яким вирішується спір.

§ 4. ПРИЙНЯТТЯ, ВИКОНАННЯ ТА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

Відповідно до ст. 45 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду приймається після дослідження усіх обставин справи третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або більшістю голосів третейських суддів, які входять до складу третейського суду. Рішення оголошується у засіданні третейського суду. Третейський суд вправі оголосити лише резолютивну

частину рішення. У цьому випадку, якщо сторони не погодили строк направлення їм рішення, мотивоване рішення має бути направлене сторонам у строк, який не перевищує п'яти днів з дня оголошення резолютивної частини рішення.

Кожній стороні направляється по одному примірнику рішення. У разі відмови сторони одержати рішення третейського суду або її неявки без поважних причин у засідання третейського суду, де воно оголошується, рішення вважається таким, що оголошене сторонам, про що на рішенні робиться відповідна відмітка, а копія такого рішення надсилається такій стороні.

Рішення третейського суду викладається у письмовій формі і підписується третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або повним складом третейського суду, що розглядав справу, в тому числі і третейським суддею, який має окрему думку. Окрема думка третейського судді викладається письмово та додається до рішення третейського суду.

Рішення постійно діючого третейського суду скріплюється підписом керівника та круглою печаткою юридичної особи – засновника цього третейського суду. Підписи третейських суддів третейського суду для вирішення конкретного спору на рішенні третейського суду посвідчуються нотаріально.

Законом вписані вимоги до змісту рішення третейського суду (назва третейського суду; дата прийняття рішення; склад третейського суду і порядок його формування; місце третейського розгляду; сторони, їх представники та інші учасники третейського розгляду, які брали участь у розгляді справи третейським судом; висновок про компетенцію третейського суду, обсяг його повноважень за третейською угодою; стислий виклад позовної заяви, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень, клопотань сторін та їхніх представників, інших учасників третейського розгляду; встановлені обставини справи, підстави виникнення спору, докази, на підставі яких прийнято рішення, зміст мирової угоди, якщо вона укладена сторонами, мотиви, з яких третейський суд відхилив доводи, докази та заявлені під час третейського розгляду клопотання сторін; висновок про задоволення позову або про відмову в позові повністю або частково по кожній із заявлених вимог; норми законодавства, якими керувався третейський суд під час прийняття рішення). У разі задоволення позовних вимог у резолютивній частині рішення зазначаються:

- сторона, на користь якої вирішено спір;
- сторона, з якої за рішенням третейського суду має бути здійснено стягнення грошових сум та/або яка зобов'язана виконати певні дії або утриматися від виконання певних дій;

- розмір грошової суми, що підлягає стягненню, та/або дії, які підлягають виконанню або від виконання яких сторона має утриматися за рішенням третейського суду;
- строк сплати коштів та/або строк і спосіб виконання таких дій;
- порядок розподілу між сторонами витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом;
- інші обставини, які третейський суд вважає за необхідне зазначити.

За загальним правилом рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає (ст. 51 Закону України «Про третейські суди»), крім випадків, передбачених законом. Такими випадками (рішення може бути оскаржене та скасоване) є:

- 1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не відомча третейському суду відповідно до закону;
- 2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;
- 3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;
- 4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону;
- 5) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Порядок оскарження та порядок провадження у справах про оскарження рішень третейських судів визначено розділом VII ГПК України.

Із заявою про скасування рішення третейського суду мають право звернутися сторони, треті особи, а також особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та (або) обов'язки. Заява про скасування рішення третейського суду подається до апеляційного господарського суду за місцем розгляду справи третейським судом стороною, третьою особою протягом дев'яноста днів з дня ухвалення рішення третейським судом, а особою, яка не брала участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про її права та (або) обов'язки, – протягом дев'яноста днів з дня, коли вона дізналася або повинна була дізнатися про ухвалення рішення третейського суду. Наслідком пропущення зазначених строків є повернення заяви. Однак суд за клопотанням заявника може поновити пропущений строк, якщо визнає причини його пропуску поважними.

Заява про скасування рішення третейського суду подається у письмовій формі і підписується особою, яка його оскаржує, чи її представником. У заяві мають бути зазначені:

1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта заявника для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку, офіційні електронні адреси та адреси електронної пошти, якщо такі є;

3) прізвища, імена та по батькові (для фізичних осіб), повне найменування (для юридичних осіб) учасників третейського розгляду, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження;

4) найменування та склад третейського суду, який прийняв рішення;

5) відомості про рішення третейського суду, яке оскаржується, а саме: номер справи, дата і місце ухвалення рішення, предмет спору, зміст резолютивної частини рішення;

6) дата отримання особою, яка звертається із заявою, рішення третейського суду, яке оскаржується;

7) підстава для оскарження і скасування рішення третейського суду;

8) зміст вимоги особи, яка подає заяву;

9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються до заяви.

До заяви про скасування рішення третейського суду додаються:

1) оригінал рішення третейського суду або належним чином завірена його копія. Копія рішення постійно діючого третейського суду завіряється головою постійно діючого третейського суду, а копія рішення третейського суду для вирішення конкретного спору має бути нотаріально завірена;

2) оригінал третейської угоди або належним чином завірена її копія;

3) документи, які подані на обґрунтування підстав для скасування рішення третейського суду;

4) документ, що підтверджує сплату судового збору;

5) довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника;

6) докази направлення копій заяви про скасування рішення третейського суду та доданих до неї документів (матеріалів) учасникам судового розгляду.

Справа про оскарження рішення третейського суду розглядається суддею одноособово протягом тридцяти днів з дня надходження до господарського суду заяви про скасування рішення третейського суду. Про дату, час і місце розгляду справи повідомляються учасники справи. Неявка осіб, належним чином повідомлених про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи. Під час розгляду справи в судовому засіданні суд установлює наявність або відсутність підстав для скасування рішення третейського суду.

Справа розглядається господарським судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції у порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими для цієї категорії справ.

За наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду господарський суд має право:

1) постановити ухвалу про відмову у задоволенні заяви і залишення рішення третейського суду без змін;

2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення третейського суду (за визначених вище підстав).

Скасування господарським судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, передбачених законом.

Питання видачі наказу на примусове виконання рішення третейського суду розглядається судом за заявою особи, на користь якої прийнято рішення третейського суду.

Заява про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду подається до апеляційного господарського суду за місцем проведення третейського розгляду протягом трьох років з дня ухвалення рішення третейським судом. У разі пропусчення строку заява повертається без розгляду, однак за клопотанням заявника суд може поновити пропущений строк на подання заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду, якщо визнає причини його пропуску поважними.

До заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду обов'язково додаються:

1) оригінал рішення третейського суду або належним чином завірена його копія. Копія рішення постійно діючого третейського

суду завіряється головою постійно діючого третейського суду, а копія рішення третейського суду для вирішення конкретного спору має бути нотаріально завірена;

2) оригінал третейської угоди або належним чином завірена її копія;

3) документ, що підтверджує сплату судового збору;

4) докази направлення копії заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду учасникам третейського розгляду;

5) довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження особи на підписання заяви.

Заява про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду розглядається суддею одноособово протягом п'ятнадцяти днів з дня її надходження до суду в судовому засіданні з повідомленням сторін. Неявка сторін чи однієї із сторін, належним чином повідомлених про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду заяви.

Під час розгляду заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду за клопотанням однієї із сторін господарський суд витребує справу з постійно діючого третейського суду, в якому вона зберігається. Справа має бути направлена до господарського суду протягом п'яти днів від дня надходження вимоги. У такому разі строк розгляду заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду продовжується до тридцяти днів з дня її надходження до суду. Після розгляду господарським судом заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду справа підлягає поверненню до постійно діючого третейського суду.

До постановлення ухвали по суті поданої заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду будь-яка сторона третейського розгляду в установлені законом порядку та строки має право звернутися до суду із заявою про скасування цього рішення та просити розглянути його спільно із заявою про надання дозволу на виконання цього рішення в одному провадженні.

За результатами розгляду заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду господарський суд постановляє ухвалу про видачу наказу або про відмову у видачі наказу на примусове виконання рішення третейського суду. Суд відмовляє у видачі наказу на примусове виконання рішення третейського суду, якщо:

1) на день ухвалення рішення за заявою про видачу наказу рішення третейського суду скасовано судом;

2) справа, у якій прийнято рішення третейського суду, не відомча третейському суду відповідно до закону;

3) пропущено встановлений строк для звернення за видачею наказу, а причини його пропуску не визнані господарським судом поважними;

4) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

5) третейська угода визнана недійсною;

6) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону;

7) рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачені законом;

8) постійно діючий третейський суд не надав на вимогу господарського суду відповідну справу;

9) третейський суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі.

Ухвала господарського суду про видачу або відмову у видачі наказу може бути оскаржена сторонами в апеляційному порядку, встановленому для оскарження рішення суду першої інстанції. Після набрання законної сили ухвалою про відмову у видачі наказу спір між сторонами може бути вирішений господарським судом у загальному порядку.

Ухвала суду за наслідками розгляду заяви про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляційної скарги ухвала суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Ухвала про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду вручається сторонам. Наказ вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів не пізніше наступного дня з дня його видання в порядку, встановленому Положенням про Єдиний державний реєстр виконавчих документів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте характеристику третейських судів.
2. Дайте класифікацію видів третейських судів.
3. Охарактеризуйте порядок третейського розгляду господарських спорів
4. Визначте особливості прийняття, виконання та оскарження рішень третейських судів.

ГЛАВА 15

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

§ 1. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ОСІБ. КОМПЕТЕНЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

Відповідно до ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Міжнародними договорами України та законами України можуть бути встановлені особливості участі у процесі дипломатичних агентів, персоналу міжнародних організацій та інших осіб. Колізійною нормою ст. 74 вказаного Закону визначено, що процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України.

Відповідно до ст. 365 ГПК України іноземні особи мають такі самі процесуальні права та обов'язки, що і громадяни України та юридичні особи, створені за законодавством України, крім винятків, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Таким чином, в Україні встановлено національний режим для захисту прав у господарському судочинстві.

Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи мають такий же процесуальний статус у господарському процесі, як і суб'єкти господарювання України. На вимогу суду, який розглядає справу, іноземна юридична особа має представити документ, що є доказом правосуб'єктності юридичної особи (сертифікат реєстрації, витяг з торгового реєстру тощо).

Законодавство України розрізняє такі поняття, як «іноземна юридична особа» та «іноземне підприємство». Згідно зі ст. 117 Господарського кодексу України *іноземним підприємством* є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діюче підприємство, придбане повністю

у власність цих осіб. Таке підприємство є суб'єктом господарювання України.

Іноземні юридичні особи – це такі юридичні особи, які засновані і зареєстровані за межами України у порядку, встановленому законодавством іншої країни. Процесуальна правосуб'єктність іноземних юридичних осіб визначається правом держави, в якій її засновано.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про міжнародне приватне право» цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи визначається особистим законом юридичної особи. За ст. 25 цього ж Закону особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи, де місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави. За відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, у якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи.

Правовий статус іноземного суб'єкта господарювання підтверджується, як правило, випискою з торгового (банківського, судового) реєстру країни, де такий суб'єкт господарювання є офіційно зареєстрованим. Правовий статус іноземних суб'єктів господарювання може також підтверджуватись еквівалентними доказами правового статусу, що визнаються як такі законодавством країни створення, громадянства або місця знаходження такого суб'єкта і видані компетентними органами цієї країни. За загальним правилом господарський суд приймає як докази офіційні документи, що надходять з інших держав, за умови їх легалізації дипломатичними або консульськими службами України. Однак на сьогодні встановлені особливості, визначені Гаазькою Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 року.

На сьогодні найбільш поширеним способом оформлення документів для їх можливого використання за кордоном є проставлення апостилю, запровадженого Гаазькою Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р., до якої приєдналися більше ніж 90 країн (Австрія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Данія, Італія, Іспанія, Греція, Німеччина, Португалія, Південна Корея, США, Франція, Швейцарія, Швеція та інші).

Апостиль – це спеціальний штамп, який проставляється на офіційних документах, що надходять від держав – учасниць зазначеної Конвенції. Він засвідчує справжність підпису особи під документом і

автентичність відбитку печатки або штампа, якими скріплено відповідний документ. Документ, на якому проставлено апостиль, не потребує жодного додаткового оформлення чи засвідчення і може бути використаний у будь-якій іншій державі-учасниці цієї Конвенції.

Гаазька Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р., згода на обов'язковість якої надана Законом України від 10.01.2002 «Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів», набула чинності між Україною і державами – учасницями Конвенції, що не висловили заперечень проти її приєднання, з 22.12.2003. Наприклад, Федеративна Республіка Німеччина висловила заперечення проти приєднання України до зазначеної Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. У зв'язку із цим згідно зі ст. 12 цієї Конвенції на території України суди не приймають документи, завірені апостилем, що виконані в цій країні, тому продовжує застосовуватись вимога дотримання процедури консульської легалізації.

Суди приймають документи, складені мовами іноземних держав, за умови супроводження їх нотаріально засвідченим перекладом українською мовою.

Одне з основних процесуальних питань, яке виникає у зв'язку з необхідністю звернення до суду за захистом прав, є питання визначення компетенції суду відповідної держави розглядати та вирішувати спір (питання міжнародної підсудності).

Відповідно до положень ГПК України підсудність справ за участю іноземних осіб визначається ГПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Законом, який встановлює основні правила визначення підсудності справ судам України, є Закон України «Про міжнародне приватне право», у ст. 76 якого зазначено, що господарські суди України можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, зокрема у таких випадках:

– якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом, крім випадків, коли законом установлена виключна підсудність;

– якщо на території України відповідач у справі має місце проживання або місцезнаходження, або рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення, або знаходиться філія чи представництво іноземної юридичної особи – відповідача;

– якщо у справах про відшкодування шкоди її було завдано на території України;

– якщо у справі про відшкодування шкоди позивач – фізична особа має місце проживання в Україні або юридична особа – відповідач – місцезнаходження в Україні;

– якщо дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України;

– якщо у справі про банкрутство боржник має місце основних інтересів або основної підприємницької діяльності на території України;

– в інших випадках, визначених законом України та міжнародним договором України.

Виключну підсудність (не можна змінювати) визначено у ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право» і вона встановлена щодо таких випадків (справ):

– якщо нерухоме майно, щодо якого виник спір, знаходиться на території України;

– якщо спір пов'язаний з оформленням права інтелектуальної власності, яке потребує реєстрації чи видачі свідоцтва (патенту) в Україні;

– якщо спір пов'язаний з реєстрацією або ліквідацією на території України іноземних юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців;

– якщо спір стосується дійсності записів у державному реєстрі, кадастрі України;

– якщо у справах про банкрутство боржник був створений відповідно до законодавства України;

– якщо справа стосується випуску або знищення цінних паперів, оформлених в Україні;

– в інших випадках, визначених законами України.

Додаткові положення щодо компетенції господарських судів розглядати справи з іноземним елементом визначено в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: всі справи та питання щодо визначення відповідальності, які виникають при застосуванні цього та пов'язаних з ним законів України, підсудні судовим органам України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності та іноземні суб'єкти господарської діяльності мають право на судовий розгляд зазначених справ та питань (ст. 32). Відповідно до ст. 38 цього ж Закону спори, що виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб'єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності, можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним

арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України.

Серед міжнародних договорів, які регулюють окремі процесуальні питання вирішення господарських спорів у справах, ускладнених іноземним елементом, слід назвати Угоду про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (дата набуття чинності для України: 19.12.1992). У ст. 4 зазначеної Угоди визначено, що компетентний суд держави – учасниці Співдружності Незалежних Держав має право розглядати зазначені у ст. 1 цієї Угоди спори, якщо на території цієї держави – учасниці Співдружності Незалежних Держав:

а) відповідач мав постійне місце проживання або місце знаходження на день висування позову.

Якщо у справі беруть участь декілька відповідачів, що знаходяться на території різних держав – учасниць Співдружності, спір розглядається за місцем знаходження будь-якого відповідача за вибором позивача;

б) здійснюється торговельна, промислова або інша господарська діяльність підприємства (філіалу) відповідача;

в) виконано або має бути повністю або частково виконано зобов'язання з договору, що є предметом спору;

г) мала місце дія або інша обставина, що стала основою для вимог щодо відшкодування шкоди;

г) має постійне місце проживання або місце знаходження позивач за позовом про захист ділової репутації;

д) знаходиться контрагент-постачальник, підрядник або той, хто надає послуги (виконує роботи), і спір стосується укладення, зміни і розірвання договорів.

Додатково варто зупинитися на положенні ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якого суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у випадках, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України. Так само в Угоді про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності зазначається, що компетентні суди держав розглядають справи і в інших випадках, окрім визначених в Угоді, якщо про це є письмова угода сторін про передачу спору до суду. За наявності такої угоди суд іншої держави – учасниці Співдружності припиняє провадження у справі

за заявою відповідача, якщо така заява зроблена до прийняття рішення у справі.

Такі угоди мають назви пророгаційних угод. Формат таких угод може бути різним. Домовленість про міжнародну підсудність (визначення компетентного суду розглядати спір, ускладнений іноземним елементом) може бути у вигляді пророгаційного застереження, викладеного у змісті основного договору або у вигляді окремого документа – додаткової угоди до договору. При цьому сторони не обмежені часовими рамками щодо погодження питання про суд, який, на думку сторін, буде уповноважений розглядати їх спір. Така пророгаційна домовленість може бути досягнута і після підписання основного договору.

§ 2. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ

Виконання судових доручень у господарському процесі може мати місце або в разі необхідності виконання процесуальних дій на території іноземної держави, коли існує необхідність господарському суду України звертатися із судовим дорученням до іноземної держави, або, у зворотному порядку, судове доручення може надійти до господарського суду України від іноземного суду.

1) У разі якщо у процесі розгляду справи господарському суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, господарський суд може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому ГПК України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Судове доручення надсилається у порядку, встановленому ГПК України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги повинні відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено, – вимогам ст. 368 ГПК України.

У судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються:

- назва суду, що розглядає справу;
- за наявності міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, учасниками якого є Україна і держава, до якої звернено доручення, - посилання на його положення;
- найменування справи, що розглядається;
- прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування юридичної особи, відомості про її місце проживання (перебування) або місцезнаходження та інші дані, необхідні для виконання доручення;
- процесуальне становище осіб, стосовно яких необхідно вчинити процесуальні дії;
- чіткий перелік процесуальних дій, що належить вчинити;
- інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що додано до нього, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

Судове доручення про вручення документів громадянину України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі. Такі документи особа отримує добровільно. Вручення документа здійснюється під розписку із зазначенням дати вручення, підписується посадовою особою та скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України.

Доручення суду про виконання певних процесуальних дій стосовно громадянина України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У разі вчинення певних процесуальних дій складається протокол, що підписується особою, стосовно якої вчинено процесуальні дії, та особою, яка

вчинила процесуальні дії, і скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. У протоколі зазначаються день, час і місце виконання доручення.

Під час виконання судового доручення застосовується процесуальний закон України. Для виконання доручення не можуть застосовуватися примусові заходи.

2) Суд виконує доручення іноземних судів щодо надання правової допомоги – вручення викликів до суду чи інших документів, допит сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, передані їм у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено, – дипломатичними каналами.

Судове доручення не приймається до виконання, якщо воно:

- може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;
- не належить до юрисдикції цього суду;
- суперечить закону або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до ГПК України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України. У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд, який його виконує, вирішує питання про надання згоди на таку участь.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання, іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, які засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

У разі неможливості виконання судового доручення суд у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено, – дипломатичними каналами повертає це доручення іноземного суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

Щодо доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів, то воно виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання

(перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи. Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку. У разі відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник суду, представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на документах, що підлягають врученню. У такому разі документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У разі неявки до суду без поважних причин особи, яку належним чином повідомлено про день, час та місце судового засідання, якій мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання, а якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про день, час та місце судового засідання, на якому має бути вручено виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом судового засідання, в якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, які засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику процесуальних прав іноземних осіб.
2. Визначте компетенцію господарських судів в Україні у справах за участю іноземних осіб
3. Визначте особливості виконання судових доручень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23.05.1969 [Електронний ресурс] / ООН – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

3. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень : від 10.06.1958 / ООН // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 3004.

4. Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

5. Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

6. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

7. Кодекс торговельного мореплавства України : закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр>.

8. Повітряний кодекс України : закон України від 19.05.2011 № 3393-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.

9. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

10. Про авторське право і суміжні права : закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

12. Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 № 606-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

13. Про Конституційний Суд України : закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

14. Про міжнародне приватне право : закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

15. Про міжнародний комерційний арбітраж : закон України від 24.02.1994 № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

16. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

17. Про судовий збір : закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

18. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

19. Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

20. Питання мережі господарських судів України : указ Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 24. – Ст. 792.

21. Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України : указ Президента України від 04.10.1994 № 566/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566/94>.

22. Про Консульський статут України : указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94/card6#Public>.

23. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 // Урядовий кур'єр. – 18.12.2008. – № 238.

24. Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 // Урядовий кур'єр. – 19.02.2011. – № 32. – Із наступ. змін.

25. Статут залізниць України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-p>.

26. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 01.11.1996 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

27. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 24.10.2011 № 10. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11>.

28. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

29. Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 20.

30. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 17.05.2011 № 7 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – С. 23.

31. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 4 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – С. 15.

32. Про судові рішення : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 6 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – Ст. 36.

33. Державна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів : ДСТУ 4163-2003 : затв. наказом Держ. ком. України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 07.04.2003 № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6457.0>.

34. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998 – № 46. – С. 172. – Із наступ. змін. і допов.

35. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ М-ва юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – Ст. 1017.

36. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120/>.

37. Дело по иску Уфимской конторы «Хлебопродукт» к Уральскому Горнозаводскому Синдикату «Уралмет» об убытках по сделке // Решения: с 1 мая по 31 декабря 1924 г. Решения Арбитражных Комиссий при СТО СССР и ЭКОСО союзных республик. – 1925. – Вып. 1 (5). – С. 88–90.

38. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : від 09.07.2002 № 15-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 4. – Ст. 17.

39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 35.

40. Абрамов Н. А. Обновленный хозяйственный процесс Украины : учеб. пособие (курс лекций). Изд. 3-е, обновл. и доп. Харьков : Бурун Книга, 2012. 192 с.

41. Васильев С. В. Господарський процес України : підручник. Харків : Еспада, 2010. 288 с.

42. Господарське процесуальне право України : навч. посіб. / В. Л. Костюк, К. М. Біда, В. В. Бонтлаб та ін. ; за заг. ред. В. Л. Костюка. Київ : Ін Юре, 2009. 223 с.

43. Господарський процес : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Кройтора. Харків : Золота миля ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 318 с.

44. Господарський процесуальний кодекс України з постановними матеріалами / уклад. В. Е. Беяневич. Київ : Юстініан, 2002. 544 с.

45. Кройтор В. А. Исполнительное производство : учеб. пособие / В. А. Кройтор, Н. М. Ясынок. Харьков : Эспада, 2003. 176 с.
46. Кройтор В. А. Источники хозяйственного процессуального права : справ. пособие. Харьков : Эспада, 2003. 264 с.
47. Кройтор В. А. Судебные и арбитражные расходы. Харьков : Бизнес Информ, 1998. 124 с.
48. Лебедев С. Н. Международный торговый арбитраж. М. : Междунар. отношения, 1965. 219 с.
49. Лунц Л. А. Курс международного частного права : в 3 т. Т. 3 : Международный гражданский процесс / Л. А. Лунц, Н. И. Марышева. М. : Юрид. лит., 1976. 264 с.
50. Минаков А. И. Арбитражные соглашения и практика рассмотрения внешнеэкономических споров. М. : Юрид. лит., 1985. С. 77–85.
51. Притика Д. М. Господарський процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. М. Гайворонський. Харків : Консум, 2003. 320 с.
52. Роїна О. М. Господарський процес : практ. посіб. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : КНТ, 2008. 180 с.
53. Фурса С. Я. Законодавство України про виконавче провадження : Науково-практичний коментар / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. Київ : Ін Юре, 2004. 976 с.
54. Чернадчук В. Д. Основи господарського процесуального права : навч. посіб. / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос. Суми : Унів. кн., 2003. 220 с.
55. Ясинок М. М. Представництво як міжгалузевий інститут : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. Суми : Видав.-вироб. підприємство «Мрія-1», 2006. 180 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Апеляційне провадження 67–68, 235
Арбітражні суди 6–7

Боржник у господарських спорах 277

Виклики судові 201
Виконавець державний 276
Виконання іноземних судових рішень 305
Витребування доказів 137–138
Відвід судді 76–78
Відкладення розгляду справи 217–218
Відмова від позову 93–94
Відповідач 92

Головуючий у судовому засіданні 208
Господарський процес 21
Господарський суд 12–20, 71
Господарські процесуальні правовідносини 70–71

Джерела господарського процесуального права 28–36
Диспозитивність процесу 60–62
Довіреність 112–113
Докази 124–125
Доказування 121–122
Допустимість доказів 140
Достатність доказів 141
Достовірність доказів 141

Електронний доказ 130–131
Елементи позову 177–179

Забезпечення позову 186–190
Загальновідомі факти 133
Законна сила рішення суду 225–226
Засідання судове 207
Засоби доказування 124
Заява позовна 181–182

- Заява про забезпечення позову 189–190
Заява про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами 265
Змагальність сторін 62–66
Зупинення провадження у справі 218
- Касаційна скарга 251–252
Кімната нарадча 221
Конвенція про захист прав людини
і основоположних свобод 37–38
Кредитор 277
- Метод господарського процесуального права 27–28
Мирова угода 94, 205
Міжнародний комерційний арбітраж 8
- Належність доказів 139
Нововиявлені обставини 263–264
- Обчислення процесуальних строків 160–161
Органи примусового виконання 275–276
Оцінка доказів 142–143
- Перебіг процесуальних строків 162
Письмовий доказ 127–128
Підстава позову 178
Підстави для відводу судді 76
Підсудність 82–83
Повноваження представника 112–113
Позивач 92
Позов 177
Показання свідка 125–126
Поновлення процесуальних строків 162
Порушення провадження у справі 194
Права іноземців у господарських спорах 307–308
Правонаступництво 96–97
Правосуддя 171
Предмет господарського процесуального права 27
Предмет позову 177
Представництво 108–113
Принцип верховенства права 42–44
Принцип законності 43

Принципи господарського процесуального права 39–42
Продовження процесуальних строків 163
Прокурор 105–106

Регламент третейського суду 295
Речовий доказ 129–130
Рішення справи по суті 230
Рішення суду 230–231

Склад суду 73–74
Співучасники 94–95
Спосіб судового захисту 8–11
Стадія господарського процесу 22–23
Сторони в господарському процесі 92–93
Строки процесуальні 158
Судовий збір 144–150
Судові витрати 144

Третейський суд 288–289
Треті особи 99–104

Усність господарського судочинства 50–57
Ухвали суду 221
Учасники виконавчого провадження 277–278
Учасники господарського процесу 87–90

Форми господарського судочинства 24–25

Ціна позову 183

Юрисдикція господарських судів 78–85
Юрисдикція третейського суду 290–291

ЗМІСТ

ГЛАВА 1

СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ. ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ, ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ

§ 1. Становлення господарських судів в Україні	3
§ 2. Право на звернення до господарського суду. Способи судового захисту.....	8
§ 3. Поняття, завдання та система господарських судів України	12
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>20</i>

ГЛАВА 2

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

§ 1. Поняття господарського процесу та значення господарської процесуальної форми	21
§ 2. Стадії господарського процесу.....	22
§ 3. Провадження у господарському судочинстві (форми господарського судочинства)	24
§ 4. Основні положення досудового врегулювання спору.....	25
§ 5. Поняття господарського процесуального права. Предмет і метод господарського процесуального права.....	27
§ 6. Джерела господарського процесу	28
§ 7. Застосування господарським судом при розгляді господарських справ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року	37
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>38</i>

ГЛАВА 3

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. Поняття, значення і система принципів господарського процесуального права	39
§ 2. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права як принципи господарського судочинства	42

§ 3. Характеристика окремих принципів господарського судочинства.....	50
<i>Питання для самоконтролю</i>	69

ГЛАВА 4

ГОСПОДАРСЬКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ЕЛЕМЕНТИ Й ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ. СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Господарські процесуальні правовідносини: елементи й підстави виникнення	70
§ 2. Суд як суб'єкт господарських процесуальних правовідносин. Склад суду. Підстави для відводу суддів	73
§ 3. Предметна та суб'єктна юрисдикція господарських судів. Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів	78
§ 4. Інстанційна юрисдикція господарських судів	81
§ 5. Територіальна юрисдикція (підсудність) господарських судів. Передача справ з одного суду до іншого.....	82
<i>Питання для самоконтролю</i>	85

ГЛАВА 5

УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. Склад учасників справи в господарському процесі. Права і обов'язки учасників справи в господарському процесі	87
§ 2. Сторони в господарському процесі. Процесуальні права і обов'язки сторін у господарському процесі.....	91
§ 3. Процесуальна співучасть у господарському процесі. Процесуальне правонаступництво. Заміна неналежного відповідача	94
§ 4. Треті особи в господарському процесі. Види третіх осіб у господарському процесі	99
§ 5. Участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб	104
§ 6. Процесуальне представництво у господарському процесі та його види	108
§ 7. Правове положення інших учасників господарського процесу	114
<i>Питання для самоконтролю</i>	120

ГЛАВА 6

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. Поняття доказування в господарському процесі.....	121
§ 2. Поняття і види судових доказів та засобів доказування	124
§ 3. Предмет доказування. Факти, що не підлягають доказуванню.....	131
§ 4. Обов'язок доказування. Надання та витребування доказів	135
§ 5. Належність, допустимість, достатність та достовірність доказів.....	138
§ 6. Оцінка доказів.....	142
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>143</i>

ГЛАВА 7

СУДОВІ ВИТРАТИ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

§ 1. Поняття і склад судових витрат	144
§ 2. Судовий збір і порядок його сплати (стягнення).....	144
§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом справи.....	151
§ 4. Розподіл та відшкодування судових витрат	154
§ 5. Заходи процесуального примусу	156
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>157</i>

ГЛАВА 8

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

§ 1. Поняття і види строків у господарському процесі	158
§ 2. Обчислення та закінчення процесуальних строків. Наслідки недотримання процесуальних строків	160
§ 3. Зупинення процесуальних строків, відновлення та продовження процесуальних строків	162
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>163</i>

ГЛАВА 9

НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ. Заява про видачу судового наказу	164

§ 2. Особливості розгляду заяв про видачу судового наказу. Зміст судового наказу.....	165
§ 3. Розгляд заяви про скасування судового наказу	168
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>170</i>

ГЛАВА 10

ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

§ 1. Право на позов у господарському процесі. Порядок реалізації права на позов у господарському процесі	171
§ 2. Письмові заяви учасників справи	175
§ 3. Позов у господарському процесі: поняття та елементи. Види позовів	177
§ 4. Поняття позовної заяви. Загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви. Ціна позову. Документи, які додаються до позовної заяви	181
§ 5. Відзив на позовну заяву. Відповідь на відзив	184
§ 6. Забезпечення позову в господарському процесі (поняття та підстави). Заходи забезпечення позову	186
§ 7. Зустрічне забезпечення в господарському процесі.....	190
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>193</i>

ГЛАВА 11

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

§ 1. Відкриття провадження у справі. Пред'явлення позову. Залишення позовної заяви без руху. Повернення позовної заяви. Відмова у відкритті провадження у справі.....	194
§ 2. Підготовче провадження. Підготовче засідання.....	198
§ 3. Врегулювання спору за участю судді.....	202
§ 4. Відмова позивача від позову. Мирова угода сторін.....	205
§ 5. Розгляд справи по суті та його значення. Порядок розгляду справи в суді першої інстанції	207
§ 6. Фіксування судового процесу.....	213
§ 7. Залишення позову без розгляду.....	215
§ 8. Зупинення провадження у справі. Поновлення провадження у справі.....	217
§ 9. Закриття провадження у справі.....	219

§ 10. Види судових рішень та їх значення	220
§ 11. Порядок ухвалення судових рішень. Вимоги, що пред'являються до судових рішень.....	221
§ 12. Зміст рішення	223
§ 13. Законна сила судового рішення	225
§ 14. Усунення недоліків винесеного рішення	226
§ 15. Ухвали господарського суду	229
§ 16. Розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження.....	230
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>20</i>

ГЛАВА 12 ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

§ 1. Сутність і поняття апеляційного провадження	234
§ 2. Порушення апеляційного провадження. Порядок розгляду справи в апеляційній інстанції	236
§ 3. Повноваження суду апеляційної інстанції	243
§ 4. Апеляційна скарга на ухвалу господарського суду	247
§ 5. Сутність і поняття касаційного провадження	249
§ 6. Порядок розгляду касаційної скарги	254
§ 7. Повноваження суду касаційної інстанції	256
§ 8. Передача справ на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду	260
§ 9. Перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами. Підстави перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами	262
§ 10. Перегляд судових рішень за виключними обставинами. Підстави перегляду рішень господарського суду за виключними обставинами	266
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>269</i>

ГЛАВА 13 ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

§ 1. Звернення судових рішень до виконання. Обов'язковість судових рішень	271

§ 2. Органи примусового виконання судових рішень	275
§ 3. Учасники виконавчого провадження, їх права та обов'язки...	277
§ 4. Підстави для виконання судових рішень. Вимоги законодавства щодо наказу господарського суду. Строк і порядок пред'явлення наказу до виконання	280
§ 5. Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу та порядку виконання рішення господарського суду	282
§ 6. Судовий контроль за виконанням судових рішень	284
§ 7. Поворот виконання рішення, постанови господарського суду	285
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>20</i>

ГЛАВА 14

ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ТРЕТЕЙСЬКИМИ СУДАМИ

§ 1. Третейські суди: завдання та порядок організації	288
§ 2. Види третейських судів	293
§ 3. Порядок третейського розгляду господарських спорів.....	295
§ 4. Прийняття, виконання та оскарження рішень третейських судів	297
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>304</i>

ГЛАВА 15

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

§ 1. Процесуальні права іноземних осіб. Компетенція господарських судів в Україні у справах за участю іноземних осіб	305
§ 2. Виконання судових доручень.....	310
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>313</i>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Навчальне видання

КРОЙТОР Володимир Андрійович
СИНЕГУБОВ Олег Васильович
БОРТНІК Оксана Григорівна
та ін.

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Редагування: *Г. Я. Ступницька*
Внесення правок, комп'ютерне верстання: *А. О. Зогуля*

Підпис. до друку 16.12.2019. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,13.
Обл.-вид. арк. 17,71. Тираж 250 пр. Зам. № 2019-32.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.